

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

ORTA ASYA'DA ULUSAL KİMLİK VE ULUS İNŞA
SÜREÇLERİ
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Nurcan SARMIŞ

Danışman

Doç. Dr. Muhammet Savaş KAFKASYALI

Eylül-2016

KIRIKKALE

KABUL-ONAY

Doç. Dr. Muhammet Savaş KAFKASYALI danışmanlığında Nurcan SARMIŞ tarafından hazırlanan “Orta Asya’da Ulusal Kimlik ve Ulus İnşa Süreçleri” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

01./09/2016

Prof. Dr. Mehmet Emîn ÇAĞIRAN

Jüri Başkanı

Doç. Dr. Muhammet Savaş KAFKASYALI

Üye

(Danışman)

Yrd. Doç. Dr. Halis AYHAN

Üye

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

.../.../20..

Prof. Dr. İsmail AYDOĞAN

Enstitü Müdürü

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum Orta Asya'da Ulusal Kimlik ve Ulus İnşa Süreçleri adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve faydalandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak faydalanılmış olduğunu beyan ederim.

Tarih

01.09.2016

Adı Soyadı

Nurcan SARMIŞ

ÖN SÖZ

Genellikle insan, ailesiyle birlikte yaşadığı korunaklı çevrenin dışına çıkana dek dünyayı bastığı yerden ibaret ve kendi eksenini etrafında dönen bir yer olarak tasavvur etmiş. Eğitimim için bulunduğum çevrenin dışına çıkmam ve süreç içerisinde farklı coğrafyalardan farklı insanlarla karşılaşmam bir yandan zihin haritamın değişimini sağlarken diğer yandan beni farklılıkların keşfine yönlendirdi. Fakat asıl keşif süreci Hocamın “*insan nedense en son kendisini görür*” cümlesini zikretmesiyle başladı. Buradan yola çıkarak ilgilendiğim iki farklı konuyu aynı çalışma içerisinde inceleme olanağı buldum. Kimlik kavramı ve kimlik kategorilerinden ulusal kimlik inşa sürecini incelemek, Orta Asyalı kimliğini oluşturan temel unsurları kavramak ve dolayısıyla Orta Asya coğrafyasını tanımak maksadıyla tasarladığım bu çalışmada oldukça önemli kazanımlar edinebildiğim ve daha sonra yapmayı planladığım çalışmalara zemin hazırlayabildiğim kanaatindeyim.

Çalışmanın henüz taslağı bile ortada yokken görüş ve önerileri doğrultusunda aslında en çok neyi öğrenmek istediğimi fark etmemi ve dolayısıyla bu çalışmanın ortaya çıkmasını sağlayan değerli hocam Doç. Dr. Muhammet Savaş KAFKASYALI'ya borcum teşekkürle ödenemeyecek kadar büyüktür, zira bundan sonra yapmayı planladığım çalışmalar şayet ortaya çıkma imkânı bulacaksa yine kendisinin bu çalışmadaki katkıları sayesinde olacaktır.

Lisans eğitimim sırasında derslerini dinleyebilme olanağına nail olduğum değerli hocalarım Prof. Dr. Tariel SIKHARULIDZE, Prof. Dr. Salavat AIUPOV, Doç. Dr. Bahar DEMİR, Doç. Dr. Anna POSELENOVA, Öğr. Göv. Aınura SARDARBEKOVA'nın dostane tutumları eski Sovyet coğrafyasına ilgimi cezbettüğinden ve dolayısıyla bu çalışmanın zihnimdeki zeminini hazırladıklarından kendilerine daima minnettar kalacağımı belirtmek isterim.

Yüksek lisans eğitimim esnasında gerek önemli fikirlerini gerekse manevi desteklerini esirgemeyen değerli hocalarım ve dönem arkadaşlarıma müteşekkirim.

Ama en büyük minnetim varlığımın sebebi annemedir. Dünya üzerinde mevcut hiçbir dilde sevgili anneme ve aileme şükranlarımı belirtecek bir sözcük bulamamanın aczi içindeyim.

Nurcan SARMIŞ

ÖZET

Sarmış, Nurcan, “Orta Asya’da Ulusal Kimlik ve Ulus İnşa Süreçleri”, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2016.

Bireyin kim olduğu ve nerede durduğu kimlik nedir sorusunun genel kabul gören en yalın yanıtıdır. Kimliğe dair yapılan tanımların gösterdiği genel kabule göre kimlik, fark üzerine inşa edilen bir süreçtir. Kimlik doğuştan sahip olunan verili özelliklerle birlikte tercihler doğrultusunda değişebilme yeteneğine haizdir. Bu sebeple kimlik inşası durağan olmayan bir süreçtir. İnşa sürecini başlatan öteki tarafından tanınma ve ötekini tanımadır. Tanıma kimlik ile öteki arasındaki farkı açığa çıkarır.

Aidiyet temeli üzerinden oluşan kolektif kimliklerin inşa sürecinde farklı bireylerin özdeş özellikleri ve ortak hedefleri anlamlandırılır. Kolektif kimlik diğerine karşıtlık içinde bir zıtlık ve diğerlerinden fark olarak tanımlanır. Kolektif kimlik kategorilerinden biri olan ulusal kimlik, ulus inşa sürecinde ulus fikri temeline dayanılarak inşa edilir. Ulus inşa süreci ulus devleti meşru kılma, türdeş olmayan bireyleri ulus devletin sınırları içerisinde bir bütün olduklarına inandırma çabası olarak tanımlanabilir.

Ulus devlet modern dönemin bir siyasi yapılanma biçimidir. Günümüzde Birleşmiş Milletler üyesi devletlerin neredeyse tamamında siyasal yapılanma ulus devlet modeli esasına dayandırılmaktadır. Bu siyasi yapılanma biçiminde egemenliğin kaynağı halktır. Egemenlik kavrandığı, ulusal bütünlük sağlandığı ölçüde ulus devlet iç parçalanma ve dış saldırı tehdidini azaltabilecektir.

SSCB’nin çözülmesi ile birlikte Orta Asya’da sınırları Sovyet rejimi tarafından 1920’li yıllarda belirlenen beş ülke bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Bağımsızlıkların ilanı ile bu ülkelerde ulus ve ulusal kimlik inşa süreçleri başlatılmıştır. Bu ülkelerin ortak özellikleri aynı bölgede olmalarının yanı sıra Birlik üyesi olmaları ve Birlikten kalan mirasın üzerine ulus ve ulusal kimlikleri inşa etmek zorunda olmalarıdır. Ancak her birini diğerinden ayıran kendilerine has özellikleri ulus inşa süreçlerini farklı kılmıştır. Bu çalışma, Orta Asya’da ulus inşa süreçlerini incelemek gayesiyle yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kimlik, Ulus Devlet, Orta Asya

ABSTRACT

Sarmış, Nurcan, “National Identity and Nation Building Processes in Central Asia”, Master of Science, Kırıkkale, 2016.

The question of what is the identity and where he stands an individual which is generally accepted the most simple answer. According to generally accepted definition which made about identity it is a process that built on difference. With the given inherent characteristics identity owned that ability to change according to the choice. For this reason, the construction of identity in a non-stationary process. The starter of the process is that recognized by the other and recognize the other. The recognition reveals the difference between identity and the other.

Same features and common goals of different individuals made meaningful in the process of construction of collective identities on the basis of sense of belonging. Collective identity is defined as the difference from the others in opposition a contrast. National identity which is one of the categories of collective identity is constructed on the basis of the idea of nation in the process of nation building. The nation building process can be defined as an impel a nation to greater efforts to legitimate the nation-state and to convince heterogeneous individuals that whole country undivided within the borders of nation-state.

The nation state is a form of political structure of the modern era. At the present day in almost all of the member states of the United Nations the political structure based on the principle of the nation state. The source of all sovereignty is the nation in this political structure. Comprehending the sovereignty and achieving national unity what degree will be able to reduce the threat of external attack and fragmentation of the nation state.

With the dissolution of the USSR in Cental Asia five countries which their borders defined by the Soviet regime in the 1920s have declared their independence. With the declaration of independence the nation building process and construction of national identities have been started in these countries. The common characteristics of these countries, in addition to being in the same area all of them were members of the Union and they have to built on the inheritance of the Union. But their unique characteristics that distinguishes one from the other have made different their nation-building process.

This study has been conducted in order to examine the nation-building process in Central Asia.

Keywords: Identity, Nation-State, Central Asia

KISALTMALAR

AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
BM	: Birleşmiş Milletler
KP	: Komünist Parti
KrKP	: Kırgızistan Komünist Partisi
KzKP	: Kazakistan Komünist Partisi
OED	: Oxford English Dictionary
ÖzKP	: Özbekistan Komünist Partisi
RF	: Rusya Federasyonu
SBKP	: Sovyetler Birliği Komünist Parti
SSC	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TcKP	: Tacikistan Komünist Partisi
TmKP	: Türkmenistan Komünist Parti
UNESCO	: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
WASP	: White-Anglo-Saxon-Protestants

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
KISALTMALAR.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
GİRİŞ.....	1

I. BÖLÜM

ULUS DEVLET VE ULUSAL KİMLİĞİN OLUŞUMUNA DAİR YAKLAŞIMLAR

1.1. KİMLİK OLUŞUMU.....	3
1.1.1. Kimlik İnşasında “Biz” ve “Öteki”.....	6
1.1.2. Kolektif Kimlik.....	10
1.1.3. Etnisite ve Kimlik.....	12
1.2. KİMLİK YAKLAŞIMLARI.....	15
1.2.1. İlkçi Yaklaşımına Göre Kimlik.....	16
1.2.2. İnşacı Yaklaşımına Göre Kimlik.....	17
1.3. ULUS, DEVLET VE ULUS-DEVLET.....	19
1.3.1. Ulus Fikrine Dair Farklı Yaklaşımlar.....	28
1.3.2. Sözleşmeye Dayalı Ulus Fikri.....	29
1.3.3. Kolektif Ruha Dayalı Ulus Fikri.....	31
1.4. MODERN ULUSAL KİMLİĞİN OLUŞUMU.....	32
1.4.1. Ulusal Kimliği Biçimlendiren İki Temel Unsur: Biz ve Öteki.....	36
1.4.2. Ulus İnşasında Ortak Değerler.....	38
1.4.3. Yeniden Yazılan Tarih.....	43
1.4.4. Egemenlik ve Bağımsızlığın Simgesi Mitler, Semboller ve Ritüeller.....	46
1.4.5. Demokratik Ulusun Geleceğine Dair.....	50

II. BÖLÜM

ORTA ASYA'DA ULUSAL KİMLİK VE ULUS İNŞA SÜREÇLERİ

2.1. RUS EGEMENLİĞİNİN BAŞLANGICI.....	52
2.2. SOVYET DÖNEMİNDE ULUS İNŞASI.....	64
2.3. SOVYET DÖNEMİNDEN KALAN MİRASLA YÜZLEŞMEK.....	75
2.3.1. Kazakistan.....	82
2.3.2. Kırgızistan.....	90
2.3.3. Özbekistan.....	98
2.3.4. Türkmenistan.....	105
2.3.5. Tacikistan.....	113
SONUÇ.....	121
KAYNAKÇA.....	130

ORTA ASYA'DA ULUSAL KİMLİK VE ULUS İNŞA SÜREÇLERİ

GİRİŞ

Avrupa'nın doğusundan Asya'nın kuzeyine doğru uzanan muazzam büyüklükteki coğrafyada yetmiş yıldan fazla bir süre hüküm süren Sovyet rejimi, 1991'de sona ererken dünya düzeni değişmiş, aynı zamanda sistem içerisinde yaşayan milyonlarca insanın hayatında ekonomik, sosyal, siyasal ve psikolojik açıdan köklü bir değişim yaşanmış, uluslararası sisteme on beş yeni cumhuriyet katılmıştır. Bağımsızlıkla birlikte pek çok sorunla karşı karşıya gelen yeni cumhuriyetler varlıklarının bekasının sağlanması için önceliği ulus ve ulusal kimlik inşasına vermişlerdir. Zira kimlik, Sovyet üst kimliğinin geçersizleşmesi ile bu cumhuriyetlerde en önemli sorun haline gelmiştir.¹

Bu çalışmada eski Sovyet coğrafyasının Orta Asya bölgesindeki beş bağımsız cumhuriyetin ulus ve ulusal kimlik inşası süreçlerinin incelenmesi planlanmıştır. Farklı dünyaların kesişim noktası olarak kabul edilen Orta Asya coğrafyasının kimlik haritası, kimlik konusuna ve Orta Asya coğrafyasına ilgiyi artırmıştır. Çalışmaya konu olan alanın sınırları Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan Cumhuriyetlerinin 1993 yılında kendilerini Orta Asya terimi ile resmen açıklamalarına göre belirlenmiştir.²

Farklı kültürlere, bilime, sanata, yönetim tekniklerine ev sahipliği yapan Orta Asya coğrafyasında farklılıkların karşılıklı etkileşimi kimliklerin oluşumuna önemli katkılar sağladığından Orta Asya halkları çok katmanlı bir kimlik yapısına sahip olmuşlardır. Sovyet üst kimliği altında eritmeye çalışılan İslamiyet'in bölgede yayılmasıyla oluşan dinî kimlikler, Sovyet öncesi dönemden günümüze dek korunan bölgesel kimlikler, Sovyet döneminde uygulanan politikalar nezdinde belirlenen ulusal kimlikler Orta Asyalının sahip olduğu farklı kimlik katmanlarıdır. Bağımsızlık sonrası bu kimlik katmanlarından hangilerinin ulusal kimlik inşasında bir yapı taşı

¹ M. Turgut Demirtepe, "Önsöz", (Ed) M. Turgut Demirtepe, *Orta Asya'da Siyaset ve Toplum: Demokrasi, Etnisite ve Kimlik*, Ankara, USAK Yayınları, 2012, s. V.

² Mohammad Reza Djalılı, Thierry Kellner, *Yeni Orta Asya Jeopolitiği SSCB'nin Bitiminden 11 Eylül Sonrasına*, çev. Reşat Uzmen, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2009, s. 25-26.

olarak işlevlendirileceği ulus inşa sürecinde yönetimlerin en önemli sorunsallarından biri olmuştur.³

Çalışma konusunun ana başlığı olan “Orta Asya’da Ulusal Kimlik ve Ulus İnşa Süreçleri” incelenirken kimlik, ulus ve ulus devlet kavramlarının anlaşılmasına öncelik verilmiştir. Bu minvalde iki bölümden oluşan çalışmanın “Ulus Devlet Ve Ulusal Kimliğin Oluşumuna Dair Yaklaşımlar” olarak adlandırılan ilk bölümünde sırasıyla kimlik oluşumu, farklı kimlik yaklaşımları, ulus, devlet ve ulus devlet kavramları ve modern ulusal kimliğin oluşumu kavramsal açıdan incelenmeye çalışılmıştır. Kavramsal çerçevenin belirlenmesinin çalışmaya konu olan bölgedeki ulus ve ulusal kimlik inşa süreçlerinin anlaşılmasına ışık tutacağı düşünülmüştür. Buna göre ilk bölümün birinci kısmında sosyal bilimler literatürünün temel tartışma konularından biri olan kimlik nedir, nasıl oluşmaktadır, kimliğin oluşumundaki temel yapı taşları nelerdir ve farklı kimlik kategorilerinden hangileri ulusal kimliğin inşasında öne çıkmaktadır sorularına cevap aranmaya çalışılmıştır. Aynı bölümün ikinci kısmında teorik açıdan kimlik yaklaşımları incelenmiştir. Üçüncü kısımda sıklıkla birbirlerinin yerine kullanılan ama farklı anlamlar ifade eden ulus, devlet ve ulus devlet kavramları tarihsel gelişimleri süreci içerisinde ve teorik yaklaşımlar ışığında anlaşılmaya çalışılmıştır. Son kısımda ise modern ulusal kimliğin nasıl oluştuğu, ulusal kimliği biçimlendiren ana unsurların neler olduğu sorularına cevap aranmış ve ulus devletin geleceğine dair yorumlara yer verilerek ilk bölüm sonlandırılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde çalışmaya konu olan Orta Asya terimi ile kastedilen bölgenin bu çalışmadaki sınırları belirlenmeye çalışılmıştır. Üç kısımdan oluşan ikinci bölümün ilk kısmında bölgenin Rus hâkimiyetine girmeden önceki temel kimlik belirteçleri ve Rus egemenliğinin bölgenin kimlik belirteçlerini ne yönde etkilediği sorun edilmiştir. İkinci kısımda Sovyet döneminde rejim tarafından bölgede belirlenen sınırlarda uygulanan ulus ve ulusal kimlik inşa politikaları konu edinmiştir. Bölümün son kısmında bağımsızlık ilanları sonrası Sovyet döneminden kalan miras üzerine inşa edilmeye çalışılan ulus ve ulusal kimlik inşa süreçleri incelenmeye çalışılmıştır.

³ Pınar Akçalı, “Giriş”, (Haz.) Ertan Efegil, Pınar Akçalı, *Orta Asya’nın Sosyo-Kültürel Sorunları: Kimlik, İslam, Milliyet ve Etnisite*, İstanbul, Gündoğan Yayınları, 2003, s. 13-15.

I. BÖLÜM

ULUS DEVLET VE ULUSAL KİMLİĞİN OLUŞUMUNA DAİR YAKLAŞIMLAR

1.1. KİMLİK OLUŞUMU

Çağdaş politikanın kelime dağarcığındaki en önemli terimlerden biri olan kimlik ve bu terimin kökünden türeyen diğer teknik terimler, antik Yunandan günümüze dek uzanan oldukça eski bir geçmişe sahiptir, ancak kimlik ve kimlikle bağlantılı terimlerin toplumsal analiz metinlerinde yaygın olarak kullanılmaya başlanması o kadar da eski değildir.⁴ Kimlik teriminin sosyal bilimler literatürüne giriş tarihi olarak genel kabul gören 1950'lerin entelektüel ufkuna egemen olan meseleler, bireyin köksüzlük duygusuyla kendisini sürünün ya da anonim kalabalığın içinde yalnızlaşarak içine düştüğü “*kimlik arayışları*” etrafında toplanmaktaydı.⁵ Dönemin ünlü psikologlarından Erik Erikson'un icat ettiği “*kimlik krizi*” ifadesinin literatürde kalıcı bir yer edinmesi, kimlik teriminin hem sosyal bilimlerde hem de kamusal söylemlerde yaygın olarak kullanılmasını sağladı.⁶

Teriminin dolaşıma girmesinde anahtar bir figür olan Erikson'un tanımına göre kimlik, bireyin kendi kişisel gelişimi sürecinde kendini topluma dâhil etmesi, içinde bulunduğu toplumun kültürel değerlerini benimsemesi ve bu değerleri içselleştirerek kazandığı statüler ve roller vasıtasıyla bir benlik duygusu geliştirmesiyle ilgili bir süreçtir.⁷ Bu süreç içerisinde birey, özellikle ergenlik döneminde yaşadığı biyolojik ve duygusal dönüşüm sırasında kendisinin olağandışı kabul ettiği zorluklarla karşılaşır. Erikson, bu durumu *kimlik krizi* ifadesiyle açıklar.⁸ Ancak ne kimlik ne de Erikson'un icat ettiği kimlik krizi kavramı, sadece psikoloji ya da sosyolojinin ilgilendiği ergenlik sürecinde karşılaşılan bir sorun olmakla sınırlı kalmadı, süreç içerisinde yüklenen yeni anlamlarla şekillenerek yeni çalışma alanlarının da gündeminde kendine yer buldu.

⁴ Rogers Brubaker, Frederik Cooper, “‘Kimlik’in Ötesine Geçmek”, çev. Kübra Kelebekoğlu, (Ed.) Fırat Mollaer, *Kimlik Politikaları*, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2014, s. 403-407.

⁵ Phillip Gleason, “Kimliği Tanımlamak: Semantik Bir Tarih” çev. Fırat Mollaer, (Ed.) Fırat Mollaer, *Kimlik Politikaları*, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2014, s. 48.

⁶ Brubaker, Cooper, a.g.e., s. 403-407.

⁷ Gleason, a.g.e., s. 27.

⁸ James D. Fearon, “*What is Identity (As We Know Use The Word)?*” (Erişim) [http://www.seminario2005.unal.edu.co/Trabajos/Fearon/What%20is%20identity%20\(as%20we%20n%20see%20the%20world\).pdf](http://www.seminario2005.unal.edu.co/Trabajos/Fearon/What%20is%20identity%20(as%20we%20n%20see%20the%20world).pdf), 31.03.2016, s. 9.

1960’larda gençlik hareketlerinin ortaya çıkmasıyla popülerleşerek, dikkatleri ve endişeleri üzerinde toplayan kimlik terimi, bireyin toplumla ilişkisi sorunu kapsamında yeni biçimler yüklendi.⁹ 1960’ların sonlarına doğru “*Siyah Gücü*” hareketi ve bu hareketin model oluşturduğu etnik hareketlerin yükselişe geçmesiyle kimliğe dair endişeler grup seviyesine taşındı. 1970’li yıllarda bazı analistler tarafından çok kullanıldığından aşındığı ve klişeleştiği, dolayısıyla herhangi bir esprisinin kalmadığı öne sürülen kimlik terimi, 1980’lerde din, etnisite, ırk, milliyetçilik, sınıf, toplumsal cinsiyet vb. kavramların yükselişe geçmesiyle birlikte toplumsal ve siyasi analizlerin gündeminde edindiği yeri sağlamlaştırdı.¹⁰ Kimliğin uluslararası ilişkiler disiplindeki serüveni de yine bu tarihlerde psikoloji ve sosyoloji literatürünün birikiminden yararlanılarak eleştirel teorilerde yeniden yorumlanmasıyla başladı.¹¹ 1990’larda daha çok eleştirel teorilerin merkezinde konumlanan kimlik ve kimlikle bağlantılı sorunlar, 11 Eylül saldırıları sonrası siyasi analizlerinin en belirgin tartışma konulardan biri haline geldi ve günümüze dek edindiği bu konumunu korudu.¹²

Latince idem (aynı) kökünden gelen kimlik, 16. yüzyıldan beri İngilizcede aynı anlamda kullanılmaktadır. Oxford English Dictionary’de (OED) kimlik (identity), “*bir kişi ya da şeyin bütün zamanlardaki ya da bütün koşullardaki aynılığı; bir kişi ya da şeyin başka bir şey değil de kendisi olduğu gerçeği ya da durumu; ferdiyet, kişilik*” şeklinde tanımlanmaktadır.¹³ Ancak bu tanım gerek akademik açıdan gerekse günlük kullanımıyla kimlik kavramını açıklamada yetersiz kalmakta, bununla birlikte terim yanına herhangi bir isim ya da sıfat olarak tanımlandığında, -örneğin etnik kimlik, ulusal kimlik, dini kimlik, cinsel kimlik vb.- tanım bu kavramları da kapsamamaktadır, çünkü kişinin tercihleri süreç içerisinde değişkenlik gösterebilir.¹⁴ Örneğin birey içinde doğduğu ulusun vatandaşlığını bırakıp başka bir ulusun vatandaşlığını alarak ulusal kimliğini değiştirebilir veya kendi tercihleri doğrultusunda ona ferdiyet kazandıran birtakım alışkanlıklarından vazgeçebilir, kendini dönüştürebilir. Bu durumda

⁹ Gleason, a.g.e., s. 48.

¹⁰ Brubaker, Cooper, a.g.e., s. 403-407.

¹¹ Helin Sarı Ertem, “Kimlik ve Güvenlik İlişkisine Konstrüktivist Bir Yaklaşım: “Kimliğin Güvenliği” ve “Güvenliğin Kimliği””, *Güvenlik Stratejileri*, Yıl: 8, Sayı: 16, s. 191.

¹² E. Fuat Keyman, “Kimlik ve Demokrasi”, (Der.) Atilla Eralp, *Devlet ve Ötesi Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, 3. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 218-223.

¹³ Gleason, a.g.e., s. 23.

¹⁴ Fearon, a.g.m., s. 7.

tanımdaki tüm zamanlar ve koşullarda aynı olma durumunun bir sabit olmadığı, bunun tam aksine kimliğin süreç içerisinde bir ölçüde daima değişkenlik gösterdiği açıktır.¹⁵

Kimliğin ne olup ne olmadığına dair yapılan analizler incelendiğinde yoruma bağlı olarak terimin ya çok şey ifade ettiği, ya az şey ifade ettiği ya da muğlaklığı sebebiyle hiçbir şey ifade etmediği, ancak çalışmalarını daha çok kimlik kuramı üzerinde yoğunlaştıran analistlerin birbirinden farklı kimlik tanımları yapmalarına rağmen bazı ortak noktalarda benzer görüşler öne sürdükleri görülmektedir.¹⁶ Buna rağmen, kimliğin tanımıyla ilgili bir uzlaşma veya kimlik muammasının çözümüne dair bir netlikten bahsetmek söz konusu değildir.¹⁷ Ancak kimlik nedir sorusunun genel anlamda kabul görebileceği en basit yanıtı, bireyin kim olduğu ve nerede durduğuyla ilgili olacaktır.¹⁸

Kimliğe dair düşüncelerin çoğu, onun bir başkalık kavramı üzerine inşa edildiği yönündedir.¹⁹ Örneğin kimliğin geleneksel anlamıyla ele alındığında artık iş görmeyeceğini fakat yok sayılması durumunda anahtar kavramlar hakkında bile düşünmeyi engelleyeceğini öne süren Stuart Hall'a göre kimlik, tarih, dil ve kültürün sunduğu imkânların farklılığından faydalanılarak inşa edilen bir süreçtir.²⁰ Birey bu süreçte "kim olduğu" veya "nereden geldiği" sorularından ziyade "ne olabileceği", "nasıl temsil edilebileceği" sorunuyla ilgilenir. Ona göre kimlik, benliğin anlatı haline gelmesiyle doğar ve temsiliyet içerisinde oluşumunu sürdürürken "öteki"nin varlığını gereksinir, çünkü kimlik, sadece öteki sayesinde "ne olmadığı" kavranmasıyla inşa edilebilir.²¹

Jacques Derrida kimliğin, sürekli olarak bir şeyleri dışladığını ve iki kutup arasında vahşi bir hiyerarşi kurarak kendini inşa ettiğini ve ancak farklılıkları sayesinde kendini var edebildiğini savunur.²² Kendi ve öteki arasındaki ilişkide ilk terim öz varlığı temsil ederken, ikinci terim birincinin varlığını kanıtlamak ve ona

¹⁵ Craig Calhoun, "Kimlik ve Tanınma Politikası", çev. Fatma Büşra Helvacıoğlu, Özlem İlyas, (Ed.) Fırat Mollaer, *Kimlik Politikaları*, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2014, s. 177.

¹⁶ Brubaker, Cooper, a.g.e., s. 403-407.

¹⁷ Fearon, a.g.m., s. 1.

¹⁸ Utku Yapıcı, *Sovyet Sonrası Coğrafyada Devlet ve Milliyetçilik: Estonya, Ukrayna ve Kazakistan Örnekleri*, Ankara, Tan Kitabevi, 2011, s. 40.

¹⁹ Richard Kearney, *Yabancılar, Tanrılar ve Canavarlar Ötekiliği Yorumlamak*, çev. Barış Özkul, İstanbul, Metis Yayınları, 2012, s. 88.

²⁰ Stuart Hall, "Kimliğe İhtiyaç Duyan Kim?", çev. Fatma Büşra Helvacıoğlu, (Ed.) Fırat Mollaer, *Kimlik Politikaları*, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2014, s. 281.

²¹ Hall, a.g.e., s. 281-282.

²² Yapıcı, a.g.e., s. 41.

karşıt bir işlev üslenmek amacıyla kazaen mevcut olduğundan kendisinin ötekisi olmayan herhangi bir kimliğin mevcudiyeti söz konusu değildir.²³

Peter Katzenstein kendi ve ötekinin birbirlerinin evrimini referans alarak kimliği inşa ettiklerini savunur.²⁴ Benzer bir yorumla Costas Douzinas, kimliği kendi ile öteki arasındaki imgeleri değiştiren ve yeniden düzenleyen sürekli bir diyalog hali olarak tanımlar. Bu diyalogda kendi ile öteki arasındaki fark açığa çıkararak kimliğin oluşumuna imkân sağlar.²⁵ Göran Therborn da kendi ve onun karşıtı olan öteki arasındaki diyalektiğin kimlik inşasının temel taşı olduğunu savunmaktadır.²⁶

Kimlikle ilgili tanımlamalar burada verilenlerle sınırlı değildir, bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Fakat tanımların gösterdiği genel kabule göre kimlik fark üzerine inşa edilen bir süreçtir, fark üzerine inşa edilir çünkü kendi kendini meydana getiremez.²⁷ İnşa süreklidir, çünkü kimlik durağan değildir, doğuştan sahip olduğu verili özelliklerle birlikte tercihleri doğrultusunda değişme yeteneğine de haizdir.²⁸ Kimliğin muğlaklığının kaynağı değişkenliğindedir.²⁹ Ötekinin varlığına ihtiyaç duyar çünkü kimliği var eden öteki tarafından tanınma ve ötekini tanıma yeteneğidir.³⁰ Bu minvalde kimlik oluşumunun daha iyi kavranmasının ben ve öteki kavramlarının anlaşılmasına çalışılmasıyla mümkün olabileceği düşünülmektedir.

1.1.1. Kimlik İnşasında “Ben” ve “Öteki”

İnsanoğlu her ne kadar kendisini kendinden ibaret görse de John Done’ın dediği gibi “hiç kimse kendisinden ibaret bir adacık değildir”.³¹ Dünya bir ilişkiler yumağıdır ve insan istese de istemese de doğduğu andan itibaren kendini bu ilişkiler yumağının içinde bulur, çünkü herkes bir ailenin içinde doğar ve aile kesinlikle çevresinden yalıtılmış bir varlık değildir, bu yüzden herkes kendi yaşamında ilk önce

²³ Hall, a.g.e., s. 283.

²⁴ Fearon, a.g.m., s. 5.

²⁵ Costas Douzinas, “Kimlik, Tanınma, Haklar: Hegel Bize İnsan Haklarıyla İlgili Ne Öğretebilir?”, çev. Nuran Erkul, Fırat Mollaer, (Ed.) Fırat Mollaer, *Kimlik Politikaları*, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2014, s. 214.

²⁶ Yapıcı, a.g.e., s. 41.

²⁷ Nuri Bilgin, *Kollektif Kimlik*, İstanbul, Sistem Yayıncılık, 1995, s. 211.

²⁸ Hüsamettin İnaç, “Çağımızın Toplumsal Algısını Temsil Eden Parametrelerden ‘Kimlik’, ‘Kültür’ ve ‘Uygarlık’ Kavramlarının Sosyo-Politik Analizi”, *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, Aralık 2014, s. 42.

²⁹ Sarı Ertem, a.g.m., s. 193.

³⁰ Alberto Melucci, “Süreç Olarak Kolektif Kimlik”, çev. Ömer Mollaer, (Ed.) Fırat Mollaer, *Kimlik Politikaları*, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2014, s. 85-86.

³¹ Amartya Sen, *Kimlik ve Şiddet*, çev. Ahmet Kardam, İstanbul, Optimist Yayınları, 2010, s. 41.

ötekiyle karşılaşır.³² İnsan ne ilkel çağlarda ne de modern diye tabir edilen çağlarda, başka insanların varlığına doğrudan ya da dolaylı tanıklık eden bir dünya olmadan var olamaz.³³ İnsani eylemlerin koşulu çoğulluktur.³⁴ Edmund Husserl'in dediği gibi “insanların çevresinde başka insanlar bulunmadıkça kavranamayacakları açıktır”.³⁵

Ben ile öteki birbirinden ayrı varlıklardır, birbirleriyle kesişmezler, birbirlerinin dışındadırlar, dünya her birinin gözüne farklı açılardan görünür, bu yüzden her biri diğeri için karşılıklı olarak dışsaldır ve birbirlerini var eden farkı, dolayısıyla benlik bilincini açığa çıkararak da bu dışsallıktır.³⁶ Benlik bilinci insanın kimliğinin temeli ve yaratıcısıdır.³⁷ Kişinin kendi özünü algılama biçimiyle ilgili öznel bir kavramdır.³⁸ Fakat kendisiyle özdeş değildir çünkü o, benlik ve ötekiliğin, aynılık ve farklılığın karışımıyla kendini yapılandırır.³⁹ Ben ile öteki arasında birbirlerinin varlığı için hayati önem taşıyan karşılıklı bağımlılık ilişkisi mevcuttur.⁴⁰ Bu ilişki benlik bilincinin kendi özünü yapılandıran temel yapı taşlarından biridir.⁴¹ Karşılıklı bağımlılık ilişkisi tıpkı bir ayna gibi yansıtma görevini üstlenerek farkına varma ve bilinçlenmeyi sağlar.⁴² Kearney'in dediği gibi “benlikten benliğe giden en kısa yol daima ötekiden geçer”.⁴³

Öteki olmak bir suç ya da şans değildir, insanın temel niteliklerinden biridir, çünkü herkes nihayetinde bir başkası için ötekidir.⁴⁴ Bu sebeple her farkın dışlanması gereken bir tehdit olarak algılanması zorunlu değildir.⁴⁵ Zira farklılığın ötekiliğe dönüştürülmesi ile her ikisinin de kesinliği garantilenir.⁴⁶ İnsanın ilk ve son gerçeği

³² Ortega y Gasset, *İnsan ve “Herkes”*, çev. Neyire Gül Işık, 2. Baskı, İstanbul, Metis Yayınları, 1999, s. 73-78.

³³ Hannah Arendt, *İnsanlık Durumu*, çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994, s. 39.

³⁴ Arendt, a.g.e., s. 19.

³⁵ Gasset, a.g.e., s. 112.

³⁶ Gasset, a.g.e., s. 86.

³⁷ Sibel Karaduman, “Modernizmden Postmodernizme Kimliğin Yapısal Dönüşümü”, *Journal of Yaşar University*, Vol: 5, No: 17, 2010, s. 2886.

³⁸ Bhikhu Parekh, “Kimliğin Mantığı”, çev. Suat Aksoy, (Ed.) Fırat Mollaer, *Kimlik Politikaları*, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2014, s. 55.

³⁹ Douzinas, a.g.e., s. 214.

⁴⁰ William E. Connolly, *Kimlik ve Farklılık Siyasetin Açmazlarına Dair Demokratik Çözüm Önerileri*, çev. Ferma Leikesizalın, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1995, s. 93.

⁴¹ Sarı Ertem, a.g.m., s. 206.

⁴² Hüsnüye Canbay Tatar, “Batının Kimlik İnşasında Ötekinin Yeri”, *Karadeniz Dergisi*, Sayı: 14, Haziran 2012, (Erişim) <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/kdeniz/article/view/5000046884>, 05.04.2016, s. 92.

⁴³ Kearney, a.g.e., s. 228.

⁴⁴ Gasset, a.g.e., s. 112.

⁴⁵ Canbay Tatar, a.g.m., s. 93.

⁴⁶ Connolly, a.g.e., s. 93.

her ne kadar yalnızlık olsa da insan, kendi yalnızlığı içinde ortaya çıkamaz, onu ortaya çıkararak toplumsallık ilişkisi içinde -iyi ya da kötü- ona karşılık veren olarak ötekiyle ilişkisidir.⁴⁷ Ötekiyle ilişki ya farklılaştırma ya da benzer kılma yönünde biçimlenir.⁴⁸ Ben ve öteki arasındaki ilk toplumsal ilişkide ben ötekine açıktır, dolayısıyla edilgendir, birlikte yaşadıkça ben, ötekini “*kendi benzeri*” olarak algılamaya başlar, dolayısıyla benin dışındaki kendi benzeri olan varlığı diğer ötekilerden ayrı tutar, böylece “*biz*” gerçeği ortaya çıkar.⁴⁹ Sanılanın aksine birinci tekil şahıs olmasına rağmen ben, ortaya en son çıkmıştır.⁵⁰

İnsanın benlik bilincini kavraması, dolayısıyla kimliğinin inşası biz gerçeğini ortaya çıkararak ilk toplumsal ilişkiyle başlar.⁵¹ Kimlik kavramının kişisel ve toplumsal olmak üzere iki farklı boyutu vardır ki aynı zamanda onun bir parçası olan bu iki boyut birbirlerini birlikte inşa ederler.⁵² Kimlik inşasında birey etken olduğu kadar edilgendir de, genetik miraslar, tarihsel bakımdan özgül gelenekler ve beklenmedik olayların hepsi kimlik inşasının temel belirteçleridir.⁵³ İnsanlar bu belirteçlerden bağımsız transandantal özneler değildir, bunların yanı sıra sınırlı da olsa tercihleri vardır.⁵⁴ Birey bu belirteçlerle kendini özdeş kıldığı veya dışında tuttuğu aidiyetlere dâhil olur.⁵⁵ Gerek bireyin kendini özdeş kıldığı gerekse dışında tuttuğu ötekilerle etkileşim içinde kimliğin inşa süreci devam eder, bu süreç durağan değildir, aksine değişime açıktır.⁵⁶ Hayatın hiçbir noktasında kimlik nihai ve sabit bir kendilik değildir.⁵⁷ Bu sebeple kimliğin tamamlanmış, kesin bir şey olduğu söylenemez.⁵⁸

Kimlik bireye kendini tanımlama, konumunu belirleme seçeneği sunar.⁵⁹ Toplumsal bir varlık olan birey coğrafi kökeni, siyasi görüşü, mesleği, kültürel alışkanlıkları, kentine özgü ilgi alanları, sosyal taahhütleri vb. ile farklı ilişkilere dâhil olur, farklı roller edinir ve bunlara göre kendini tanımlar.⁶⁰ Bireyin, kendisinin seçtiği,

⁴⁷ Gasset, a.g.e., s. 112.

⁴⁸ Bilgin, a.g.e., s. 183.

⁴⁹ Gasset, a.g.e., s. 116-117.

⁵⁰ Gasset, a.g.e., s. 118.

⁵¹ Karaduman, a.g.m., s. 2887.

⁵² Parekh, a.g.e., s. 53-55.

⁵³ Connolly, a.g.e., s. 160.

⁵⁴ Parekh, a.g.e., s. 60.

⁵⁵ Sen, a.g.e., s.24.

⁵⁶ Karaduman, a.g.m., s. 2887.

⁵⁷ Süleyman İlhan, “Akışkan Toplumda Kimlik İnşası: Geçişken, Eklektik, Ben Odaklı Kimlikler”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 23, Sayı: 2, 2013, s. 234.

⁵⁸ Juan Goytisolo, *Yeryüzünde Bir Sürgün*, çev. Neyire Gül Işık, İstanbul, Metis Yayınları, 1993, s. 92.

⁵⁹ Parekh, a.g.e., s. 56.

⁶⁰ Sen, a.g.e., s. 24-25.

istediği, rıza gösterdiği şekilde kimliğini belirlemesi şüphesiz önemlidir, ancak nasıl tanımlandığı kimlik inşasında daha baskın bir belirteçtir.⁶¹ Bireyin benliğine ilişkin bilgisi başkaları tarafından belirli bir biçimde tanınma talep eder, çünkü birey ancak tanıma ve diğer özne tarafından tanınmış olma sayesinde bireysel özne haline gelir.⁶² Bir başka ifadeyle kimliğin oluşumunu, kimlik edinim sürecini başlatan karşılıklı tanınmadır.⁶³

Ben ile öteki arasındaki farkın, aynı zamanda, varlıkların birbirine olan bağımlılığının tanınma vasıtasıyla ortaya çıktığı kabul edilir.⁶⁴ Kimlik algısının oluşumu için öteki ayna görevi üstlenir.⁶⁵ Ötekinin tanınmasıyla benlik kendisinin başka bir benlikte yansımaları görür ve her iki benliğin de tüm yönlerini etkileyecek ilişkiler ve bağımlılıklar için bir bağlantı noktası oluşur.⁶⁶ Her iki benlik tanıdığı öteki tarafından tanınmak, kendini karşılıklı olarak ötekinde görmek ister.⁶⁷ Karşılıklı tanınma tam manasıyla gerçekleştiğinde her iki benlik de kendi anlayışlarının birbirlerine geçtiğini ve birbirleriyle olan ilişkilerinin benliğin kendi kendini ifade etmesine bağlı olduğunu kanıksarlar.⁶⁸ Bu sebeple benlik bilincinin gelişiminin olmazsa olmazı ötekiler tarafından tanınmadır.⁶⁹ Ancak ben ile öteki arasındaki ilişkinin yönünün belirteci, tanınmaya atfedilen önemdir.⁷⁰

Ben ile öteki arasındaki ilişki, içinde birtakım paradoksal gizleri barındırır: her iki taraf da kendisini ortaya çıkaracak olan bir ötekinin varlığına bağımlıdır, fakat aynı zamanda ötekine yabancılaşmak zorundadır.⁷¹ Erken Batı düşüncesinde özkimlik ve aynılık kavramları iyiyile, dışsallığa ilişkin kavramlar ise kötüyle eşdeğer sayıldığından öteki genellikle kötü, benliğin saflığını bozan, ona zarar veren bir yabancılaşma bağlamında ele alınmıştır.⁷² Modern dönemde yabancı terimine yüklenen anlam ya düşman, ya dost ya da nötr olarak nitelendirilse de her iki taraf birbirlerine yaklaşırken

⁶¹ Connolly, a.g.e., s. 92.

⁶² Douzinas, a.g.e., s. 213.

⁶³ Celalettin Yanık, "Etnisite, Kimlik ve Milliyetçilik Kavramlarının Sosyolojik Analizi", *DergiPark*, (Erişim) <http://kaygi.home.uludag.edu.tr/issues/2013/2013-20-16.pdf>, 06.04.2016, s. 227.

⁶⁴ Douzinas, a.g.e., s. 213.

⁶⁵ Antonis Liakos, *Dünyayı Değiştirmek İsteyenler Ulusu Nasıl Tasavvur Ettiler?*, çev. Merih Erol, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, s. 67.

⁶⁶ Douzinas, a.g.e., s. 213.

⁶⁷ Gasset, a.g.e., s. 114.

⁶⁸ Douzinas, a.g.e., s. 213.

⁶⁹ Douzinas, a.g.e., s. 262.

⁷⁰ Sen, a.g.e., s. 26.

⁷¹ Connolly, a.g.e., s. 59.

⁷² Kearney, a.g.e., s. 87.

karşılaşacakları tepkinin ne olduğunu bilmediklerinden her türlü olasılığı hesaba katarak temkinli davranmayı sürdürmektedirler.⁷³ Yabancı, benliğin “biz” olarak nitelediği topluluk kimliğinin bir üyesiye belki sorun yoktur, ancak “onlar” olarak belirlediği topluluğun bir üyesiye onu fethedilmesi ya da dönüştürülmesi gereken ilkel, terörist, Doğulu, vahşi, komünist, az gelişmiş ya da pagan olarak yaftalayabilir.⁷⁴ Nihayetinde bu davranış biçimi yeni değildir; Yunan için barbar, Romalı için Etrüsk, Avrupalı için denizaşırı egzotik diyarlardaki vahşi ne ifade ediyorsa modern insan için de yabancı terimi aynı anlamı içerebilir.⁷⁵ Benlik bu tavrını genellikle kendi kimliğini, dolayısıyla kendisinin de dâhil olduğu en az bir kolektif kimliği korumak, varlığını sürdürmek olarak gerekçelendirmektedir.⁷⁶

1.1.2. Kolektif Kimlik

Eylem ile birlikte olmak arasında bir özel ilişki mevcuttur ki Thomas Aquinas bunu “*insan toplumsal bir hayvandır*” sözüyle standartlaştırmıştır.⁷⁷ Toplumsal bir formun yokluğunda özünde kendini eksik hisseden insan, dâhil olduğu veya dâhil edildiği birtakım ilişkilerle, edindiği farklı rollerle çeşitli örgüt ve toplulukların üyesidir.⁷⁸ Kendini tanımlarken ya da karşılıklı olarak tanımlanırken bu üyeliklerinden yararlanır, bu üyelikleri vasıtasıyla diğer insanlarla nelerinin ortak ve onu diğerlerinden nelerin farklılaştırdığına ilişkin aidiyetlerini belirler.⁷⁹ Aidiyet hissi bir ihtiyaç olarak nitelendirilmektedir, zira insanlar gerek bireysel gerekse toplumsal seviyede hem farklılıklarını hem de özdeşliklerini ortaya çıkarma eğilimindedirler.⁸⁰ Fakat bu eğilim tek bir topluluğun üyeliğiyle sınırlı değildir, yaş, cinsiyet, ideoloji, meslek, dini inanç, etnik köken ve buna benzer birçok kategoride farklı topluluklara aidiyeti kapsamaktadır.⁸¹ Herhangi bir bireyin ya da toplumun, aidiyet bağının önem derecesi çeşitli faktörlere göre değişkenlik gösterebilen birden fazla kimliğinin olması

⁷³ Gasset, a.g.e., s. 160.

⁷⁴ Connolly, a.g.e., s. 62.

⁷⁵ Kearney, a.g.e., s. 15.

⁷⁶ Connolly, a.g.e., s. 67.

⁷⁷ Arendt, a.g.e., s. 40.

⁷⁸ Connolly, a.g.e., s. 128.

⁷⁹ Karaduman, a.g.m., s. 2887.

⁸⁰ Yakup Şahin, “Çatışma Kuramları ve Kimlik Temelli Çatışmalar; Teorik Bir Giriş”, *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, (Erişim) <http://cicr.org.tr/dergi/index.php/bacad>, 08.04.2016, s. 48.

⁸¹ R. Brian Ferguson, “Violent Conflict and Control of The State”, (Ed.) R. Brian Ferguson, *The State, Identity and Violence: Political Disintegration in The Post-Cold War World*, London; New York, Routledge, 2003, s. 27.

mümkünken kimliksiz olması düşünülemez bile, çünkü varlığın karakteristiğini belirleyen kimliktir.⁸²

Bireysel kimliklerin oluşumu ve sürekliliği ancak kişiler arası ilişkiler bağlamında mümkün olduğu gibi kolektif kimliklerin oluşumu da benzer şekilde topluluklar arası ilişkiler bağlamında söz konusu edilebilir.⁸³ Kolektif kimlik farklı bireyler tarafından bir arada oluşlarını ve takip ettikleri hedefleri anlamlandırmak üzere ilişkilerini etkinleştirdikleri bir inşa sürecidir.⁸⁴ Güvenlik duygusu verme, harekete itme, subjektif özellikleri birleştirme, süreklilik sağlama, dönüştürme, bazı durumlarda öznelliği ön planda tutarak hayat tarzlarını belirleme, etkililik ve güç sevdası ile toplumsal olaylarda grupların meşruiyetini sağlama amacıyla insanların bir araya gelmesi sağlanarak kolektif kimlikler inşa edilirler.⁸⁵ Kolektif kimlikler aidiyet temelinde olduğundan bu süreç içerisinde birey özsaygısını yükseltmek adına ihtiyaç duyduğu aidiyet hissi sorununa çözüm arar, çünkü kolektif kimliğin sürekliliği bireyleri bir arada tutan bir sosyal bağ, bir çimento niteliğindedir.⁸⁶ Keza kolektif kimlik mensupları için hissediş olmaksızın kavrayış, duygu olmadan gruba ait olmanın herhangi bir anlam içermeyeceği söylenebilmektedir.⁸⁷

Kolektif kimlik diğerine karşıtlık içinde bir zıtlık ve diğerlerinden fark olarak tanımlanır.⁸⁸ Bir kolektif kimliğe aidiyet birbirleriyle özdeşleşen üyeleri bir araya getirirken farklı olanı dışarıda bırakır.⁸⁹ Çünkü aidiyet duygusu belirli bir grubun kendine özgü niteliklere sahip olduğu ve bir tekillik taşıdığı zihniyetinden hareketle ortaya çıkar.⁹⁰ Tanımı gereği kolektif kimliğin içinde bireylerin kendilerini ortak birliğin bir parçası olarak hissetmelerini sağlayacak ölçüde duygusal yatırıma ihtiyaç duyulur.⁹¹ Çoğu birbirini hiç tanımayan hatta hayat boyu hiç bir araya gelmeyecek olan bireyler aynı kolektif kimliğe ait olma duygusuyla davranışlarını belirlerler.⁹² Kolektif kimliğin herhangi bir tehdit ya da saldırıyla karşılaşması durumunda kimlik

⁸² Chris Brown, "Borders and Identity", (Ed.) Mathias Albert, David Jacobson, Yosef Lapid, *Identities, Borders, Orders: Rethinking International Relations Theory*, Minneapolis, MN, University of Minnesota Press, 2001. s. 128.

⁸³ Bilgin, a.g.e., s. 59.

⁸⁴ Melucci, a.g.e., s. 83.

⁸⁵ Şahin, a.g.m., s. 44.

⁸⁶ Karaduman, a.g.m., s. 2887.

⁸⁷ Melucci, a.g.e., s. 86.

⁸⁸ Bilgin, a.g.e., s. 61.

⁸⁹ Hall, a.g.e., s. 282.

⁹⁰ Yapıcı, a.g.e., s. 40.

⁹¹ Melucci, a.g.e., s. 84.

⁹² Şahin, a.g.m., s. 46.

mensupları kendi öznel duygularını, değer yargılarını hiçe sayarak kolektif kimliklerini korumak adına kıyasıya mücadeleye girebilirler.⁹³ Bu bağlamda kimliğin bir tutunum ideolojisi misyonu üstlendiği söylenebilir.⁹⁴

Kolektif kimliğin geçmiş ile gelecek arasında ilişki kurma, bu ilişkiyle eylemlerini anlamlandırma yeteneği olmalıdır.⁹⁵ Etnik, ideolojik, dini, siyasi ya da kültürel kategorilerde her bir kolektif kimlik nihayetinde tarihsel bir süreçten geçerek kendisini yapılandırır.⁹⁶ Kolektif bellekten hareketle birtakım semboller, anılar, sanat eserleri, töreler, alışkanlıklar, değerler, inançlar ve bilgilerle yüklü bir geçmişin mirasının geleceğe aktarılmasıyla kolektif kimlik mensuplarının arasında bir dayanışma duygusu oluşturulur.⁹⁷ Bununla birlikte, kolektif kimliğin inşasında hatırlananlar kadar unutilanlar ya da görmezden gelinenler de etkindir, dayanışma duygusunu oluşturmak amacıyla inşa edicilerin birtakım hatıraların dönüştürülmesi, silinmesi konusunda topluluk üyelerini yönlendirmesi muhtemeldir.⁹⁸ Zira tüm kimlik kategorileri ekonomik, sosyal, politik etkenden bağımsız düşünülemez, durum ve şartlara göre kimliğe has özellikler değişkenlik gösterebilir.⁹⁹ Geçmişte önemli olan birtakım değerler anlamını yitirebilir, buna göre gruba ait özel semboller de değişebilir. Amin Maalouf'un da belirttiği gibi kimlik her şeyden *önce simgeler, hatta görünüşler işidir.*¹⁰⁰

1.1.3. Etnisite ve Kimlik

Modernitenin yükselişiyle birlikte küresel siyasetin başat konuları arasında yer almaya başlayan etnisite kavramının sosyal ve siyasal bilimler literatürüne 1950'li yıllarda geçtiği genel kabul görmektedir.¹⁰¹ Ancak kavramın konusu olan etnik sözcüğü, etnisite kadar yeni olmayıp kökeni Antik Yunanda "*halk\ulus*" kavramına karşılık gelen "*ethnos*" sözcüğüne dayanmaktadır.¹⁰² Bu dönemde ethnos terimi ile

⁹³ Amin Maalouf, *Ölümcül Kimlikler*, çev. Aysel Bora, 2. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002, s. 18.

⁹⁴ Şahin, a.g.m., s. 46.

⁹⁵ Melucci, a.g.e., s. 86.

⁹⁶ Altynbek Joldoshev, "Kabilecilik, Bölgecilik ve Etnisite: Kırgız Kimliği Üzerine Çalışmalar", *OAKA*, Cilt: 8, Sayı: 15, 2013, s. 109-110.

⁹⁷ Bilgin, a.g.e., s. 60.

⁹⁸ Canbay Tatar, a.g.m., s. 93.

⁹⁹ Yapıcı, a.g.e., s. 43.

¹⁰⁰ Maalouf, a.g.e., s. 100.

¹⁰¹ Meral Öztoprak Sağır, H. Serkan Akıllı, "Etnisite Kuramları ve Eleştirisi", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 28, No. 1, Mayıs 2004, s. 1.

¹⁰² Ruhtan Yalçın, "Etnisite ve Milliyetçilik: Eleştirel Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 69, No. 1, 2014, s. 190.

bir siyasi varlık değil, aynı soydan geldiğine inanılan insanların birliği kastedilmektedir.¹⁰³ Ethnos, biyolojik ve soya dayalı farklılıklardan ziyade, kültürel farklılıkları kapsayan bir kavramdır, zira Yunancada kan bağına dayalı birlik “*genos*” terimiyle ifade edilir.¹⁰⁴

Ethnos teriminin sıfat hali olan “*ethnicos*”, Latinceye “*kâfir*”, “*öteki*”, “*pagan*” manalarını içeren “*ethnicus*” olarak geçerek eski anlamından farklılaşmış ve böylece günümüze dek süregelen muğlaklığın temelleri atılmıştır.¹⁰⁵ İngilizcede 14. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Latincedeki aynı anlamlarıyla kullanımı sürdürülen sözcüğün, daha sonra aşamalı olarak ırksal özelliklere vurgu yapacak şekilde kapsamı genişletilmiş, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise Amerika’da politik bir anlam yüklenerek, Beyaz-Anglo-Sakson-Protestan (WASP\White-Anglo-Saxon-Protestants) olmayan grupları -aşağılama kastıyla- belirtmek için kullanılmıştır.¹⁰⁶ Etnisite kavramının açıklanmasına yönelik farklı dönemlerde yapılan yorumlar çeşitlilik göstererek farklı kavramlarla ilişkilendirilse de birçok bilim insanı sonuçta, kavramın grup ilişkileri ve insanların kategorize edilmesiyle bağlantılı olduğu fikrinde birleşmektedirler.¹⁰⁷

Kolektif kimliğin inşasında en önemli kategorilerden biri olan etnik kimlik, tıpkı diğer kimlik kategorilerinde olduğu gibi, birilerini içeride tutan diğerlerini ise dışarıda bırakan, yani “*biz*” ve “*onlar*” arasındaki sistematik farklılıkları ortaya çıkaran kurumsal ilişkiler bütünüdür.¹⁰⁸ Etnik grubu oluşturan temel unsurlar bir kez bir araya getirilip bir etnik topluluk oluşturulduktan sonra etnik topluluğun varlığının nesiller boyu sürdürülmesi isteği ön plana çıkar, dönemsel değişiklikler söz konusu olsa da kalıplaşmış yapı bir şekilde döneme ayak uydurarak varlığını sürdürme eğilimi göstermektedir.¹⁰⁹ Etnik topluluğun bu özelliği oportünist politikacılar tarafından sömürülmeye açıktır, mitler ve semboller modernist yaklaşımların da vurguladığı gibi,

¹⁰³ Semra Somersan, *Sosyal Bilimlerde Etnisite ve Irk*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004, s. 22.

¹⁰⁴ Anthony D. Smith, *Ulusların Etnik Kökeni*, çev. Sonay Bayramoğlu, Hülya Kendir, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2002, s. 46.

¹⁰⁵ Somersan, a.g.e., s. 22.

¹⁰⁶ Jan Nederveen Pieterse, *Ethnicities and Global Multiculture: Pants for an Octopus*, Lanham, Rowman & Littlefields Publishers, Inc. 2007, s. 27.

¹⁰⁷ Thomas Hylland Eriksen, *Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspective*, 3rd. ed., London, Pluto Press, 2010, s. 5.

¹⁰⁸ Eriksen, a.g.e., s. 23.

¹⁰⁹ Smith, (2002), a.g.e., s. 38-39.

onlar tarafından süslenerek ve de yayılarak kolayca tırmandırıcı bir unsura dönüşebilmektedir.¹¹⁰

Etnik kimliği oluşturan farklılıkların temelini nereye dayandığı konusunda görüş ayrılıkları mevcuttur. Teorik açıdan etnik kimlik, ilkçi (primordialist) yaklaşım, modernist temelli araçsalcı (instrumentalist) ve konstrüktivist (constructivist) yaklaşımlar ve bu yaklaşımlar arasında bir ara yol olarak tanımlanan etno-sembolist yaklaşımlar tarafından ele alınmaktadır.¹¹¹

İlkçi perspektiften bakıldığında etnik kimliklerin ortak paydası kan bağı olup aynı grubun üyelerinin davranışları bu bağ ile açıklanmaktadır.¹¹² Bireyin taşıdığı genler ve yaşadığı çevre arasında birbirine bağımlı olarak bir etkileşim ortaya çıkar ve onun davranışlarının ana belirleyicisi olan bu etkileşimin aynı zamanda evrensel olduğu kabul edilmektedir.¹¹³ Bu bağlamda, her bir etnik kimlik, kendine has derin sosyal tarihi olan genetik temellere dayandırılmaktadır ve birini diğerinin ötekisi olarak konumlandırmanın da bu temeller olduğu öne sürülmektedir.¹¹⁴

Modernist yaklaşımlar ise etnik kimliğin doğal verili olmadığını, aksine yapısal olduğunu öne sürerken, kültür ile kimlik arasındaki bağın görmezden gelinemeyeceğini, fakat kültürün etnik kimlik üyelerinin davranışlarını belirleyen bir katalizör olmaktan ziyade, daha çok yemek menülerinde, giyim kuşam seçimlerinde, sosyal aktivite tercihlerinde görülebilecek farklılıklar olduğunu savunmaktadırlar.¹¹⁵ Buna göre etnik kimliğin oluşumu, değişimi ve yok olması zamanın ötesinde sosyal bir olgudur ve etnik kimliğin inşa süreci o dönemde gücü elinde tutan elitlerin isteği doğrultusunda şekillendirilebilecek bir yapıya sahiptir.¹¹⁶ Bu yüzden çıkar grupları tarafından bazı kültürel özelliklerin sanki asırlardır söz konusu etnik kimliğe aitmiş gibi dayatılması, belirli davranış kalıplarının dışarıdan empoze edilmesi, çıkar

¹¹⁰ Micheal E. Brown, "Causes and Implications of Ethnic Conflicts", (Ed.) Michael E. Brown, *Ethnic Conflicts and International Security*, Princeton, Princeton University Press, 1993, s. 11.

¹¹¹ Joldoshov, a.g.m., s. 106.

¹¹² Arjun Appandurai, *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*, Minneapolis, Minn, University of Minnesota Press, 1996. s. 140.

¹¹³ James G. Kellas, *The Politics of Nationalism and Ethnicity*, 2nd ed., New York, St. Martin's Press, 1998, s. 15.

¹¹⁴ Barbara Harf, Ted Robert Gurr, *Ethnic Conflict in World Politics*, 2nd ed., Boulder, Westview Press, 2003, s. 96.

¹¹⁵ Eriksen, a.g.e., s. 121.

¹¹⁶ Harf, Gurr, a.g.e., s. 96.

gruplarına hizmet edecek şekilde manipüle edilmesi modernist yaklaşımlar tarafından son derece normal karşılanmaktadır.¹¹⁷

Etno-sembolcülere göre milletlerin kökeni olan etnik kimlik, bireyin diğerleriyle farklılıklarını açığa çıkarmaktan ziyade daha çok etnik grup içerisindeki üyelerin birbiriyle bağlarını vurgulayan mitler ve semboller üreterek grup üyelerini birbirleriyle kaynaştırır.¹¹⁸ Semboller ve mitler, aidiyet hissini güçlü kılan kültürel miraslar olarak kabul edilir ve bu mirasın kuşaktan kuşağa aktarılması gerek toplumsal inşa süreci gerekse topluluğun varlığını sürdürebilmesi açısından elzem olarak görülür.¹¹⁹ Etnik kimliğin varlığının sürekliliğini tartışmasız kabul eden etno-sembolist yaklaşım, mitler ve sembollerin zaman içerisinde ihtiyaçlar ve tecrübeler vasıtasıyla farklılık gösterebilecek kaygan bir yapıya sahip olduğunu savunmaktadır.¹²⁰

Etnik kimliğin varlığı ve yapısal özellikleri hakkında birbirinden farklı görüşler ileri sürülmektedir. Kimi görüşler etnik kimlik ve davranışların genetik olduğunu, kimi farklı görüşler ise yapısal olduğunu kabul etmektedir. Bununla birlikte etnik kimlik ve davranışların kısmen genetik, fakat bir o kadar da seçimler ve kavramlar tarafından şekillendiğini, çünkü insan doğasının buna izin verecek yapıda olduğunu savunan görüşler de mevcuttur.¹²¹

1.2. KİMLİK YAKLAŞIMLARI

Kimliğin oluşumuna dair çalışmaların genellikle ilkçi ve inşacı yaklaşımlar tarafından konu edildiğini söyleyebilmek mümkündür. Kimliğin doğal verili özelliklerine vurgu yapan ilkçi yaklaşım, etnik kimlik ve bu kimliği oluşturan bağların niteliğini inceleyen çalışmalarda görüldüğünden kimlik kavramını etnik gruplarla ilgili çalışmalardan bağımsız ele almak pek mümkün görülmemektedir.¹²² Kimliğin yakın zamana kadar göz ardı edildiğini ileri süren inşacı yaklaşımın ise kimliği daha çok ulusal kimlik ve milliyetçilik bağlamında ele aldığı söylenebilmektedir.¹²³

¹¹⁷ Kellas, a.g.e., s. 25.

¹¹⁸ Smith, (2002), a.g.e., s.78.

¹¹⁹ Anthony D. Smith, *Milli Kimlik*, çev. Bahadır Sina Şener, 7. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 43.

¹²⁰ Smith, (2002), a.g.e., s. 123.

¹²¹ Kellas, a.g.e., s. 25.

¹²² Joldoshov, a.g.m., s. 107.

¹²³ Sarı Ertem, a.g.m., s. 181.

1.2.1. İlkçi Yaklaşımına Göre Kimlik

Kimlik sorunsalını etnik kimlik bağlamında ele alan ilkçi görüşün öncül savunucuları konuya iki farklı açıdan yaklaşmakta, kimliğin doğal olarak verili biyolojik özelliklerine vurgu yaparak dil, din, tarih, gelenekler gibi ortak özellikler etrafında şekillendiğini ve bireyin içinde doğduğu toplum vasıtasıyla bu özellikleri doğuştan elde ettiğini ileri sürmektedirler.¹²⁴ İlkçi görüş etnisiteyi kan bağı algısına dayanan bir toplumsal kategorize etme biçimi olarak tanımlar ve gruplar arası farklılıkları kan bağı ile açıklar.¹²⁵ Kan bağı bireyin etnik, ulusal, siyasal ve kültürel kimliğinin temel belirteçidir, doğuştan verili olduğundan bireyin, dolayısıyla içine doğduğu toplumun kolektif kimliği zaten doğal olarak vardır.¹²⁶ Buna göre, grup üyeleri arasında kan bağı ve akrabalık ilişkileri ön plana çıkar, yani grup üyelerini birbirine bağlayan, aidiyet duygusunu birinci derecede önemli kılan, “biz” vurgusu yapan ve kısmen de olsa bireysel davranışların belirleyicisi olan bu güçlü his, kan bağı sayesinde oluşmuştur.¹²⁷ Bir etnik topluluğun üyeleri arasında varlığının sorgulanması bile mümkün olmayan ve birinci derecede öneme haiz olan sadakatın kaynağı bu hisse atfedilmektedir.¹²⁸

İlkçi görüşün diğer savı da merkezine biyolojik özellikleri almasına rağmen akrabalık ilişkileri ve sadakat konularında öncül savlardan farklılık göstermektedir, buna göre, akrabalık ilişkilerinin belirteci, aynı genetik özelliklere sahip olmanın yanı sıra bir grubun içeride tutulup diğerlerinin dışlanmasının sebebi karşılıklı çıkarlardır.¹²⁹ Akrabalık seçiminin kaynakların paylaşımında avantaj sağlaması sebebiyle sadakatın de düşmanlıkların da çıkarlar çerçevesinde şekillendiği, keza kendi varlığını sürdürmesine herhangi bir katkı sağlamayacak olan organizmalar için fedakârlık yapmanın insanın fırsatçı yapısına aykırı olduğu öne sürülmektedir.¹³⁰

İlkçi görüşün etnisiteyi biyolojik temelde açıklaması, dolayısıyla kimlik oluşumunu bu temel üzerinden yorumlaması etnisite ile ırk kavramının eş anlamlı gibi

¹²⁴ Raymond C. Taras-Rajat Ganguly, *Understanding Ethnic Conflict*, 4th ed., Boston, Longman, 2010, s. 3.

¹²⁵ Şener Aktürk, “Etnik Kategori ve Milliyetçilik: Tek-Etnili, Çok-Etnili ve Gayri-Etnik Rejimler”, *Doğu Batı*, Yıl: 9, Sayı: 38, Ağustos/Eylül/Ekim 2006, s. 25.

¹²⁶ Joldoshov, a.g.m., s. 107.

¹²⁷ Appandurai, a.g.e., s. 140.

¹²⁸ Eriksen, a.g.e., s. 63.

¹²⁹ Ferguson, a.g.e., s. 19

¹³⁰ Öztoprak Sağır, Akıllı, a.g.m., s. 11.

algılanmasına yol açmaktadır, oysaki iki kavramın da içerikleri birbirinden farklıdır.¹³¹ İrk kavramı, en basit şekilde, bir canlı türünde herhangi bir grubun genetik, antropolojik ve biyolojik açıdan aynı karakteristik özelliklere sahip olması, fakat aynı zamanda, türün diğerlerinden farklı özellikler sergilemesi ve bunların bir nesilden diğerine aktarılması şeklinde tanımlanabilir.¹³² Tanımda da belirtildiği gibi ırk genetik özellikleri, etnisite ise sosyolojik özellikleri kategorize eder.¹³³ Etnisite bir tür toplumsal örgütlenme biçimidir ve örgütlenmenin ana kaynağı biyolojik özelliklerden ziyade kültürel özelliklerdir, dolayısıyla etnisitenin genetik açıdan değerlendirilerek ırk kavramıyla eş anlamlı olduğunun savlanması yanıltıcı olacaktır.¹³⁴ Kaldı ki insanoğlu toprağa sabit bitkiler gibi değildir, yüzyıllardır hareket halindedir.¹³⁵ Herhangi bir etnik topluluğun varlığının yüzyıllar öncesine dayandığı kanıtlanırsa bile savaşlar, göçler, istilalar ve en çok da ticari etkileşimler ırkların birbirleriyle temasına zemin hazırlamış, ırklar arası evlilikler de genetik özelliklerin kuşaktan kuşağa aktarılması konusunda, dolayısıyla kolektif yapıların oluşmasında soru işaretlerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.¹³⁶ Bu durumda Barbara Fields'in de vurguladığı gibi artık ırkın bireyin genetik özelliği olduğuna, kimliğinin buna göre belirlendiğine ve bunun bireyler arasında herhangi bir üstünlük sağladığına inanmanın Noel Baba, Easter Bunny veya diğ. cinlerinin de gerçek olduğuna veya Dünya'nın yerinde dururken Güneş'in döndüğüne inanmakla eş değer nitelikte olacağı düşünülmektedir.¹³⁷

1.2.2. İnşacı Yaklaşım Göre Kimlik

Uluslararası ilişkiler alanında görece yeni bir düşünüş biçimi olan inşacı yaklaşıma göre kimlikler sabit veriler olmayıp iletişim süreçleriyle değiştirilebilen ve dönüştürülebilir bir niteliğe sahiptir.¹³⁸ Buna göre kimlik, insanoğlunun tercihleri ve

¹³¹ Semra Somersan, "Babil Kulesi'nde Etnilerden Ulus-Devletlere", *Doğu Batı*, Yıl: 11, Sayı: 44, Şubat/Mart/Nisan 2008, s. 87.

¹³² Semin Töner Şen, *Uluslararası Hukukta Soykırım, Etnik Temizlik ve Saldırı*, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2010, s. 87.

¹³³ Etienne Balibar, Immanuel Wallerstein, *İrk, Ulus, Sınıf: Belirsiz Kimlikler*, çev. Nazlı Ökten, 5. Baskı, İstanbul, Metis Yayınları, 2013, s. 97.

¹³⁴ Eric J. Hobsbawm, *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik*, çev. Osman Akınhay, 5. Baskı, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2014, s. 84.

¹³⁵ Goytisolo, a.g.e., s. 11.

¹³⁶ Umut Özkırımlı, *Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış*, 5. Baskı, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2015, s. 262.

¹³⁷ Jacqueline Stevens, *Devletin Yeniden Üretimi*, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2001, s. 53.

¹³⁸ Ebru Çoban Öztürk, "İnşacı Kuram Gözüyle Ulusal Kimlik", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 47, 2014, s. 87.

eylemleri sonucu dizayn edilmiş, kalıcı olmayan, yine gücü elinde tutan seçkinler tarafından tercihlere göre yeniden şekil değiştirebilecek olan bir sosyal yapıdır.¹³⁹

Sosyal bilimlerde inşacı yaklaşım, 1980'lerde yaşanan değişimler sonucu gelişmiş olmasına rağmen kuramsal olarak 18. ve 19. yüzyıl düşünürlerinin söylemleriyle benzerlik göstermektedir. Rousseau'nun bir grubun diğerini egemenliği altına almasını önleyecek bir yapıya ihtiyaç olduğu söylemi, Renan'ın milletin ortak irade sonucu hatırlama ve unutma yoluyla ortaya çıkan ve her gün tekrarlanan bir plebisit olduğunu vurgulaması veya Weber'in etnisiteyi tanımlarken grup üyelerinin aynı soydan geldiklerine dair inancın önemine dikkat çekmesi bu benzerliğin örneklerindedir.¹⁴⁰

İlkçi görüşün kimliğin verili olduğu savına karşılık inşacı yaklaşım, bir grup kimliğinin toplumsal düzenin sağlanması, liderlerin politik tavırlarının desteklenmesi veya bir çatışma söz konusu olduğunda topluluk üyelerinin harekete geçirilmesi gibi belirli bir kasıtle o grubun aydınları veya grubun üyesi olmayanlar tarafından topluluğa empoze edilerek oluşturulan ve zaman içerisinde değişebilen inşa edilmiş sosyal yapılar olduğunu öne sürmektedir.¹⁴¹ Buna göre, özellikle sanayi devrimi sonrası modernleşme sürecinin bir uzantısı olarak ortaya çıkan modern toplumların çoğunda gücü elinde tutan siyasi elitler ve dini otoriteler arasında ekonomik, sosyal, kültürel düzenin sağlanmasına yönelik hiyerarşik bir ittifak vardır. Bu ittifak örgütlenerek siyasal bir yapıya dönüşmekte ve kitleleri harekete geçirebilecek toplulukları tasarlamaktadırlar.¹⁴² Modern insan kitleler halinde bu örgütlenmiş ittifakın inşa ettiği sınırlandırılmış birimlerde otoritenin kendi tekelinde tuttuğu ve dilediği gibi şekillendirdiği eğitim ve iletişim vasıtasıyla kendilerine empoze edilen kimliklerle yaşamaktadır.¹⁴³

İnşacı yaklaşım tıpkı kimlikler gibi kültürün de otorite tarafından şekillendirildiğini ve kimliğin bekası için bir araç olarak kullanıldığını savunmaktadır.¹⁴⁴ İnşacı yaklaşımın önemli savunucuları olarak kabul edilen Eric J.

¹³⁹ Philip Spencer, Howard Wollman, *Nationalism: A Critical Introduction*, London, Thousand Oaks; California, Sage, 2002, s. 59.

¹⁴⁰ Öztoprak Sağır, Akıllı, a.g.m., s. 17.

¹⁴¹ Harf, Gurr, a.g.e., s. 97.

¹⁴² Pieterse, a.g.e., s. 34.

¹⁴³ Ernest Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, çev. Büşra Ersanlı, Günay Göksu Özdoğan, 3. Baskı, İstanbul, Hil Yayın, 2013, s. 132.

¹⁴⁴ Taras, Ganguly, a.g.e., s. 5.

Hobsbawm ve Benedict Anderson toplumsal kimliklerin inşası sürecinde kültürel unsurların otorite tarafından nasıl biçimlendirildiği konusunda benzer fikirler öne sürmektedirler.¹⁴⁵ Hobsbawm, otoritenin sağlanması için modernizmin bir uzantısı olarak, gelişmiş ülkelerin şehirleşen toplumlarında geleneksel grupların direnişlerine ve göçler sonucu oluşan diasporalara karşılık yeni toplumsal katmanların oluşmasının ve yeni toplumların “*icat edilmesi*”nin kaçınılmaz olduğunu savunmaktadır.¹⁴⁶ Bu sebeple bir yandan eskiye bağlı gibi görünen fakat diğer yandan yeni durumlara göre biçimlendirilmiş, bir yandan da zorla tekrar edilmesi sağlanarak kendi tarihini oluşturması, günün şartlarında karşılığını bulması sağlanmış *geleneklerin icat edilmesi* bir zorunluluk algısı uyandırır hale getirilmiştir.¹⁴⁷ “*Toplumsal mühendislik*” uygulamalarına dayandırılan bu yenilikler otorite tarafından görece modern toplumların devamlılığıyla ilişkilendirilmektedir.¹⁴⁸ Anderson ise yeni bir cemaat tarzının kapitalizm, teknoloji ve dil çeşitliliğine olan mahkûmiyetin bir araya gelmesi sayesinde hayal edilebildiğini ve bu perspektife dayalı olarak “*hayali cemaatler*”in icat edildiğini öne sürmektedir.¹⁴⁹ Kültürel yapıların, geleneklerin, hayali yapıların icat edilmesi ise ulusun kurucu unsurları arasında sayılabilmektedir.¹⁵⁰

1.3. ULUS, DEVLET VE ULUS-DEVLET

İlk olarak Batı Avrupa’da kendini gösteren daha sonra yerkürenin diğer köşelerine yayılan ulus-devlet kavramı, modern dönemin bir siyasi örgütlenme biçimi olarak görülmektedir.¹⁵¹ Farklı insan gruplarının bir topluluk oluşturma bilinciyle ortak bir kültürü paylaşması, açıkça belirlenmiş bir toprak parçasına bağlanması ve kendi siyasal kaderlerini belirlemesi düşüncesi üzerine temellendirilen bir siyasi örgütlenme biçimi olan ulus-devletin gelişimi için oldukça uzun bir süreç yaşanmıştır.¹⁵² İnsanlığın bir ulus-devletler dünyası içerisinde örgütlenmesi gereğini kabul eden bir doktrin olan ulusçuluk fikri bu sürecin temel şekillendiricisi olarak

¹⁴⁵ Öztoprak Sağır, Akıllı, a.g.e., s. 18.

¹⁴⁶ Hobsbawm, (2014), a.g.e., s. 84.

¹⁴⁷ Eric J. Hobsbawm, “Gelenekleri İcat Etmek”, *Geleneğin İcadı*, (Der.) Eric Hobsbawm-Terence Ranger, çev. Mehmet Murat Şahin, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2006, s. 3.

¹⁴⁸ Eric J. Hobsbawm, “Seri Üretim Gelenekler”, *Geleneğin İcadı*, (Der.) Eric Hobsbawm-Terence Ranger, çev. Mehmet Murat Şahin, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2006, s. 309.

¹⁴⁹ Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, çev. İskender Savaşır, İstanbul, Metis Yayınları, 1995, s. 62.

¹⁵⁰ Erol Kurubaş, “SSCB Sonrası Türk Cumhuriyetlerinde Yeni Uluslaşma Süreçleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt: 2, No: 5, 2006, s. 115.

¹⁵¹ Ozan Erözden, *Ulus-Devlet*, Ankara, Dost Kitabevi, 1997, s. 29.

¹⁵² Montserrat Guibernau, *Milliyetçilikler: 20. Yüzyılda Ulusal Devlet ve Milliyetçilikler*, çev. Neşe Nur Domaniç, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1997, s. 96.

kabul edilmektedir.¹⁵³ Ulusçuluk fikri; teknik olarak farklı anlamlar ifade etmelerine rağmen devlet, ulus, ulus-devlet, halk ve vatandaşlık kavramları ile birlikte açıklanmakta, çoğu yerde birbirlerinin yerine kullanılmaktadır.¹⁵⁴ Sosyal bilimlerin birçok farklı disiplininin temel çalışma konuları olan bu kavramlar üzerinde uzlaşmış bir içerik mevcut değildir.¹⁵⁵ Örneğin modern anlamda ulusların Rönesans'ın maceracı ve mağrur bireycilik ruhunun bütünleyici ve ulusal düzlemdeki yansımaları temsil eden bir yapı olarak Ortaçağ Hristiyanlık âleminin uluslararası düzeninin bozulması sonucu ortaya çıktığı kanısı yaygındır.¹⁵⁶ Ancak Raymond Aron'un tanımlamasına göre ulus “bir ülke toprakları içerisinde örgütlenmiş herhangi bir siyasal toplulukla eşdeğer niteliktedir ve uluslararası ilişkiler de bu siyasal birimler arasındaki ilişkilerdir”. Aron'a göre ulus kavramı Avrupa monarşilerini, kent soylu cumhuriyetleri ya da halka dayalı demokrasileri ne ölçüde kapsıyorsa, Yunan özerk şehirlerini, Roma ya da Mısır İmparatorluklarını da aynı oranda kapsamına almaktadır.¹⁵⁷ Zira Antik Yunan'daki site devletlerinden beri gerek Roma, Çin, Bizans, Osmanlı, Rus İmparatorlukları gibi gelişmiş, gerekse daha küçük ya da az gelişmiş tüm siyasi yapıların erkini kullanabileceği topraklar ve hükmüne tabi topluluklar mevcuttur.¹⁵⁸

Etimolojik olarak Latince'de ulus anlamına gelen “*natio*” kelimesi, doğmak manasına gelen “*nasci*” fiilinden türemiştir, dolayısıyla ilksel anlamıyla *nation* doğum yerine ilişkin bir bağlantıyı dile getirmektedir.¹⁵⁹ Bu kullanımıyla *nation*, kan, dil ve kültür bağıyla bağlı, aynı topraklarda yaşayan insan topluluğunu belirtmekte, doğum yerine ve kan bağına gönderme yapmaktadır.¹⁶⁰ Erken ortaçağda ise temeli genellikle dinsel veya korporatif, yalnızca sınırlı hallerde etnik olan çeşitli gruplar arasındaki ortaklığı ifade eden bir terime dönüşmüştür, fakat bu kullanımıyla terim, bir siyasal örgütlenme biçimini kapsamaktan ziyade,¹⁶¹ daha çok, bir kültürel görüngü olarak

¹⁵³ Levent Ürer, *Sosyal Devletten Sosyal Devlete Ulusçuluk Tartışmaları*, İstanbul, Melek Yayınları, 2012, s. 9.

¹⁵⁴ Ürer, a.g.e., s. 7.

¹⁵⁵ Erözden, a.g.e., s. 12.

¹⁵⁶ Edward Hallett Carr, *Milliyetçilik ve Sonrası*, çev. Osman Akınhay, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 1993, s. 12.

¹⁵⁷ Dominique Schnapper, *Yurttaşlar Cemaati Modern Ulus Fikrine Dair*, çev. Özlem Okur, İstanbul, Kesit Yayıncılık, 1995, s. 38.

¹⁵⁸ Erözden, a.g.e., s. 116.

¹⁵⁹ Erözden, a.g.e., s. 77.

¹⁶⁰ Philippe Raynaud, Stephane Rials, *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*, çev. İsmail Yerguz, vd., İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 929.

¹⁶¹ Erözden, a.g.e., s. 77.

anlaşılmaktadır.¹⁶² Bununla birlikte *nation*, düzenli bir anayasaya tabi olmayan, uygar bir halkın özellikleri kabul edilen siyasi ve toplumsal yapılardan yoksun, medenileşmemiş kabileleri belirtmek için de kullanılmıştır, keza yerli manasına gelen İngilizcedeki *native*, Fransızcadaki *natifs*, kelimeleri *nation* ile benzerlik göstermektedir.¹⁶³ Neticede *nation*, herhangi bir şekilde birbiri ile bağlantılı “biz” olarak veya biz’in dışladığı “öteki” olarak bir arada yaşayan belirli bir insan topluluğunu betimlemektedir. 16. yüzyıl İngiltere’inde başlayan demokratikleşme sürecinin neticelerinden biri olarak *nation* terimi ilk kez halkla eş anlamlı olarak kullanılmıştır.¹⁶⁴ Böylece daha önce hiçbir siyasal önem taşımadığı düşünülen terim, diğer dillerdeki karşılıklarıyla birlikte Batı Avrupa’da başlıca siyasal birimi nitelendirmek için kullanılan en doğal ifade biçimine dönüşmüştür.¹⁶⁵ 16. yüzyıl ve sonrasında geçirdiği radikal değişim sayesinde terim, *aralarında kültür birliği bulunan bireylerin kurduğu toplum, bir devlet oluşturan toplum, bir ülkede birlikte yaşayan yurttaşlar topluluğu, halk* tanımlamalarıyla sözlüklerde yer almış,¹⁶⁶ artık bir siyasi organizmayı nitelendirmeye başlamıştır.¹⁶⁷

Çağlar boyunca çok farklı biçimler olarak var olagelen, geçirdiği değişimlerle geleneksel olarak tarih biliminin merkez konusunu oluşturduğu varsayılan devlet kavramı, anarşi yerine, insan topluluğu ile ülke arasında sabit bir ilişkinin kesin hatlarının tanımlandığı bir siyasal düzeni ifade eder.¹⁶⁸ Ancak, sınırları belirli bir ülke, üzerinde sürekli yaşayan insan topluluğu ve kendi üstünde herhangi bir otoriteye bağlı olmayan bir siyasal yönetimin olması koşuluyla varlığı söz konusu olabilen devlet tanımı,¹⁶⁹ ilkel göçebe siyasal cemaat biçimlerini bu tanımın dışında tutar.¹⁷⁰ Kendisini bazı haller nedeniyle birbirine bağlı hisseden insan topluluğu olan ulus kavramı herhangi bir coğrafi bağımlılık ya da meşruluk tanımlamaları ile açıklanmak zorunda değilken, devlet coğrafi olarak sınırlı varlığında kanunları yapma, kararlar alma ve bu

¹⁶² Hagen Schulze, *Avrupa’da Ulus ve Devlet*, çev. Timuçin Binder, İstanbul, Literatür Yayıncılık, 2005, s. 4.

¹⁶³ Schulze, a.g.e., s. 99.

¹⁶⁴ Alain Dieckhoff, Christophe Jaffrelot, “Giriş”, (Ed.) Alain Dieckhoff, Christophe Jaffrelot, *Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek Kuramlar ve Uygulamalar*, çev. Devrim Çetinkasap, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 11.

¹⁶⁵ Carr, (1993), a.g.e., s. 12.

¹⁶⁶ Afşar Timuçin, *Felsefe Sözlüğü*, 5. Baskı, İstanbul, Bulut Yayınları, 2004, s. 475.

¹⁶⁷ Schulze, a.g.e., s. 4.

¹⁶⁸ David Miller, vd., *Blackwell’in Siyasal Düşünce Ansiklopedisi*, 1. Cilt, çev. Bülent Peker, Nevzat Kıraç, Ankara, Ümit Yayıncılık, 1994, s. 177-178.

¹⁶⁹ Hüseyin Pazarıcı, *Uluslararası Hukuk*, 10. Baskı, Ankara, Turhan Kitabevi Yayınları, 2011, s. 6.

¹⁷⁰ Miller, vd., a.g.e., s. 177.

kararları kendi alanı içerisinde uygulama ve uygulamaları denetleme erkini elinde tutan meşru bir oluşumdur.¹⁷¹ Erkin meşruiyetine olan inancın kaynağı ise iktidara gösterilen rızadır.¹⁷² Tarihin insan üzerine bir gereklilik olarak dayattığı evrensel bir örgütlenme biçimi olan devletin en belirgin özelliği, aynı zamanda ayakta kalmasının en temel sebeplerinden biri daima dışlayıcılığıdır, devlet kendi toplumuna ait olmayan ötekileri dışarıda bırakır, ötekilerin devletlerine karşı da kendini dayatır.¹⁷³

Alman tarihçi Leopold von Ranke tarafından “*insan aklının orijinal eseri*” olarak nitelendirilen devletin, en eski çağlardan beri var olduğuna ve ebedi olduğu düşünülen bir örgütlenme ilkesini temsil ettiği kanısı yaygındır.¹⁷⁴ Tarihsel olarak “ulus” ile “devlet” terimlerinin yan yana gelmesi, yani modern dünyanın hâkim siyasi varlığına dönüşmesi ise Kutsal Roma İmparatorluğu’nun çöküşü sonrası tekeli otorite talep eden ve bürokratik yapısını Kilise’ye borçlu olan ortaçağın merkezi devleti sayesinde olmuştur.¹⁷⁵ Devlete hizmet etme fikrine bağlılık manasında “*officium*” adı verilen din adamları tarafından yönetilen ve antik çağ Roma kamu hizmeti geleneğinden doğmuş bürokratik bir kurum olan Kilise, modern zamanların devletin en önemli özelliği olan resmi bir bürokrasinin yüzlerce yıl süren bir süreç boyunca ortaya çıkmasını sağlamıştır.¹⁷⁶ İktidarını soyut bir temele oturtan, aynı iktidarı somut bir toprak parçası üzerinde uygulayan ulus-devlet, kendisinden önce var olan siyasi yapıların kurumları üzerinde yükselmiş, o kurumların içeriğinin düşünsel ve yapısal sıçramalarla dönüşmesi sonucu ortaya çıkmıştır.¹⁷⁷

Dünya üzerindeki tüm yaşam ve davranışların ilahi bir kurtuluş tasarısı tarafından kucaklandığı erken ortaçağda oldukça az kişiyle siyasi ilişki içinde olan hükümdarın iktidarı sınırlıdır.¹⁷⁸ Kilise’nin baskısı altında bireyler ancak geleneksel yapı içerisinde gruplaşabilmektedir.¹⁷⁹ Hükümdarın sınırlı iktidarı, kendisinin ve akrabalarının sahip olduğu topraklar üzerinde en güçlü üye olarak kabul edilmesi ve diğerlerinin ona itaat etmeye rıza göstermesinden kaynaklanmakta, grup içi ilişkiler bu

¹⁷¹ Ürer, a.g.e., s. 7-11.

¹⁷² Erözden, a.g.e., s. 47.

¹⁷³ Miller, vd., a.g.e., s. 178.

¹⁷⁴ Schulze, a.g.e., s. 12.

¹⁷⁵ Graham Evans, Jeffrey Newnham, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, çev. H. Ahsen Utku, İstanbul, Gökkubbe Yayınları, 2007, s. 611-612.

¹⁷⁶ Schulze, a.g.e., s. 21.

¹⁷⁷ Erözden, a.g.e., s. 47.

¹⁷⁸ Schulze, a.g.e., s. 13.

¹⁷⁹ Ürer, a.g.e., s. 153.

temele dayanarak şekillenmektedir. Tamamen toprak egemenliği ilkesinin henüz söz konusu olmadığı bu dönemde ilişkiler bağıllık antları ile kurulmakta, lordun ölümüyle sona erdiğinde ise yeni bir bağıllık andına ihtiyaç duyulmaktadır.¹⁸⁰ Ticaretin yoğunlaşması, yeni pazarların ve dolayısıyla daha büyük grupların oluşması sayesinde hükümdarın iktidarını güçlendiren gelirleri artmış, böylece somut bir toprağa bağlı, iktidarın tek sahibi, merkezi bir devlet yapılanmasını gerekli kılmıştır.¹⁸¹ Artık din ve kişisel ahlak yasalarından farklı yasalar tarafından kontrol edilen devletin ortaya çıkmasının, ilahiyat ve siyasetin birbirinden ayrılmasının vakti gelmiştir.¹⁸²

Dünyevi iktidar “*lo stato*”, ilk kez Niccolo Machiavelli (1469-1527) tarafından daha önce düşünülmemiş bir yönetim şekli, bir siyasi iktidarın örgütlenme biçimi olarak tasavvur edilmiştir. Lo stato kavramı ile:

*“belli bir toprak parçasının her yerinde aynı şekilde, kimin tarafından veya kim adına yapıldığı dikkate alınmadan uygulanan siyasi kamu otoritesinin yoğunlaştırılmış şekli, kendi üzerinde bir ölçü ya da bir referans tanımadan, kendisini kendisiyle gerekçelendiren ve doğrulayan bir sistem”*¹⁸³

kastedilmiştir. Ancak Machiavelli literatüre toplum felsefesinin ilk ve en önemli düşünürlerinden biri olarak toplumsal yaşamın daha sağlıklı bir şekilde yürütülmesi için önerdiği bu yeni siyasi örgütlenme modeli önermesi ile değil, siyasette her şeyin mubah olduğunu anlatan kötücülük manasında kullanılan “*Machiavelcilik*” terimiyle özdeşleştirilerek geçmiştir.¹⁸⁴

İki çağın dönemecinde tek ve bölünmez egemenliğin ilk kuramcısı kabul edilen Jean Bodin (1529-1596), egemenliği bir cumhuriyetin mutlak, sınırsız ve sürekli gücü olarak tanımlamakta, rejimi ne olursa olsun bir devletin en önemli özelliğinin egemenliği olduğunu vurgulamaktadır.¹⁸⁵ Ona göre egemenlik sadece yasa koyucu olan hükümdarın tekelinde olmalı, onun tarafından kullanılmalı ve devlete ait her şey üzerinde tatbik edilmelidir.¹⁸⁶ Hükümdar evrenin Tanrısının “*dünyadaki imajı*”

¹⁸⁰ Schulze, a.g.e., s. 13.

¹⁸¹ Guibernau, a.g.e., s. 98.

¹⁸² Schulze, a.g.e., s. 36.

¹⁸³ Schulze, a.g.e., s. 35.

¹⁸⁴ Sarp Erk Ulaş, *Felsefe Sözlüğü*, (Haz.) A. Baki Güçlü, vd., Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 2002, s. 1435.

¹⁸⁵ Raynaud, Rials, a.g.e., s. 142-148.

¹⁸⁶ Schulze, a.g.e., s. 53.

olduğundan başkalarının emrine tabi olması mümkün değildir, dolayısıyla hükümdarın yasa yapma ve bunları uygulama gücü paylaşımına açık olmamalıdır.¹⁸⁷

Devlet felsefesiyle ilgili ürettiği özgün yapıtlarla tanınan Thomas Hobbes (1588-1679), devleti bireylerin yaptığı bir cisim olarak tanımlar.¹⁸⁸ Ona göre her birey özgür ve eşit doğduğundan herkes her şey üzerinde hak sahibidir ki bu durum tüm bireyleri birbirleriyle çatışma durumuna iter, “*çünkü insan insanın kurdudur*” ve “*herkesin herkesle savaşı vardır*”.¹⁸⁹ İçgüdülerinin ve bencilliğinin kurbanı olan insanlar, varlıklarını sürdürebilmek için aralarında barış yapmak, birbirlerini katletme hakkından feragat etmek ve bunu bir sözleşme ile kesinleştirmek zorundadırlar.¹⁹⁰ Bencil doğasından ötürü yaptığı sözleşmeyi yok sayma olasılığına karşı yetkinin tek bir egemene devredilmesiyle devlet kurulur.¹⁹¹ Toplumsal düzenin sağlanması için kuralları belirleyen, hukuku ortaya koyan ve bireylere ona karşı direnme hakkı tanımayan devlet, tek egemen güçtür.¹⁹² Devlet, aslında Kutsal Kitap’taki canavar Leviathan’dır, *tek başına insanın kurdumsu potansiyele sahip ilkel hali Leviathan, savaş ve barış, dost ve düşman, yaşam ve ölüm arasındaki yegâne arabulucudur*.¹⁹³

Hobbes’a göre her tür iktidarsızlık ya da birden fazla iktidar kötüdür, bu sebeple iktidar tek ve mutlak olmalıdır.¹⁹⁴ İktidarın mutlakiyeti ancak monarşi ile sağlanabilir, sözleşme amacına monarşi ve egemenliğin birleşimi sayesinde ulaşılabilir, ancak o zaman devletin uyrukları güven altında barış içinde yaşayabilir.¹⁹⁵ Hobbes’un ortaya koyduğu bu düşünceler toplum sözleşmesine dayalı siyaset felsefesinin temellerini atarak John Locke (1632-1704) ve Jean-Jacques Rousseau’ya (1712-1778) yol göstermiş, siyaset felsefesinin gelişmesinde yadsınamaz katkılar sağlamıştır.¹⁹⁶

Devlet yönetiminin insan icadı bir yapı olduğunu savunan John Locke, “*Tanrı Devleti*” tasarımına büyük ölçüde karşı çıkmaktadır.¹⁹⁷ Mülkiyet hakkı, yaşam hakkı

¹⁸⁷ Raynaud, Rials, a.g.e., s. 142-148.

¹⁸⁸ Sarp Erk, a.g.e., s. 677-681.

¹⁸⁹ Ürer, a.g.e., s. 142-143.

¹⁹⁰ Schulze, a.g.e., s. 54.

¹⁹¹ Sarp Erk, a.g.e., s. 677-681.

¹⁹² Ürer, a.g.e., s. 142-143.

¹⁹³ Schulze, a.g.e., s. 54.

¹⁹⁴ Ürer, a.g.e., s. 142-143.

¹⁹⁵ Schulze, a.g.e., s. 54-55.

¹⁹⁶ Sarp Erk, a.g.e., s. 677-681.

¹⁹⁷ Sarp Erk, a.g.e., s. 894-899.

ve özgürlük haklarının doğa durumundaki kutsal doğal haklar olduğunu savunan Locke'a göre doğa yasasının çiğnenmesi zarar gören herkese yasayı çiğneyeni yargılama ve cezalandırma hakkı verir, fakat yetkili bir ortak yargıcın yokluğunda insanlar birbirleriyle çatışma durumuna gelecektir. Bunu önlemek için özgürlüklerin ve mülkiyetlerin korunmadığı doğa durumuna son verilip yargılama ve cezalandırma haklarının bir sözleşme ile devlete devredilmesi zorunlu hale gelir.¹⁹⁸ Ancak devlet yurttaşlarının yaşamlarını, özgürlüklerini ve mülkiyetlerini korumak için var olduğundan Locke, devletin meşruiyeti konusunda halkın rızasının alınmasının zorunlu olduğunu savunur.¹⁹⁹ Ona göre toplumla devlet arasında kurulan bağit ya da sözleşme devlet yönetiminin omurgasını oluşturduğu, dolayısıyla kapsamını ve sınırlarını belirlediği için mülkiyetin kökeni olan emek sahibinin rızası sözleşmenin ana kaynağıdır.²⁰⁰

Toplumsal sözleşme teorisine yeni bir boyut kazandıran Jean-Jacques Rousseau'ya göre temel amacı yemek, içmek ve barınacak yer bulmak olan doğa durumundaki insan öteki hayvanlardan farksızdır, insanı hayvandan ayıran fark hayvanın içgüdüleriyle doğa yasalarına uyması, davranışlarını buna göre belirlemesi iken, insanın davranışlarını seçebilme yeteneğine sahip olmasıdır.²⁰¹ Davranışlarını seçebilme yeteneği insanı olgunlaştırabilir ya da kaplanın kaplanlığından balığın balıklığından emin olduğu gibi insanlığından emin olmayan insanı insanlıktan çıkma olasılığıyla karşı karşıya bırakabilir.²⁰² Doğa durumunda eşit ve özgür olan insan sivil topluma geçiş ile özgürlüğünden feragat etmesi karşılığında insanlıktan çıkma olasılığından kurtulabilir.²⁰³ İnsanın ikelliğinden sıyrılmasıyla ortaya çıkan potansiyel gücün akla uygun makul şekilde kullanılmasını sağlayacak devlet adı verdiğimiz bir kurumsal yapıya ihtiyaç duyulur.²⁰⁴ Ancak Rousseau “*sahip olanların*” “*sahip olmayanları*” bir itimat oyunuyla aldatarak kurdukları devletin adil temellere dayanmadığını, yasalarının ve ilkelerinin boş ve geçersiz olduğunu, dolayısıyla her

¹⁹⁸ Ürer, a.g.e., s. 144.

¹⁹⁹ Guibernau, a.g.e., s. 99-100.

²⁰⁰ Sarp Erk, a.g.e., s. 894-899.

²⁰¹ Ürer, a.g.e., s. 145.

²⁰² Gasset, a.g.e., s. 39-40.

²⁰³ Ürer, a.g.e., s. 145.

²⁰⁴ Gasset, a.g.e., s. 257.

bireyin gönül rahatlığıyla haklarını teslim edebileceği gerçek bir devletin kurulması gerektiğini savunur.²⁰⁵

Siyaset felsefesinin klasik yapıtları arasında gösterilen *Toplum Sözleşmesi*'nde Rousseau, zamanla artan ihtiyaçlarını tek başına karşılayamaz hale gelen bireylerin evrimsel süreç içerisinde doğan mülkiyet kavramı etrafında oluşan kavgaların zorunlu kılması sonucu toplum içinde bir araya gelerek haklarını bir egemene devrettiklerini savunmaktadır.²⁰⁶ Fakat bu bir araya geliş Rousseau'ya göre insanların özgürlüğü temeline dayanmalı, insanlar kendileri açısından belli ölçülerde bağlayıcı olan yetke yapısı yasayı kendi arzularıyla benimsemelidirler.²⁰⁷ Birey toplum yararı için bencil kişisel çıkarlarından vazgeçmeli, toplum refahı bir “*ortak amaç*”, bir “*genel istenç*” etrafında şekillenmeli, böylece devlet düzeyinde gerçek egemenlik, yani halkın egemenliği kurulmalıdır.²⁰⁸

Hobbes'un uygulamasını bir temsilciye bıraktığı egemenliği Rousseau, halka bırakmıştır.²⁰⁹ Ulus fikrinin özünü oluşturan egemenliğin halka geçmesi demokrasinin temel direği olarak görülmektedir.²¹⁰ Sadece oy pusulalarından ve seçimden ibaret bir şey olmayan demokrasi halka danışmayı ve akıl sormayı müzakere ederek yönetmeyi de kapsamaktadır.²¹¹ Hegel'in dediği gibi *demokrasi ulusun ussal dayanağıdır ki onсуz siyasallaşan ulusun gerçek varlığından ve ortak kimliğinden söz edilmesi mümkün değildir*.²¹² Britanya tacıyla İngiliz kolonileri arasındaki sözleşmeyi hükümsüz kılan 1776 Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nde yer alan Rousseau'nun tezinde önerdiği devletin, doğası gereği demokratik ve devrimci olduğu kabul edilmektedir, zira Atlas Okyanusu'nun karşı kıyısındaki eski İngiliz kolonileri Avrupa'ya model olmuştur.²¹³ Yeni dünyanın izinde eski dünya 1789'da Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi ile egemenliğin kaynağının halk olduğunu resmen ilan ederek kendisini dönüştürmüş, böylece demokratikleşmenin yolu açılmıştır.²¹⁴

²⁰⁵ Schulze, a.g.e., s. 83-84.

²⁰⁶ Ürer, a.g.e., s. 145.

²⁰⁷ Sarp Erk, a.g.e., s. 1219-1223.

²⁰⁸ Schulze, a.g.e., s. 84.

²⁰⁹ Raynaud, Rials, a.g.e., s. 724-734.

²¹⁰ Dieckhoff, Jaffrelot, a.g.e., s. 11.

²¹¹ Sen, a.g.e., s. 73-74.

²¹² Schnapper, a.g.e., s. 40-41.

²¹³ Schulze, a.g.e., s. 85-86.

²¹⁴ Dieckhoff, Jaffrelot, a.g.e., s. 12.

Amerikan ve Fransız Devrimleri “ulus” ile “devlet” kavramlarının tarihinde bir dönüm noktası, ulusun devletle özdeşleşmesinde, ulus-devletin ortaya çıkmasında bir mihenk taşı olarak kabul edilmektedir.²¹⁵ Devrimler ile bir yandan modern ulus-devletin kurumlarının oluşumunun yolu açılırken diğer yandan egemenliğin kaynağı ulusa devredilmiştir.²¹⁶ Devrim zihniyetinin ortaya attığı siyasal ve toplumsal bireycilik ilkesi ile insanlar arasındaki bağımlılık bağlarının niteliği değişmiş, eskiden ayrıcalık sağlayan statüler anlamını yitirmiştir.²¹⁷ Bununla birlikte, uluslararası ilişkiler kavramı da değişmiştir, artık uluslararası ilişkiler hükümdarın kişisel çıkarları ve duyguları doğrultusunda değil ulusun kolektif çıkarları, tutkuları ve duyguları tarafından belirlenecektir.²¹⁸

Tanrının iradesi, asil kan ya da üstün fiziki güce başvurarak meşrulaştırılan egemenlik anlayışı yerini ulusal egemenlik anlayışına bırakmış, böylece egemenliğin kaynağı ulus yeniden tanımlanmaya başlamıştır.²¹⁹ Yeni ulus tanımlamalarının ilkinin Emmanuel-Joseph Sieyès’in (1748-1836) Ocak 1789’da yayımlanan makalesinde yapıldığı kabul edilmektedir.²²⁰ Sieyès’e göre toplum soylular, din adamları ve üçüncü zümre, yani halktan oluşmaktadır, ulus ise parazit din adamları ve soylulardan haklarını talep eden halktan oluşmaktadır, yani ulus halktır. *Halk yani ulus başlangıçtan beri hep vardır, her şeyin kökenidir, iradesi her zaman meşrudur, çünkü yasanın kendisi halktır, öyleyse egemenlik ulusun yani halkın olmalıdır.*²²¹

Ulus devlet, ulusal topluluk için yeni bir temel, yönetmek için yeni bir zorunluluk, kitleleri fethedecek ve tüm bireysel çıkarlarla ideolojilerin üstüne çıkarak ulusu devletine bağlayan yeni bir fikrin ürünüdür.²²² Halk egemenliğine dayanarak tanımlanan ulus devlet ve yeni ulus fikri, bir yandan Avrupa’nın bir ucundan diğer ucuna yayılırken diğer yandan ortak bir dil ve kültürü paylaşan bir topluluk olarak Almanya’da filizlenen bir diğer yeni ulus fikri ile birleşerek tüm dünyaya sirayet etmiştir.²²³

²¹⁵ Raynaud, Rials, a.g.e., s. 929.

²¹⁶ Ürer, a.g.e., s. 156.

²¹⁷ Schnapper, a.g.e., s. 18.

²¹⁸ Carr, (1993), a.g.e., s. 26.

²¹⁹ Guibernau, a.g.e., s. 98.

²²⁰ Schnapper, a.g.e., s. 17.

²²¹ Schulze, a.g.e., s. 151-152.

²²² Schulze, a.g.e., s. 91.

²²³ Schulze, a.g.e., s. 153.

1.3.1. Ulus Fikrine Dair Farklı Yaklaşımlar

Ulus fikrinin 16. yüzyılda doğduğu, Amerikan ve Fransız Devrimleriyle birlikte meşru ve evrensel bir siyasal örgütlenme biçimine dönüştüğü genel kabul görmektedir.²²⁴ Literatürde ulusçuluk olarak adlandırılan ulus fikri, devlet erkinin meşruiyetinin tek kaynağının ulus olduğunu kabul eden bir siyasi akım olarak tanımlanmaktadır.²²⁵ “Ulus bağımsız devlet olmak ister” anlayışının bir uzantısı olarak ortaya çıkan ulusçuluk, bütün devletlerin bir ulusa bağlı olması ve bütün ulusların da devletlerinde olabilmeleri ilkesine dayandırılmaktadır.²²⁶

Ulusçuluk, bir ulusun insanlarının birbirine bağlanmasını, yönetenler ile yönetilenlerin birbirinden farklı kılınmamasını öngören bir siyasi meşruiyet kavramıdır.²²⁷ Meşruiyetin dayanağını yeniden yorumlayan ulus fikri eski ortaçağın siyasal birimleri, imparatorlukları, hanedanlıkları arasındaki siyasi ve ideolojik mücadelelerin damgasını taşıırken birbirine karşıt iki farklı yorum üzerinden şekillenmekte, fakat her iki yorumun da içeriğinde halkların kendi kaderlerini tayin hakkını meşrulaştırma çabası bulunmaktadır.²²⁸ Entelektüel ve siyasal mirasın yanı sıra iki yorumun birbirine karşıtlığı ulusal öncesi etnik toplulukların özgünlüğü ile ulusun ilan edilen evrenselliği ve hükümet etkinliklerinin güçlendirilmesi eğilimi üzerine temellenmektedir.²²⁹

Tanımlarda ayrımı Batılı ile Doğulu ulus, kontrata dayalı ulus ile romantik ulus, yurttaş halkı ile aynı soyun halkı, siyasal istenç ile organik ulus, seçimli ulus ile etnik ulus, anlaşma üzerine kurulu ulus ile ayırıcı özelliği olduğuna inanılan ulus, yurttaşlık ile halkçılık şeklinde yapılan ulus fikri Fransız ideolojisi ve Alman ideolojisi olarak farklı iki yorumla açıklanmaktadır.²³⁰ Fransız ideolojisine dayandırılarak yorumlanan ulus fikri Sieyès’in “*ortak bir yasa altında yaşayan grubun birliği*” olarak tanımlanan ulusa gönderme yaparken, Alman ideolojisine dayandırılarak açıklanan ulus fikri “*topluluğun kolektif ruhunun ifadesi*” olarak kavramsallaştırılır.²³¹ Fransız ideolojinin Aydınlanmacılığın öğretilerinden ve ihtilal deneyiminden, Alman

²²⁴ Schnapper, a.g.e., s. 17.

²²⁵ Erözden, a.g.e., s. 47.

²²⁶ Ürer, a.g.e., s. 20-24.

²²⁷ Ürer, a.g.e., s. 7-8.

²²⁸ Schnapper, a.g.e., s. 172.

²²⁹ Schnapper, a.g.e., s. 176.

²³⁰ Schnapper, a.g.e., s. 173.

²³¹ Bilgin, a.g.e., s. 8.

ideolojisininse 1806-1807 askeri bozgunundan sonra Romantiklerin nesnel kültürel bakış açısından kaynaklandığı, Alsace'ın 1870 yılında Alman Reich'i tarafından ilhak edilmesi sonrasında ise iki fikir arasındaki karşıtlığın antik trajedi seviyesine çıktığı kabul edilmektedir.²³² Buna göre Alsace'de yaşayan halkın ne istediğine bakılmaksızın fikirlerden biriyle etnik kültürel ve dilsel Germenliğin dayatılmasını meşrulaştırma çabası, diğeri ile de halkın isteği ve rızası savunulmuştur.²³³ Her iki fikrin arasındaki en temel ayrım birinde bireyin kendi seçebileceği belli bir ulusa aidiyeti şart koşularken diğeri bireyin seçme hakkının olmayışıdır, buna göre birey organik olarak içinde doğduğu toplumdan ayrı bir topluluğa mensup olamayacak ve sonsuza dek o toplumun mensubu olarak yaşayabilecektir.²³⁴

1.3.2. Sözleşmeye Dayalı Ulus Fikri

Fransız ideolojisine dayalı ulus, Batılı ulus, seçimli ulus, anlaşma üzerine kurulu ulus vb. şekilde adlandırılan sözleşmeye dayalı ulus fikrinin temel özelliğinin yurttaşlığa ve onların rızasına dayalı olduğu kabul edilmektedir.²³⁵ Ulus, iktidarı genel idareye devretme kararını veren ve sözleşmeye katılan insanlar bütünü olarak kabul edildiğinden ve ait olunan bir bütünden ziyade sözleşme sonucu oluşan bir bağdan söz edildiğinden bu fikrin inşacı bir perspektifin ürünü olduğu kanısı yaygındır.²³⁶ Sözleşmeye dayalı ulus fikri bireyin özgürleşmesini amaçlayan, kozmopolit niyetleri olan, düşünce ve düşüncesini ifade etme özgürlüğünün şemsiyesi altında değerlerin çeşitliliğini benimseyen, en azından ilkeler düzeyinde özgürce tanınan yasaların korunmasında yaşayan gelişmiş bir toplumda kökleşmiş bir siyaset biçimi olarak tanımlanmaktadır.²³⁷ Fikrin, başta Aydınlanma çağı düşüncesi ile ihtilal deneyimleri olmak üzere Fransa ve Prusya arasındaki toprak mücadelesi ve çağın siyaset felsefesi düşünürlerinin çabaları ekseninde kavramsallaştığı kabul edilmektedir.²³⁸

11 Mart 1882'de Sorbonne'da yaptığı "Ulus Nedir?" başlıklı konuşmasında Ernest Renan (1823-1892) ulusa atfedilen ırk, dil, din ve coğrafi sınır kavramlarını tekrar ele aldı. Uluslar etnik açıdan karışmış olduğundan ırk kavramı, coğrafi keşifler sonrası dünyanın farklı yerlerinde aynı dil konuşulduğundan dil kavramı, siyasi

²³² Guibernau, a.g.e., s. 219-220.

²³³ Schnapper, a.g.e., s. 171-173.

²³⁴ Smith, (2014), a.g.e., s. 28-29.

²³⁵ Schnapper, a.g.e., s. 172-173.

²³⁶ Bilgin, a.g.e., s. 7.

²³⁷ Schnapper, a.g.e., s. 173-174.

²³⁸ Bilgin, a.g.e., s. 9.

sınırlarla mezhepsel sınırlar örtüşmediğinden din kavramı, ulusların yaşam alanları çeşitli faktörlere bağlı olarak değiştiğinden coğrafi sınır kavramı ile ulus açıklanamazdı.²³⁹ Ona göre ulus uzun süreli yerleşik insani ihtiyaçlardan, antik sadakatten ya da düşmanlıktan kaynaklanan bir kavram da olamazdı.²⁴⁰ Bu doğrultuda Renan yeni bir ulus tanımı yaptı:

*Ulus bir ruh, zihinsel bir ilkedir. Bu ilkeyi oluşturan aslında tek ve aynı olan iki şeydir. Biri anıların korunması, diğeryse güncel geçerliliği olan bir anlaşma, beraber yaşama arzusudur. O zaman bir ulus, geçmişte yapılmış ve gelecekte yapılmaya hazır özverilerle desteklenen, özel bir akrabalık duygusuna sahip genişletilmiş bir topluluktur. Bir ulus bir geçmiş farz eder, ama geçmiş bir somut gerçek üzerine kurulmuştur: Anlaşma, yani hep birlikte yaşamı devam ettirme arzusu.*²⁴¹

Renan halkların istenci üzerine kurulu yurttaşlığa dayalı ulusun öncüsü olarak kabul edilmekte, buna göre ulus yurttaşlar topluluğu olarak tanımlanmaktadır.²⁴² Bu tanıma göre *ulusun yurttaşları hakları ve görevleri bakımından birbirine eşit ve eşitliği karşılıklı olarak kabul eden insanlardan oluşmaktadır.*²⁴³ Ancak ekonomik, sosyal ya da siyasi koşullara bağlı olarak her bir araya gelen topluluğun bir yurttaşlar topluluğu ya da buradaki tanıma göre ulus olarak adlandırılması mümkün değildir.²⁴⁴ Yurttaşlık belirli bir ülkede siyasal kurumlar içinde yaşayan bireylere atfedilen özel bir statüdür.²⁴⁵ Bununla birlikte nesnel şartların bireyler tarafından içselleştirilmesi yani bireylerin yurttaşlık statüsünün gereklerine rıza göstermesi söz konusudur.²⁴⁶ Bu sebeple sözleşmeye bağlı ulus fikri *sosyal sözleşmenin ilkelerine katılma üzerine temellenmiş, hür iradeye bağlı bir ortaklıkta birleşmeyi içerir.*²⁴⁷ Fransa'da 1793 tarihli Fransız Musevileri hakkında çıkarılan yasanın gerekçesinde görülebileceği gibi

²³⁹ Schulze, a.g.e., s. 96-97.

²⁴⁰ Paul A. Kowert, "Ulusal Kimlik: İçsel ve Dışsal", *Uluslararası İlişkilerin Psikolojisi*, (Der.) Erol Göka, Işık Kuşçu, Ankara, ASAM Yayınları, 2002, s. 64.

²⁴¹ Schulze, a.g.e., s. 96-97.

²⁴² Schnapper, a.g.e., s. 177-178.

²⁴³ Bilgin, a.g.e., s. 7.

²⁴⁴ Schnapper, a.g.e., s. 44.

²⁴⁵ Guibernau, a.g.e., s. 57.

²⁴⁶ Schnapper, a.g.e., s. 44.

²⁴⁷ Bilgin, a.g.e., s. 7.

-Museviye Musevi olması dolayısıyla hiçbir şey, Fransız yurttaşı olması dolayısıyla her şey- sözleşmeye dayalı ulus fikri kozmopolit toplum yapısına elverişlidir.²⁴⁸

1.3.3. Kolektif Ruha Dayalı Ulus Fikri

Dil ve kültüre özel önem atfeden ve etnik farklılıkları ön plana çıkaran Alman ideolojisinin şekillendirdiği kolektif ruha dayalı ulus fikri Doğulu ulus, etnik ulus, kültürel ulus, romantiklerin ulusu olarak da adlandırılmaktadır.²⁴⁹ Prusya'nın 1806 Jena yenilgisi sonrasında ilk kez Alman Romantik düşünürlerinden Johann Gottlieb Fichte'in (1762-1814) *Alman Ulusuna Söylevler* başlıklı eserinde dile getirdiği bilinen kolektif ruha dayalı ulus fikri etnik ve dinsel mensubiyetler temeline dayandırılmaktadır.²⁵⁰ Buna göre ulus;

*“ortak bir kökene sahip olduğundan, ortak bir dil konuştuğundan ve daha kesin bir şekilde, karakteristik düşünce ve eylem biçiminden veya ulusal coşkusundan ötürü diğer halklardan ayrılan ve kendisine ait bir devlete sahip olan veya çeşitli devletlere dağılmış bulunan, bir ülkeye ait yerli halk”*²⁵¹

olarak tanımlanmaktadır. Tanımda da belirtildiği gibi kolektif ruha dayalı ulus fikrine göre ulusun doğal yaratıcı gücü dildir dolayısıyla ulus fikrini oluşturan ana faktör dil ve dilin biçimlendirmesiyle gelişen kültürdür.²⁵² Henüz Alman ulusal birliği sağlanmadan önce ortaya çıkan kolektif ruha dayalı ulus fikri coğrafi sınırları dikkate almaksızın Alman ulusunun anavatanını Almanca konuşulan her yer olarak betimler.²⁵³ Kapsayıcı bütünsellik, geçmişte kök salmış gelenek, yaşayan bir ırk ve dil topluluğuna bağlı oluşan organik doğal bağlar ve fark ekseninde düşünülen romantiklerin ulus kavramı, kozmopolit yapıyı dışlayarak çeşitli ulusların birbirine indirgenemez bir heterojenliği olduğu savunur.²⁵⁴

Her iki ideolojinin meşruiyet kaynağı aynı olsa da farklı deneyimler sonucu şekillendiklerinden çıktıkları da farklıdır. Örneğin Fransız ideolojisinde önce devlet aygıtının yaratılıp sonra ulus inşasına girildiği gözlemlenirken Alman ideolojisinde

²⁴⁸ Bilgin, a.g.e., s. 8.

²⁴⁹ Schnapper, a.g.e., s. 173.

²⁵⁰ Schnapper, a.g.e., s. 177.

²⁵¹ Schulze, a.g.e., s. 153.

²⁵² Schnapper, a.g.e., s. 177.

²⁵³ Schulze, a.g.e., s. 154.

²⁵⁴ Bilgin, a.g.e., s. 8.

önce ulus inşasının bitirilip ardından devlet aygıtının kurumsallaştırıldığına tanıklık edilmektedir.²⁵⁵ Sonuçta her ülke kendine özgü bir ulus-devlet ve yurttaşlık ilişkisi belirlese de genel kanı, ulus-devlet ve ulusal kimlik inşasının ulus fikri temelinde şekillendiği yönündedir.²⁵⁶ Hroch'un da belirttiği gibi *ulus fikri çözülen her toplumda bütünleştirici faktörler içerir.*²⁵⁷

1.4. MODERN ULUSAL KİMLİĞİN OLUŞUMU

Birbirleriyle etkileşim içerisinde Fransız Devrimi'nin öznel siyasi yaklaşımı ile Alman romantizminin nesnel kültürel bakış açısı, birbirlerini besleyerek önce Avrupa'ya daha sonra neredeyse dünyanın her yerine yayılmıştır.²⁵⁸ Bu yaklaşımların nihai çıktılarında biri olan ulus fikrinin biçimlendirdiği ulus-devlet sistemi bir zamanlar Avrupa'ya özgü bir siyasi sistemken artık bütün dünyayı bir ulusal topluluklar ağı şeklinde kapsayan sisteme dönüşmüştür.²⁵⁹ Günümüzde Birleşmiş Milletler (BM) üyesi devletlerin hemen hemen tamamının siyasal yapılanması ulus-devlet modeli esasına dayanmaktadır.²⁶⁰ Ancak bu devletlerin büyük çoğunluğunda toplumun sosyal yapısı homojenlikten uzak, değişen ölçeklerde farklı unsurlar içermektedir.²⁶¹ Ortak yaşam içerisinde toplumun farklı unsurları birtakım somut gerçekler, değerler ve çıkarlar uğruna bütünleşirken egemenlik ve yurttaşlık gibi soyut kavramlara inanmak isterler.²⁶² Yeniçağın inancı ulus fikridir.²⁶³ Heterojen topluluklarda düzen uluslaştırma kavramı ile sağlanmaya çalışılır.²⁶⁴ Ancak uluslaştırma sürecinin işletilmesi ulus fikrine inançla gerçekleşebilir.²⁶⁵

Kendi içinde geleneksel süslemelerle örtülmüş olmasına rağmen üzerinde yaşanan toprağa, dile ve aileninkinden daha geniş bir yakınlık duygusuna bağlılık gibi doğal ve evrensel unsurlar barındıran ulus, bir gönüllü birlikten çok daha fazlasını içerir.²⁶⁶ Her şeyden önce ulus kendine has nitelikleri kesinleşmiş özel bir siyasi

²⁵⁵ Ürer, a.g.e., s. 156.

²⁵⁶ Ürer, a.g.e., s. 9.

²⁵⁷ Guibernau, a.g.e., s. 221.

²⁵⁸ Schulze, a.g.e., s. 154.

²⁵⁹ Guibernau, a.g.e., s. 217.

²⁶⁰ Erözden, a.g.e., s. 8.

²⁶¹ Guibernau, a.g.e., s. 218.

²⁶² Schnapper, a.g.e., s. 56.

²⁶³ Schulze, a.g.e., s. 155.

²⁶⁴ Guibernau, a.g.e., s. 91.

²⁶⁵ Erözden, a.g.e., s. 123.

²⁶⁶ Carr, (1993), a.g.e., s. 59-60.

yapılanmadır.²⁶⁷ Ulus devlet doğal olarak kendi çatısı altında bu yapılanmanın sürekliliğini sağlamak, konumunu korumak ister.²⁶⁸ Her siyasi yapı hem sınırları içerisinde yaşayan halklara hem de sınırları dışındaki diğer siyasi yapılarla aralarındaki ilişkiler üzerine kurulu bir dünya sistemine kendini tarihsel bir özne olarak kabul ettirmek için savunduğu egemenliğini garanti altına almaya çalışır, ancak bunun için güçlü olmak gücü elinde tutmak zorundadır.²⁶⁹ Güç, ancak farklı devletler ve toplumlar arasında yapılan kıyaslamalarla tanımlanıp ölçülebilen nispi bir kavramdır.²⁷⁰ Ulus fikri, devlete kendi toprakları üzerinde yaşayan toplumun bireylerini ortak dil, kültür, idealler, değerler, gelenekler aracılığıyla bir araya getirebilme, onları diğerlerinden farklı kılan sembollerle özdeşleşmelerini sağlayabilme gücü verir.²⁷¹ Max Weber'in tabiriyle ulus-devlet, ulusun yani halkın iktidarının dünyevi örgütüdür.²⁷² Ulus devletin gücünün ana kaynağı halkıdır, halkının becerileri, enerjisi, hırsları, disiplini, tercihleri, inançları, mitleri, geleceğe dair hayalleri ulus fikri sayesinde devletin gücüne dönüşebilir.²⁷³ Ulus fikri halkını devlete bağlamanın, devleti dünya sisteminin bir aktörü olarak kabul ettirmenin garantisidir, çünkü devlet içeride kendi halkını kapsadığı ölçüde dışarıda özgünlüğünü ve varlığını meşrulaştırabilecektir.²⁷⁴

Ulus devlet, ister Fransız modelindeki gibi önce devleti kurumsallaştırıp sonra ulus-inşasına yönelsin, isterse bunun tam tersini yaparak Alman modelindeki gibi önce ulusunu inşa edip sonra devletini kurumsallaştırsın varlığının ana kaynağı meşruiyetinin ilkelerini sağlamlaştırmak için uluslaştırma sürecini başlatmak zorundadır.²⁷⁵ Uluslaştırma, ulus devletin temel dayanağı meşruiyet ilkesini anlamlı bir olgusal temele oturtma, türdeş olmayan bireyleri türdeş kılma ve türdeş bir bütün içinde olduklarına inandırma çabası olarak tanımlanabilir.²⁷⁶ Ulus devlet toprakları içerisinde yaşayan halkını ortak değerler, simgeler, gelenekler, köken mitleri gibi birtakım unsurlardan yararlanarak yönetimi altındaki halkını türdeşleştirebilir.²⁷⁷ Ulus

²⁶⁷ Schnapper, a.g.e., s. 32.

²⁶⁸ Guibernau, a.g.e., s. 127.

²⁶⁹ Schnapper, a.g.e., s. 32.

²⁷⁰ Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, çev. Birtane Karanakçı, 13. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2013, s. 43.

²⁷¹ Guibernau, a.g.e., s. 127.

²⁷² Schulze, a.g.e., s. 193.

²⁷³ Kennedy, a.g.e., s. 252.

²⁷⁴ Schnapper, a.g.e., s. 33.

²⁷⁵ Ürer, a.g.e., s. 156.

²⁷⁶ Erözden, a.g.e., s. 123.

²⁷⁷ Guibernau, a.g.e., s. 93.

inşa etme olarak da adlandırılan uluslaştırmada temel amaç homojen vatandaşlığı geliştirerek ulusal kimliğin biçimlenmesini sağlamaktır.²⁷⁸ Homojenleştirme çabası kimliğin devlete bağlılığının bir garantisi olarak algılandığı sürece ulusal kimliğin inşası amacına hizmet eder, aksi takdirde amacının dışına çıkar.²⁷⁹ Zira devlet halkın onayladığı ulus fikrinin inşa ettiği ulusal kimlikle varlığını sürdürebilecektir.²⁸⁰

Ulusal kimlik, kolektif kimlik kategorileri içinde en güçlüsü ve en kapsayıcısı olarak kabul edilmektedir.²⁸¹ Birey belirsizlik içinde yaşamak yerine bir devletle arasında meşru bir bağ oluşturan bir ulusal kimlik edinmeyi tercih edecektir.²⁸² Keza devletler arası sistemde birey ulusal kimliği ile kendini ifade edebilme olanağı bulur.²⁸³ Bu sayede birey kendi sonlu doğasını ait olduğu ulus ile özdeşleşerek aşmaya çalışır.²⁸⁴ Birey kendini ulusu ile özdeşleştirdiği ölçüde ulusal kimliğinden güç alır.²⁸⁵ Devlet ile birey arasındaki ilişkiyi meşrulaştıran ulusal kimlik aynı zamanda devletin de gücünün dayanağı, varlığının sebebidir.²⁸⁶ İnşa ettiği ulusal kimlik sayesinde dışarıda bağımsız, içeride egemen olabilen devlet varlığını sürdürebilme yeteneğini bu güç sayesinde elinde tutabilecektir.²⁸⁷

Bağımsızlığını sağlama, meşru temellere dayalı kurumsal yapılarını oluşturma, kültürel unsurlarını standartlaştırma, siyasal vatandaşlığını oluşturma çabasındaki devlet, ulusal bilinçten hareketle ulus inşa sürecini işler hale getirebilecektir.²⁸⁸ Ulusun egemen olduğu sistemde toplumun bir üyesi olan birey siyasal bütüne dâhil olmak için zorunlu olarak siyasal vatandaş sıfatını edinir.²⁸⁹ Siyasal vatandaşlık insanlara doğdukları andan itibaren şu veya bu şekilde kendi istençleri ve liyakatleri olmaksızın dayatılmaktadır, ancak aidiyet bilinciyle doğrudan alakalı olan vatandaşlık ruhu dayatmayla sağlanabilecek veya doğar doğmaz elde edilebilecek özellikte değildir.²⁹⁰ Aidiyetin vatandaşlıkla tanımlanması ve ulus bilincinin yükseltilmesi çift yönlü

²⁷⁸ Ürer, a.g.e., s. 156.

²⁷⁹ Ürer, a.g.e., s. 40-41.

²⁸⁰ Schulze, a.g.e., s. 160.

²⁸¹ Guibernau, a.g.e., s. 91.

²⁸² Guibernau, a.g.e., s. 221.

²⁸³ Smith, (2002), a.g.e., s. 273.

²⁸⁴ Guibernau, a.g.e., s. 91.

²⁸⁵ Guibernau, a.g.e., s. 128.

²⁸⁶ Kowert, a.g.e., s. 58.

²⁸⁷ Schnapper, a.g.e., s. 33.

²⁸⁸ Kurubaş, a.g.m., s. 115.

²⁸⁹ Erözden, a.g.e., s. 118.

²⁹⁰ Schnapper, a.g.e., s. 33.

işleyen bir süreçtir.²⁹¹ Devlet ancak ulus bilinci ile vatandaşları arasında bir bağ oluşturabilecek, başarısı ölçüsünde vatandaşlık ruhunu yaratabilecektir.²⁹²

Vatandaşlık ruhu tüm değerler ve yapılardan farklı olarak bir kamu görüşünü ifade eder ve bu görüş doğrultusunda tek başına bireylerin öznel çıkarlarıyla çatışsa bile toplumun tüm bireylerinin ortak çıkarlar etrafında birleşmesini sağlar.²⁹³ Ulusun değerlerinin korunması, ortak amaçların ve çıkarların sağlanması konusunda devlet bir baskı unsuru olarak görülebilir.²⁹⁴ Ancak ulus bilincinin kavranmasıyla oluşan vatandaşlık bağı vasıtasıyla birey, bunu bir baskı unsuru olarak algılamak yerine onur kaynağı olarak görmektedir.²⁹⁵ Aksi takdirde yüzlerce yıldır insan hiç tanımadığı hatta karşılaşmadığı fakat aralarında bir bağ olduğunu düşündüğü bir başkası için ölmeye ve öldürmeye razı gelmeyecektir.²⁹⁶ Ulusun üyelerinin ulusal çıkarları korumak adına kimine göre kahramanca kimine göre ise barbarca eylemlere girmesi her halde vatandaşlık ruhundan başka bir şeyle anlamlandırılmayacak bir davranış biçimi olabilecektir.²⁹⁷

Modern devlet politik düzlemde doğrudan egemeni olduğu halkına kurumsal ve idari düzlemlerini dayatmak, toprakları üzerinde yaşayan herkesi ulusal kimlik adı altında kapsamak için ulus inşa sürecini başlatmak durumundadır.²⁹⁸ Ulus inşa sürecinde devletler birtakım politikalar üretir ve bu politikaları üretirken de bazı unsurlardan yararlanırlar.²⁹⁹ Her ulus kendine has kültürü, toplumsal çevresi, inançları, bölgesel ya da ulusal kökenleri ile çeşitli topluluklardan meydana gelmektedir.³⁰⁰ Ulusal bütünlüğü sağlama çabasındaki ulus devlet, ulusu oluşturan bu faktörlerden bağımsız politikalar üretmez, ürettiği politikalarla bir yandan egemenin diğerleri üzerindeki belirleyiciliği sağlarken diğer yandan sosyal insanın kültürel temelde yeniden inşa edilmesi amaçlanır, yani bir anlamda devlet ve iktidarının kendisini ne şekilde tanımladığı açığa çıkar.³⁰¹ Egemenliğini kavradıktan sonra kendini iç

²⁹¹ Balibar, Wallerstein, a.g.e., s. 119.

²⁹² Guibernau, a.g.e., s. 124.

²⁹³ Schnapper, a.g.e., s. 49.

²⁹⁴ Ürer, a.g.e., s. 59.

²⁹⁵ Guibernau, a.g.e., s. 55.

²⁹⁶ Anderson, a.g.e., s. 22.

²⁹⁷ Guibernau, a.g.e., s. 142.

²⁹⁸ Hobsbawm, (2014), a.g.e., s. 102.

²⁹⁹ Ürer, a.g.e., s. 59.

³⁰⁰ Schnapper, a.g.e., s. 108.

³⁰¹ Ürer, a.g.e., s. 59.

parçalanma ve dış saldırı tehdidi altında bulabilme ihtimaline karşı devlet bu olasılığı ulusal bütünlüğü sağladığı ve kendini tanımlayabildiği ölçüde azaltabilecektir.³⁰²

1.4.1. Ulusal Kimliği Biçimlendiren İki Temel Unsur: Biz ve Öteki

İnsanların kendi inanç, sadakat ve dayanışmalarının bir ürünü olarak ulus, ortak kültüre sahip bireylerin anlamlı bir dünya yaratmak için yaşadığı ve çalıştığı bir ortak payda olarak görülür.³⁰³ Ulus fikri meşruiyet ilkesinin ötesinde toplumsal bağ ilkesidir.³⁰⁴ İnsanlar kendileriyle aynı kültürü paylaşan aynı somut toprağa bağlı aynı ortak geçmiş deneyimine ve aynı gelecek projesine sahip olan insanlarla kendilerini birleştiren bütünün bir parçası olmaya ihtiyaç duyarlar.³⁰⁵ Uluslar çağında insanlar din ve hanedanlıklara sadakatle bağlanmak yerine siyasal bağlar ve aidiyet hissi ile birbirlerine bağlanmışlardır.³⁰⁶ Modern devletin ortaya çıkmasıyla çözülen feodal sadakat bağlarının yerine soyut bir iktidarın kaynağına, yani ulusa bağlılık, ulusal aidiyet hissi almış, ulusal kimlikler aidiyet hissi temeli üzerinden inşa edilmiştir.³⁰⁷

Ulusal bağ çeşitli kalıtsal ayrıcalıkların olmadığı, eşit şartların hüküm sürdüğü bir toplumda tüm insanlara insan olmalarından ötürü eşit ölçüde saygınlık kazandırır.³⁰⁸ Aidiyet bağının kendi çıkarları uğruna egemen sınıf tarafından topluma empoze edildiği söylene de bu bağ isteksiz veya farklılıklar taşıyan bir topluluğa zorla aşılabilir bir niteliğe sahip değildir.³⁰⁹ Ulusal bağın oluşturduğu aidiyet hissi ile birey içinde yaşadığı kendi toplumunun geleceğinin nasıl olacağını etkileme hakkına sahip olduğunu kendinde görür.³¹⁰ Ulusal kimlik ile bireyler arasında oluşturulan bağ kimin biz'e ait, kimin öteki olduğu, kimin yönetildiği ve ötekenden korunduğu bilgisini verir.³¹¹ Birey ulusal aidiyet bağı ile kendini değerli hisseder ve böylece ulusun gelişmesi için teşvik edilir.³¹²

Toplumsal düzeylerde ve farklı kültürel geçmişlere sahip insanları bir araya getirme, bir anlamda onları homojenleştirme yeteneğine haiz olan ulusal kimliğin

³⁰² Balibar, Wallerstein, a.g.e., s. 101-102.

³⁰³ Gellner, a.g.e., s. 78.

³⁰⁴ Schnapper, a.g.e., s. 18.

³⁰⁵ Guibernau, a.g.e., s. 141.

³⁰⁶ Schnapper, a.g.e., s. 18.

³⁰⁷ Erözden, a.g.e., s. 47.

³⁰⁸ Schnapper, a.g.e., s. 18.

³⁰⁹ Guibernau, a.g.e., s. 57.

³¹⁰ Guibernau, a.g.e., s. 219.

³¹¹ Kowert, a.g.e., s. 90.

³¹² Guibernau, a.g.e., s. 128.

“biz” ile “öteki” arasındaki ilişkiye yaklaşımı farklıdır.³¹³ Güçlü bir homojenlik anlayışı ile kesinleştirilmiş bir grup fikrine işaret eden ulusal kimlik, “içeridekilerin benzerliği” ile “dışarıdakilerin farkını” açığa çıkaran net sınırları belirler.³¹⁴ Bir başka deyişle ulusal kimlik içeride iç bütünlük, dışarıda farklılık anlamı içerir.³¹⁵ Ulusal aidiyet bağı ile insanların kendi topluluğuna ilişkin bilincinin duyarlılığı yükseltilirken dışarıdakiler arasında bir ayırım yaptığı kanısı yaygındır.³¹⁶ Bireylerin aralarında aidiyet bağı olanlara daha ayrıcalıklı davranırken böyle bir bağı olmadığı diğerlerini olumsuz şekilde değerlendirdiği gerek laboratuvar, gerekse doğal ortamlarda yapılan araştırmalar sonucunda birçok kez ortaya konmuştur.³¹⁷ Ulusal aidiyet bağı ile biz’e yüklenen anlamlar pozitifken, ötekine yüklenen anlamlar genellikle negatiftir.³¹⁸ Ötekine yüklenen olumsuz özellikler ulusun kimliğinin oluşumunda en önemli yardımcı unsur olarak kabul edilir.³¹⁹ Ancak her şeyden önce öteki, ulusal kimlik için daima aşağıdır.³²⁰

Aidiyet duygusunun beslediği ulusal kimlik içeridekiler arasında sempati, dışarıdakilere karşı antipati duygusunun gelişmesine sebep olur.³²¹ Diğer kolektif kimliklerde ötekine karşı kayıtsızlık ihtimali ulusal kimlikte oldukça düşüktür.³²² Bireysel kimliğin oluşumunda kimliğe kendi özelliklerini fark etmesini sağlayan, bir şey öğrenebileceği, saygı duyabileceği, kendini oluştururken bir referans noktası olarak algılayabileceği öteki, ulusal kimlik inşasında potansiyel ya da gerçek düşmana dönüşür.³²³

Daima diğerlerine karşı ortaya çıkan kolektif mensubiyetlerde “biz” kavramının anlamı diğer grupların kendi grupları üzerinde oluşturdukları tehdidin duyumsanmasına bağlı olarak gelişmiştir.³²⁴ Kimin içerideki kimin dışarıdaki olduğunun farkındalığını sağlayan öteki, çoğu kültürde toplumsal marazların daimi sorumlusu olarak kabul edilir.³²⁵ Biz’in içinde kötü giden ne varsa bunun sorumluluğu

³¹³ Guibernau, a.g.e., s. 57.

³¹⁴ Brubaker, Cooper, a.g.e., s. 422.

³¹⁵ Kowert, a.g.e., s. 57.

³¹⁶ Guibernau, a.g.e., s. 139.

³¹⁷ Kowert, a.g.e., s. 70.

³¹⁸ Connolly, a.g.e., s. 93.

³¹⁹ Schulze, a.g.e., s. 107.

³²⁰ Guibernau, a.g.e., s. 149-150.

³²¹ Brubaker, Cooper, a.g.e., s. 435-436.

³²² Goytisolo, a.g.e., s. 90.

³²³ Guibernau, a.g.e., s. 149-150.

³²⁴ Guibernau, a.g.e., s. 139.

³²⁵ Kearney, a.g.e., s. 41.

genellikle ötekine atfedilir.³²⁶ Çünkü ulusal benlik bilinci hem bir tehlikeye karşı gelmek hem de kendi gücünü yaymak, yayamadığı takdirde de kanıtlamak için girişilen ortak mücadelenin ürünü olarak kabul edilir.³²⁷ Durkheim'ın da dediği gibi, “*bireyler aynı çılgılığı atarken, aynı kelimeyi telaffuz ederken veya bir nesneye karşı aynı hareketi yaparken kendilerini birlik halinde hissetmeye başlarlar*”.³²⁸ Ötekini yok etmek için akan kan biz'e mensup olanları sadakatle birbirlerine bağlar.³²⁹ Öldürücü boyutlara varabilen ötekine düşmanlık biz'in içinde sadakatin hammaddesi olarak görüldüğünden,³³⁰ ötekine karşı kazanılan her siyasi başarının bir yandan egemene duyulan saygıyı artırırken diğer yandan içerideki bağı güçlendirdiği kabul edilir.³³¹ Bununla birlikte, ulus devletin inşasında oluşturulan meşruiyet zeminin de varlığını ötekine karşı düşmanlığa borçlu olduğu kanısı yaygındır.³³² Ancak ötekine düşmanlığın ulus devletin ortaya çıkmasıyla gündeme geldiği söylenemez. Her siyasi birliğin içinde yozlaşma ve kaosun ayyuka çıktığı dönemlerde toplumu yabancı virüslerden koruyacak çözümü üreten bir egemen ve artan kefareti ödeyecek düşman bir öteki mutlaka bulunmuştur.³³³ Zira hiçbir düzen her şeyin aynı bahçede filizlenmesine izin vermeyecektir.³³⁴

1.4.2. Ulus İnşasında Ortak Değerler

Uluslar, birer ulus olarak adlandırılmadan çok önce ortak duygulara dayanan bir topluluk, bir dil veya ortak gelenekler ve basit silah arkadaşlıkları gibi ortak duygular olarak zaten var olan ve süreklilik arzulayan topluluklardır.³³⁵ Ancak doğaüstü dinlerin düşüşü sonrası 18. yüzyılın yeni sivil dininin ulus fikri³³⁶ ve onun bir uzantısı olan ulus inşasının son iki asra damgasını vuran en büyük düşünsel girişimlerden biri olduğu kabul edilmektedir.³³⁷ İnsanlık tarihinde özgül bir siyasi örgütlenme biçimi olarak kabul edilen ulus devletin evrensel bir norm haline

³²⁶ Goytisoló, a.g.e., s. 103.

³²⁷ Schnapper, a.g.e., s. 51.

³²⁸ Guibernau, a.g.e., s. 142.

³²⁹ Schnapper, a.g.e., s. 52.

³³⁰ Sen, a.g.e., s. 21.

³³¹ Schnapper, a.g.e., s. 49.

³³² Ürer, a.g.e., s. 156.

³³³ Kearney, a.g.e., s. 88.

³³⁴ Connolly, a.g.e., s. 206.

³³⁵ Schulze, a.g.e., s. 111.

³³⁶ Guibernau, a.g.e., s. 91.

³³⁷ Anne-Marie Thiesse, “Ulusal Kimlikler, Ulusaşırı Bir Paradigma”, (Ed.) Alain Dieckhoff, Christophe Jaffrelot, *Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek Kuramlar ve Uygulamalar*, çev. Devrim Çetinkasap, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 151.

dönüşümüyle ulusal kimliklerin inşası dünya çapına yayılmayı sürdürmektedir.³³⁸ Belirli bir insan topluluğunun belirli siyasal sınırlar içerisinde türdeşleşmesini öngören ulus devletin inşasında ve aynı zamanda kapsadığı ulusal kimliğin inşasında birtakım değerlerden yararlanılmaktadır.³³⁹ Her ulusun inşa sürecinde kurucu atalar, ulusun çağlara yayılan sürekliliğini sağlayan bir tarih, ulusal değerleri şahsında somutlaştıran kahramanlar, ortak bir dil, kültürel ve tarihi abideler, anı mekânları, tipik bir manzara, bir folklor ve de giysi, damak zevki, sembolik hayvan ve bitkiler gibi kültürel ortaklıklardan faydalanılmaktadır.³⁴⁰ Amaç ulusal zihniyeti oluşturmak, bu zihniyete bağlı ulusal kimliği güçlendirip sağlamlaştırmak, heterojen topluluklar içinde düzeni sağlamaktır, çünkü ulusal zihniyetin bu sayede doğacağı, ulusal mensubiyet ve ulusal duygunun, ortak değerlerin içselleştirilmesiyle bireyin ulusu kendi içinde bulacağı, sivil tapınmalar ve sadakatin yaygınlaştırılmasıyla toplum yaşamının belirli yönlerinin kutsanmasının sağlamlaştırılacağı düşünülmektedir.³⁴¹ Böylece kolektif kimliğin sürekliliğinin ayrıcalıklı mekânlarından biri olan ulus kendini bu değerler doğrultusunda ifade etmeye, devredilemez ve kolektif bir mirasın kuşaktan kuşağa aktarılması çerçevesinde doğuştan gelme bir ortaklık olarak algılanmaya devam edebilecektir.³⁴²

Ulusal kimliklerin inşasında devlet, temel güvenilir politikaları ve değişkenleri kendi içinde bulunan birliğin ortak deneyimine göre saptamak ve birliğin ortak kültürü olarak adlandırdığı bu deneyimleri standart hale getirerek tüm bireyler tarafından içselleştirilmesini sağlamak zorundadır.³⁴³ Ortak değerlerin özgünlüğünün ulusal bilinci güçlendireceği düşüncesinden hareketle devlet, ulusun birlikte paylaşılan standartlar ve kurallar sayesinde ayakta kalabileceği inancını bireylere benimsetmeli, ulusal bütünleşmeyi teşvik etmelidir.³⁴⁴ Ortak bilincin oluşturulmasıyla sağlanabilecek ulusal bütünleşme, yani bir anlamda türdeşleştirme için gerekli unsurlar standartlaştırılmış kültür çerçevesinde empoze edilebilecektir.³⁴⁵ Türdeş vatandaşlığın geliştirilmesi için iktidar tarafından uygulanan politikaların toplamını ifade eden

³³⁸ Thiesse, a.g.e., s. 174.

³³⁹ Erözden, a.g.e., s. 122-123.

³⁴⁰ Thiesse, a.g.e., s. 153-154.

³⁴¹ Guibernau, a.g.e., s. 91.

³⁴² Thiesse, a.g.e., s. 153.

³⁴³ Ürer, a.g.e., s. 31.

³⁴⁴ Craig Calhoun, *Milliyetçilik*, çev. Bilgen Sütçüoğlu, 2. Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 111.

³⁴⁵ Guibernau, a.g.e., s. 138

kültürün standartlaştırılması ile ulusal kültürün hegemonyasının ülke çapına yayılması ulusal aidiyet bağını sağlamlaştıracak temel öğelerden biri olarak kabul edilmektedir.³⁴⁶

Bir ulus için kültür içine doğduğu, üretildiği, ileri taşındığı toplumsal ve tarihsel bağlamı temsil eder.³⁴⁷ Meşhur bir vatanseverlik tarihi, onur kazanma hayali, çekilen acılar, şikâyetler ortak kültürün oluşturulmasında ve standartlaştırılmasında kolektif referans noktaları olarak algılanır.³⁴⁸ Ulus inşa sürecinde devletin en önemli kaynağı olan kültür bir ulus kimliği adı altında yaşayan topluluğun her nesline ve her bireyine evi ve okulu vasıtasıyla aktarılır.³⁴⁹ Ulusun aidiyet duygusunun payandası olan bu aktarımın ana kaynağı ulusal dil ve ulusal eğitimidir.³⁵⁰

Kendini tanımlama, kitle ile ortaklık kurma, iletişim sağlama aracı olan dil aynı zamanda hem bir ulusun ortak değerlerinden hem de devletin vatandaşlarını toplumsallaştırma araçlarından biri olma özelliğine haizdir.³⁵¹ Ulus devlet çatısı altında yaşayan farklı dilleri konuşan gruplar arasında iletişimin halklara tek bir dilin benimsetilmesi, ulusal dilde birliğin sağlanması vasıtasıyla mümkün olabileceği kabul edilmektedir.³⁵² Ulusal bilinç belirli bir dil ile düşünülen ve konuşulan değerlerden türetildiği için ulusal dil birliğinin sağlanması, geliştirilmesi bir topluluğa ait olma imajını yaratmakta belirleyici rol oynamaktadır.³⁵³ Ulusal dilde sağlanan birlik, toplumu oluşturan bireylerin türdeşliğini ve dışa karşı farklılığını vurgulamaktadır.³⁵⁴ Coğrafi kökeni ya da toplumsal statüsü ne olursa olsun ulusun bütün mensuplarını birleştirici özelliğe sahip olan ulusal dil, ulusun tarihi derinliklerine kök salarak geçmişle gelecek arasında bağ kurabildiği ölçüde ulusal bütünleşmenin bir aracı olarak başarılı addedilebilecektir.³⁵⁵

³⁴⁶ Ürer, a.g.e., s. 33.

³⁴⁷ Guibernau, a.g.e., s. 136.

³⁴⁸ Eric R. Wolf, "Comments on State, Identity and Violence", (Ed.) R. Brian Ferguson, *The State, Identity and Violence Political Disintegration in The Post-Cold War World*, London, Routledge Taylor and Francis Group, 2003, s. 61-63.

³⁴⁹ Schulze, a.g.e., s. 314.

³⁵⁰ Thiesse, a.g.e., s. 153.

³⁵¹ Calhoun, a.g.e., s. 114.

³⁵² Schnapper, a.g.e., s. 48.

³⁵³ Guibernau, a.g.e., s. 120.

³⁵⁴ Erözden, a.g.e., s. 107.

³⁵⁵ Thiesse, a.g.e., s. 153.

İnsanlar bir toplumun üyesi oldukları bilinciyle doğmazlar, farklılıklarının bilincinin aktarımıyla bireysel ve kolektif kimliklerini edinirler.³⁵⁶ Toplum üzerinde oluşması hedeflenen ortak değerler sistemine kaynaklık eden eğitim yolu ile kuşaklar arası aktarım tarih boyunca her zaman etkin olmuştur.³⁵⁷ Modern toplumlarda da eğitim yolu ile bireye ulusal topluluğun bir üyesi olarak ulusal kültürünün derinliklerine yerleşmiş deneyimler, zorluklar ve dersler, acılar ve sevinçler, yenilgiler, zaferler ve övgüler açısından zengin bir geçmişe sahip olduğu kamusal ve kitlesel eğitim vasıtasıyla aktarılmaktadır.³⁵⁸ Kolektif referansların geliştirilmesi ve nüfusun giderek genişleyen katmanlarının bu referansları tanımları ve kendilerini bu referansla tanımlamaları için kimlik oluşum sürecinde kamusal ve kitlesel eğitim sistemi en önemli türdeşleştirme araçlarından biri olarak kabul edilmektedir.³⁵⁹ Devletin elitleri tarafından geliştirilen kamusal ve kitlesel eğitim sistemiyle devlete sadakati sağlamaya, ulusal bütünlüğü güçlendirmeye, ulusun özgüllüğünü ve özgünlüğünü yüceltmeye çalışılmaktadır.³⁶⁰ Kamusal ve kitlesel eğitim sistemiyle yürütülen yoğun siyasi toplumsallaştırma çabaları sonucu kolektif ulusal kimliğin yaratılması beklenmektedir.³⁶¹

Devletin ortak değerleri vatandaşlarına benimsetme araçlarından bir diğeri de ordudur.³⁶² Ulus devletin ortaya çıkmasıyla ülke oldukça değer yüklü bir kavram olan vatan ile eş anlamlı olarak kullanılmaya başlanmıştır.³⁶³ Vatan, sadece milli bir dramın sergilendiği bir dekor ya da üzerinde yaşanan herhangi bir kara parçası olarak kabul edilmez.³⁶⁴ Vatani çevreleyen sınırlar dokunulmaz ve kutsaldır.³⁶⁵ Ulusun kimliğini birliğini ve özerkliğini besleyen bir toprakların ve onu çevreleyen sınırların korunması da aynı oranda kutsal kabul edilir.³⁶⁶ Vatan atalarının ulusuna mirasıdır, ulus sıfatıyla bu miras içeriden veya dışarıdan gelebilecek tüm saldırılara ya da saldırı risklerine karşı daima korunmalıdır.³⁶⁷ Bu sebeple ordu her daim etkin tutulmalı yeni teknolojik

³⁵⁶ Liakos, a.g.e., s. 67.

³⁵⁷ Ürer, a.g.e., s. 33.

³⁵⁸ Schulze, a.g.e., s. 314.

³⁵⁹ Thiesse, a.g.e., s. 153.

³⁶⁰ Alain Dieckhoff, "Siyasal Milliyetçiliğe Karşı Kültürel Milliyetçilik mi?", (Ed.) Alain Dieckhoff, Christophe Jaffrelot, *Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek Kuramlar ve Uygulamalar*, çev. Devrim Çetinkasap, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 89.

³⁶¹ Smith, (2014), a.g.e., s. 101-102.

³⁶² Dieckhoff, a.g.e., s. 89.

³⁶³ Erözden, a.g.e., s. 116.

³⁶⁴ Smith, (2014), a.g.e., s. 108.

³⁶⁵ Erözden, a.g.e., s. 117.

³⁶⁶ Smith, (2002), a.g.e., s. 271.

³⁶⁷ Thiesse, a.g.e., s. 175.

araçlarla sürekli olarak yenilenmeli ve güçlendirilmelidir.³⁶⁸ Ulusun farklı kültürlerinden gelen devletin vatandaşlarının en önemli buluşma noktalarından biri olan düzenli büyük yurttaş ordularında bireyler kutsal kabul ettikleri vatani görevlerini yerine getirirler.³⁶⁹ Sadece ulusun vatandaşlarına tanınan vatani görev esnasında vatan bilinci aşılanır. Bir kıyaslama yapılacak olursa, çıkar için, disiplin ya da korkuyla bir arada tutulan en iyi teknolojik gereçlerle donatılmış bir ordudan ziyade kolektif kimliklerini koruduklarına inanan insanların coşkusu üzerine kurulu bir ordunun ulus devlet için daha etkin olabileceği kanısı genel kabul görmektedir.³⁷⁰

Dinin, pratikte ortak bir topluluk oluşturmanın eski ve sınanmış bir yöntemi olarak başka herhangi bir ortak yönü olmayacak insanlar arasında bir tür kardeşlik bağı işlevi gördüğünü söyleyebilmek mümkündür.³⁷¹ Bununla birlikte dinin bireyin ya da toplumun her şeyini kapsayacak ölçekte kimliğini tanımlamaya yetmeyeceği de açıktır.³⁷² Din ulus düşüncesi ile doğrudan ilişkilendirilemeyecek hassas bir kurumdur, din ile ulus fikri arasındaki temel çelişki ulusun tikelci dinin ise evrenselci olmasından kaynaklanmaktadır.³⁷³ Ulus fikri, dini farklılıkların aşılması dolayısıyla ulus devletin inşa edilmesi üzerine temellendirildiğinden özünde laiklik ilkesini barındırır.³⁷⁴ Laiklik ilkesi ister hiçbir dini oluşuma bağlı olmasın, ister çoğunluğun ister azınlığın dini oluşumuna bağlı olsun, ulusun kapsamındaki her bireye yurttaş olarak kamu yaşamına katılma hakkı verir.³⁷⁵ Dini mensubiyetlerin çeşitliliğini aşmayı, inanç ve ibadetlerin özel hayatın sınırları içerisinde kalmasını, kamu alanının dini açıdan tarafsız kılınarak mensubu oldukları dini kuruma bakılmaksızın tüm yurttaşların ortak kullanımına sunulmasını öngören laiklik ilkesi modern devletin ayrıcalıklarındandır.³⁷⁶ Fakat bu devlet ile dini kurumlar arasında hiçbir ilişkinin bulunmadığı anlamına gelmemekle birlikte, devletin kurallarını kendisinin belirlediği ölçüde dini kurumlarla ilişkileri örgütlediği gerçeğini de gizlememektedir.³⁷⁷ Zira dini kurumların bireyler arasında fedakârlık bağı kurmaya ve hukuk kurallarına “doğruluk” ve “yasa” damgasını vurmaya olanak sağlayan devletin kutsallaştırılması

³⁶⁸ Wolf, a.g.e., s. 61-63.

³⁶⁹ Calhoun, a.g.e., s. 112.

³⁷⁰ Schnapper, a.g.e., s. 132.

³⁷¹ Hobsbawm, (2014), a.g.e., s. 89.

³⁷² Sen, a.g.e., s. 183.

³⁷³ Erözden, a.g.e., s. 112-113.

³⁷⁴ Thiese, a.g.e., s. 154.

³⁷⁵ Schnapper, a.g.e., s. 132.

³⁷⁶ Schnapper, a.g.e., s. 55-56.

³⁷⁷ Schnapper, a.g.e., s. 132.

ve ulusun idealleştirilmesi konusunda ulus devlete esin kaynağı olduğu da yadsınamaz bir gerçektir.³⁷⁸ Bununla birlikte, devlet her şeyden önce bir dinin değil bir kültürün koruyucusudur.³⁷⁹ Bu sebeple kültürel yönü ön plana çıkarılmak suretiyle salt toplumsal birliği kurmak amacıyla yönelik olarak belli bir ölçüde dinin etkin bir ulus inşa aracı olabileceği söylenebilir.³⁸⁰ Nihayetinde laiklik ilkesinin geçerli olduğu modern devletler ile dini grupların oluşturduğu güçler arasında kaçınılmaz olarak bazı düzenlemelere gidildiği, birtakım uzlaşmaların sağlandığı somut örnekler de mevcuttur.³⁸¹

Bir ulusun her şeyden önce aynı atadan geldikleri inancını taşıyan insan topluluğu olduğu şeklinde yapılan tanımlar, soy birliğinin de ulusal kimliğin belirteçleri arasında sayılması gerektiğini düşündürmektedir.³⁸² Ancak devlet örgütü altında hukuki açıdan vatandaş olarak tanımlanan her bireyin aynı soydan geldiği iddiası özellikle modern dönemde kozmopolit toplumların yaşadığı ulus devlet sınırları içerisinde pek sağlıklı görülmemektedir.³⁸³ Bireyleri kapsamak ve dışlamak doğrultusunda belirli politikaları uygulama gücü olan, iktidarı ve kaynakları seçilmiş gruplara dağıtan ve kimin yurttaş olup kimin olamayacağına karar veren ulus devletin soy birliği konusunda hassas davranmayı, dengeleri sağlayıcı terimleri telaffuz etmeyi tercih edeceği düşünülmektedir.³⁸⁴

1.4.3. Yeniden Yazılan Tarih

Tarih herhangi bir ulus için en eski gelenekleriyle bugünü ve geleceği arasında bir köprü, toplumun bireylerini birbirine bağlayan ortak bir alinyası, varlığının garantisidir.³⁸⁵ Genellikle belirli bir geleneksel çerçeve içerisinde yürütüldüğü fikrinden hareketle bir ulus inşası faaliyetinin geçmişinden bağımsız düşünülmesi pek mümkün görülmemektedir.³⁸⁶ İnsanları bugün aksi yönde davranamayacakları şekilde davranmaya ikna eden bir olgu olarak geçmişin bireylerin toplumsallaşmaları, grup dayanışmasının korunması, toplumsal meşruiyetin oluşturulması ya da ona meydan

³⁷⁸ Balibar, Wallerstein, a.g.e., s. 118.

³⁷⁹ Gellner, a.g.e., s. 201.

³⁸⁰ Erözden, a.g.e., s. 113-114.

³⁸¹ Schnapper, a.g.e., s. 132.

³⁸² Smith, (2002), a.g.e., s. 38-46.

³⁸³ Erözden, a.g.e., s. 111-112.

³⁸⁴ Guibernau, a.g.e., s. 145.

³⁸⁵ Schulze, a.g.e., s. 161.

³⁸⁶ Smith, (2002), a.g.e., s. 263.

okunması yönünde merkezi bir öge olarak işlev gördüğü kabul edilmektedir.³⁸⁷ Devletin övünç kaynağı yapabileceği yerleşik kurumlarını inşa ederken geçmişin değerlerinden faydalanarak ulusu ile arasında sağlam bağlar oluşturmaya çalıştığı kanısı yaygındır.³⁸⁸ En başta törel, bu sebeple siyasal ve aynı zamanda çağdaş bir görüngü olan geçmişin ulusun tarihsel birliğinin sağlanmasında, ortak hafızanın oluşturulmasında bir payanda rolü üstlendiğine inanılmaktadır.³⁸⁹

Ulus olarak nitelendirilen bir toplumsal grubun hafızasında yer etmek suretiyle türdeşlik bilinci oluşturulması şeklinde tarif edilebilen ulusun tarihsel birliğinin tanımında somut bir içeriğe sahip olmadığı yönündeki kuşkular onun objektifliği hakkındaki düşüncelere gölge düşürmektedir.³⁹⁰ Çünkü daha genel bir şekilde, ulusun ideolojisi veya bilgi sermayesinin bir parçası olma işlevi gören tarihinin, aslında halkın hafızasında saklananlarla değil, işi bunu yapmak olan kurum ve kişilerce seçilen, yazılan, betimlenen, resmedilen ve kurumsallaştırılan bilgi paketlerinden oluştuğu düşüncesi yaygındır.³⁹¹ Tarih kavramının objektifliği konusundaki kuşkular onun içeriğinin geriye dönük bir edimle ve belli bir siyasi proje çerçevesinde belirlenmesi düşüncesinden kaynaklanmaktadır.³⁹²

Ulus kimliğinin asıl işlevi kolektif inancı ve aidiyet bağını güçlendirmek, bireylerin devlete karşı sadakatlerini garantilemek için “*tarihi ve kaderi bir olan güçlü bir topluluk duygusu*” oluşturmaktır.³⁹³ Bu minvalde ulus fikri düşünürlerinin çalışmalarından, dil ve edebiyat yaratıcılarının ve de tarihçilerin kaleminden yola çıkılarak devlet eliyle kitlelerin kavrandığı ve tarih birliğinin bir maddi güç unsuruna dönüştüğü kabul edilmektedir.³⁹⁴ Doğrudan doğruya belirli bir grup içerisinde verilen tarihi topluluk hissini yaratma görevi özellikle tarih öğretimine yüklendiğinden ulusların bir bakıma tarihçiler tarafından yaratıldığını söylemek mümkün görülmektedir.³⁹⁵ Tarihçilerin, özellikle ulus fikrinin yükselişe geçtiği devirde bilimsel bir şekilde derlenen geçmişin anlatımı, kolektif kimliği ifade etmek ve şanlı tarihin mirasçıları seçilen çağdaşlarına bu mirası yaşatmaya ve ortak eylemi izlemeye

³⁸⁷ Balibar, Wallerstein, a.g.e., s. 97-98.

³⁸⁸ Schulze, a.g.e., s. 161.

³⁸⁹ Balibar, Wallerstein, a.g.e., s. 97-98.

³⁹⁰ Erözden, a.g.e., s. 110.

³⁹¹ Hobsbawm, (2006), a.g.e., s. 16.

³⁹² Erözden, a.g.e., s. 110.

³⁹³ Smith, (2014), a.g.e., s. 247.

³⁹⁴ Schulze, a.g.e., s. 173.

³⁹⁵ Schnapper, a.g.e., s. 143.

yürekliendirmekle görevlendirildikleri ileri sürülmektedir.³⁹⁶ Tarih çalışmalarının ve tarih eğitiminin ulus fikrinin gereksinimleri hesaba katılarak ulusal türdeşlik düşüncesinin yaratılması ve yerleştirilmesi maksadıyla devletin maddi güç unsurlarından biri olarak iş gördüğü kabul edilmektedir.³⁹⁷

Bir ulusun yeniden inşa edilmesi söz konusu olduğunda genellikle eski zamana ait altın bir çağa dönüp bakmanın, geçmişten güç almanın bireylerin ulusu ile kıvanç duymasına ve bu sayede ulusal aidiyet bağının güçlendiğine inanılmaktadır.³⁹⁸ Bu inançtan hareketle tarih yazarları halklarına tercihen antikçağa uzanan eşsiz bir miras bulmak adına adeta birbirleriyle yarış halindedirler, örneğin; İngilizler Britanya'nın Galler ülkesinin Keltleri oldukları, Fransızlar ve Almanlar ise Troyalılarından geldikleri iddiasındadırlar.³⁹⁹ Halklarının antik ruhundan doğan tüm şüpheler ve belirsizliklerden arındırılmış, uyumlu ve muntazam bir geçmiş tarafından doğrulanma gereği hemen hemen bütün toplumlarda hem bir ihtiyaç, hem de bir kıvanç kaynağı olarak görülmektedir.⁴⁰⁰ Tarihi bir topluluğa ait olma duygularının yüzyıllardır varlığını sürdürmüş olması bu kıvançla açıklanabilir, fakat tarihi öğelerin siyasal örgütlenmenin tikel bir şeklini kurma ve bu şekli koruma bakımından bir araç olarak kullanılmasının modern çağa özgü olduğu kabul edilmektedir.⁴⁰¹ Örneğin Anderson, Renan'ın "*ancak bir ulusun özü tüm bireylerin ortak pek çok şeye sahip olmaları ve aynı zamanda hepsinin pek çok şeyi unutmuş olmasıdır*" sözüne atıf yaparak hayali bir cemaat olarak nitelendirdiği ulusun tarihinin bir hatırlatma-unutturma sürecinden ibaret olduğunu öne sürmektedir.⁴⁰² Tanımı gereği bir sabit olarak kabul edilmesi gereken geçmişin taşa yazılacağını ve geri çevrilemez olduğundan değişemeyeceğini belirten Balibar ve Wallerstein, sürekli değişen gerçek dünyada politik koşullar doğrultusunda değişiklik gösteren geçmiş anlayışının ürünü olan tarihin olsa olsa kile yazıldığını ileri sürmektedirler.⁴⁰³ Hobsbawm ise geleneklerin genellikle üzerinde düşünülmüş ve her zaman yenilikçi olan toplumsal mühendislikteki uygulamalara dayalı olarak icat edildiğini ve tarihin de bu gelenekler doğrultusunda türetildiğini savunmaktadır.⁴⁰⁴

³⁹⁶ Schnapper, a.g.e., s. 143-144.

³⁹⁷ Erözden, a.g.e., s. 110-111.

³⁹⁸ Guibernau, a.g.e., s. 154.

³⁹⁹ Schnapper, a.g.e., s. 33.

⁴⁰⁰ Schulze, a.g.e., s. 161.

⁴⁰¹ Schnapper, a.g.e., s. 37.

⁴⁰² Anderson, a.g.e., s. 21-22.

⁴⁰³ Balibar, Wallerstein, a.g.e., s. 97-98.

⁴⁰⁴ Hobsbawm, (2006), a.g.e., s. 17.

Ulusun tarihi birliğin oluşumuna dair yaygın kanı, baskın grupların istekleri ve ihtiyaçları doğrultusunda ulus inşasının periyodik olarak tekrarlandığı, tarihinin yeniden keşfedildiği ve yeniden yorumlandığı bu sebeple tarihin yeniden yazılmasının sürekliliğinin söz konusu olduğu yönündedir.⁴⁰⁵

1.4.4. Egemenlik ve Bağımsızlığın Simgesi Mitler, Semboller ve Ritüeller

Bir ulusun tarihi genellikle mahşeri bir varlığın tiranlığına karşı sergilenen uzun direnişin öyküsüdür.⁴⁰⁶ Bu öykü ulus için kendini içeride ve dışarıda ne şekilde tanımladığı konusunda hayati derecede önemlidir.⁴⁰⁷ Savaş, düşman işgali, yabancı bir güç tarafından yağmaya uğrama ve grup olarak öteki tarafından aşağılanmışlık duygusuna karşı tarihinde ulus kahramanca direnir, efsaneler ve mitlerle zenginleştirilen bu direniş öyküsü dışarıya karşı ulusun tarihsel gücünü kanıtlarken içeride de ulusal kimliğin inşasında katalizör rolü üstlenir.⁴⁰⁸ Ulusun sınırları içerisinde topluluğa mensubiyet duygusu kutsal bir toprağı, kahramanı, altın çağı ön plana çıkararak ortak atalara ve geçmişe atıf yapan bu mitler ve efsaneler vasıtasıyla güçlendirilir.⁴⁰⁹

Ulus atalarından ortak değerlerini, kültürünü, köken efsanesini, gelecek inşa etme iradesini ve topraklarını miras almıştır.⁴¹⁰ Mirasını dışarıdan gelecek saldırganlıklara karşı korumak, yerine göre kendisinden alınanı geri almak için mücadele etmek, gerek halkın geleneğinin delalet ettiği varsayılan ulusal mirasa sahip çıkmak adına gerekse varlığın sürekliliğinin sağlanması adına ulusun temel meselelerinden biri olarak kabul edilir.⁴¹¹ Ulusal miras, ortak kültür, somut bir toprağı bağıllık ve topluluk bilincinden kaynaklanan ve sadece topluluk üyelerinin anlayabileceği ortak bir amaç tarafından birleştirilen üyelerin farklılığı sürekli olarak anlatılmak ve hatırlatılmak zorundadır.⁴¹² Bunun için filoloji, tarih, etnografya, arkeoloji ve fiziksel antropoloji seferber edilir.⁴¹³ Bilimsel bir takım verilerden yola çıkılarak dönemin ihtiyaçlarına göre kısmen keşfedilen kısmen de yeniden üretilen

⁴⁰⁵ Smith, (2002), a.g.e., s. 263.

⁴⁰⁶ Thiesse, a.g.e., s. 164.

⁴⁰⁷ Peter Furtado, "Giriş", (Der.) Peter Furtado, *Ülkelerin Tarihleri: Kimlikleri Nasıl Oluşturuldu*, çev. Şahika Tokel, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2014, s. 10-11.

⁴⁰⁸ Schulze, a.g.e., s. 173.

⁴⁰⁹ Schnapper, a.g.e., s. 87-88.

⁴¹⁰ Guibernau, a.g.e., s. 136.

⁴¹¹ Thiesse, a.g.e., s. 175.

⁴¹² Guibernau, a.g.e., s. 127.

⁴¹³ Thiesse, a.g.e., s. 175.

kahramanlık mitleri, simgeler ve ritüeller nesilden nesile aktararak halkın ortak hafızası oluşturulmaya çalışılır.⁴¹⁴ Bununla birlikte ulus fikri topluluğun yaşamı geliştikçe değişen koşullara göre simgelerin ve sembollerin sürekli olarak yeniden yaratıldığı ve yeni anlamlar yüklendiği bir süreci içerir.⁴¹⁵ Bu sebeple yeni gelen bir kuşak atalarının yorumunu reddedebilir, değerlerini, mitlerini, sembollerini sorgulayabilir, kutsal alanlarından bir yenisi için vazgeçebilir ve altın çağları ile kahramanlarının yerine başkalarını koyabilir, ancak bütün bu sorgulamalar ve yer değiştirmeler belirli duygusal ve entelektüel sınırlar içinde sürdürülür.⁴¹⁶ Bu sınırlar içerisinde yeniden anlamlandırılan ulusal bütünleşme fikrinin yayılması kolaylaşır, böylece mitler, semboller, simgeler ve ritüeller aracılığıyla kişiselleştirilen ulus yeni bir tür bağlılığın odağı haline getirilir.⁴¹⁷

Ulusun direniş öykülerine ve kahramanlıklarına dair mitler ile efsaneler ve onlardan ilham alınarak üretilen semboller, simgeler ve ritüeller uzun vadede zayıflama ihtimali olan halkın dayanışma duygusunu güçlendiren önemli vasıtalar.⁴¹⁸ Mitin imgesel mahiyeti kabahatli olan ile suçu aynı tabiattan addederek suçlunun canavarlığına karşı ulusun kahramanlığını ve yüceliğini anlatımın bünyesindeki fantezi ile birleştirerek o denli ön plana çıkarır ki bireyin bundan etkilenmemesi olasılığını oldukça azaltır.⁴¹⁹ Mitler, efsaneler, simgeler ve ritüeller vasıtasıyla bir araya gelen bireyler kendilerini aşan ve kendilerini aktif bir parçası olarak hissettikleri ulus ile özdeşleşmekten kaynaklanan alışılmamış bir duygu yoğunluğu yaşarlar.⁴²⁰ Kimliksel referanslara gönderme yapan bu duygu yoğunluğunun nüfusun tümüne yayılması bir anlamda sağlanmak zorundadır.⁴²¹ Zira kolektif bir duygu olarak ulusal kimlik belirli aralıklarla yükseltildiği ve pekiştirildiği sürece bireyin ulusal kimliğini içselleştirmesi ve dolayısıyla ulusal bütünlüğün sağlanması bir ölçüde garanti altına alınmış olur.⁴²²

⁴¹⁴ Smith, (2002), a.g.e., s. 263.

⁴¹⁵ Guibernau, a.g.e., s. 221.

⁴¹⁶ Smith, (2002), a.g.e., s. 271.

⁴¹⁷ Guibernau, a.g.e., s. 136.

⁴¹⁸ Smith, (2002), a.g.e., s. 66.

⁴¹⁹ Kearney, a.g.e., s. 63-64.

⁴²⁰ Guibernau, a.g.e., s. 141-142.

⁴²¹ Thiesse, a.g.e., s. 175.

⁴²² Guibernau, a.g.e., s. 128.

Bağımsız bir ülkenin kendi kimliği ve egemenliği mit ve efsaneler gibi soyut kavramların esin kaynağı olduğu simge ve sembollerle somutlaştırılır.⁴²³ Topluluğa mensup insanlar farklılığı gizleyip ortak olanı öne çıkaran bu semboller ve simgeleri kendi kimliklerinin başvuru noktası olarak algırlarlar.⁴²⁴ Derhal saygı ve sadakat duygusunu harekete geçiren semboller ve simgeler bir ulusun bütün arka planını, düşüncesini ve kültürünü yansıtan ve sadece o ulusa ait olan ulusal marş, ulusal arma, ulusal bayrak gibi somutlaştırılmış değerlerdir.⁴²⁵ Yalnızca o topluluğun sınırlarını ve adetlerini bilen topluluk üyelerinin tanımlayabileceği anlamlar içeren bu değerler, “içeridekiler” ile “dışarıdakiler” arasında bir ayırım yapılabilmesini ve insanların kendi topluluğuna ilişkin bilinçlerinin yükseltilmesini sağlarlar.⁴²⁶ Günlük yaşamda somut bir biçimde sürekli olarak bireylere hatırlatılan bu değerler ulusun sürekliliğinin önemli referans noktalarıdır.⁴²⁷ Ulusal bayrak, ulusal marş ve ulusal arma sıradan işaretler değildir, ülkeyi temsil ederler, bu değerlere yüklenen anlam sebebiyle asker ölüme gider, çünkü bayrağı ülkesi ve ülkesine dair her şeyle özdeşir.⁴²⁸

Ussal bir siyasal düzenin parçası addedilen modern çağın demokratik ulusu, ulus fikrini kolektif bir ritme somut olarak dâhil etmek adına dinden ödünç aldığı ulusal törenler adı verilen ayinlerden yararlanır.⁴²⁹ Belirli bir toplumun üyelerinin birlikte eğlenmesi, aynı coşkuya katılmaları ve ortak bir umut etrafında birleşmeleri aralarındaki bağları güçlendirir.⁴³⁰ Topluluğun bir arada olmasının anlamını kuvvetlendirmek, kolektif mensubiyet duygusunu artırmak ve ulusal değerlerin özgünlüğüne ve önemine inancı sürdürülebilir kılmak adına tüm bu ayinsel törenler belirli bir takvimsel plan ve kurallar çerçevesinde her yıl düzenli olarak tekrarlanır.⁴³¹ Birliği belirleyen amblemlerin sergilenmesi ve ulusun üyeleri olan bireylere güç veren törenlerin tekrarlanması aracılığıyla güçlendirilen ulusal bilinç sayesinde bireyler kendilerini birleşmiş hissederek kendilerini ötekilerden ayıran sınırların bilincine varırlar.⁴³²

⁴²³ Hobsbawm, (2006), a.g.e., s. 14.

⁴²⁴ Guibernau, a.g.e., s. 140.

⁴²⁵ Hobsbawm, (2006), a.g.e., s. 14.

⁴²⁶ Guibernau, a.g.e., s. 138-139.

⁴²⁷ Schnapper, a.g.e., s. 148-149.

⁴²⁸ Guibernau, a.g.e., s. 138-139.

⁴²⁹ Schnapper, a.g.e., s. 145-148.

⁴³⁰ Guibernau, a.g.e., s. 132.

⁴³¹ Schnapper, a.g.e., s. 148-149.

⁴³² Guibernau, a.g.e., s. 138-139.

Kültürel birliğin sağlanması ve ulusal bilincin sürekli yüksek tutulması amacıyla güzel sanatlar alanında faaliyet gösteren sanatçıların ulusal temalar içeren eserlerinin ve ulus devletin kuruluşundan önce ulusun ataları tarafından yaratıldığı düşünülen eserlerin topluma sunulmuş tarzı da ulus inşasında önemli bir işleve sahiptir.⁴³³ Sadece hukuki mülkiyet kavramıyla açıklanamayan bu eserler kolektif bir mülkiyet anlayışı ile yürütülen bilimsel yazılı ve ikonografik çalışmalarla ulusa ve tarihe mal edilerek kamuoyuna bunların korunması gerektiği düşüncesi empoze edilir.⁴³⁴ Ulusal tarihe yapılan açık referansla ulusal türdeşlik temasının işlendiği bu eserler özellikle kitlelere açık bir biçimde sergilenir.⁴³⁵ Bu sayede bir yandan çağlar öncesinden gelen kültürler yaşatılırken diğer yandan ulusal mirasın nelerden oluştuğu tayin edilerek halka belletilir.⁴³⁶ Kolektif mülkiyet anlamı yüklenen müze ve benzeri alanlarda bir araya getirilen ulusal kültürel miraslarla hem ulusun şanlı tarihine vurgu yapılır hem de değişen hanedanlara, rejimlere, koşullara rağmen ulusun binlerce yıldır meydan okurcasına ayakta kalabilme gücünün dayanağı sürekli olarak halka hatırlatılır.⁴³⁷ Rasyonel nedenselliğe indirgenemeyecek coşkun duyguların kaynağı halkın günlük yaşamıyla özdeşleştirilen bu hatırlatmalardır.⁴³⁸

Uluslar kendi tarihlerinin ve miraslarının sansasyonel kamuoyu ilgisi toplayan süslenmiş imajını içeride kendi halklarına sundukları gibi dünyaya da sunmak için birbirleriyle yarış halindedirler.⁴³⁹ Bunun için uluslararası düzeyde birtakım sergiler, fuarlar, olimpiyatlar gibi çeşitli müsabakalar ve küresel çapta organizasyonlar düzenlerler.⁴⁴⁰ Bunları evrenselleştirerek geleneksel bir ritüele dönüştürürler, bu tip organizasyonlara ev sahipliği yapmak adına birbirleriyle giriştikleri yarış da en az bu organizasyonlar gibi bir ritüele dönüşür.⁴⁴¹ Özellikle sporun kitleler tarafından benimsenmesi kendini ifade etmenin yeni bir yolu olarak içeride ulusal duyguları hareketlendirir.⁴⁴² Şurada ya da burada kaydedilen herhangi bir sporcunun veya kulübün ya da sanatçının başarısı tüm ulusa mal edilir.⁴⁴³ Zira bu başarılar ulusun

⁴³³ Erözden, a.g.e., s. 111.

⁴³⁴ Thiesse, a.g.e., s. 166-167.

⁴³⁵ Erözden, a.g.e., s. 111.

⁴³⁶ Thiesse, a.g.e., s. 166-167.

⁴³⁷ Erözden, a.g.e., s. 111.

⁴³⁸ Guibernau, a.g.e., s. 221.

⁴³⁹ Furtado, a.g.e., s. 10-11.

⁴⁴⁰ Thiesse, a.g.e., s. 170.

⁴⁴¹ Furtado, a.g.e., s. 10-11.

⁴⁴² Hobsbawm, (2006), a.g.e., s. 348.

⁴⁴³ Thiesse, a.g.e., s. 170.

dünya çapında reklamının yapılması için bulunmaz fırsatlar olarak algılanır.⁴⁴⁴ Uluslararası çapta düzenlenen farklı sanatsal aktiviteler ve sportif müsabakalarda, devasa fuarlarda, kongrelerde ve sergilerde uluslar bir yandan sahip oldukları teknik yenilikleri ve başarılarını bir gövde gösterisine dönüştürdükleri sunumlarıyla dünyaya sunarken diğer yandan da gelenek adı altında farklılıklarını ön plana çıkararak ulusal kimliklerini sergilerler.⁴⁴⁵ Bu tip organizasyonlar ne kadar evrenselmiş gibi lanse edilirse edilsin aslında ulusların farklılığını açığa çıkarırlar.⁴⁴⁶ Ulusların kendilerini birbirlerine teşhir ettikleri bu büyük randevular kimlik temsilleri alanında rekabeti sürdürülebilir kılarlar.⁴⁴⁷

1.4.5. Demokratik Ulusun Geleceğine Dair

Bir yönetim biçimi olarak demokrasinin değerleri kabul edilirken ve yaşama geçirilirken ulus devlet, ulusal egemenlik ilkesine dayandırılmıştır.⁴⁴⁸ Bir zamanların aristokratik ulusları artık halk uluslarına dönüşmüş ve bireyler gittikçe artan bir şekilde siyasi açıdan bilinçlenerek siyasi sürece katılmaya başlamışlardır.⁴⁴⁹ Demokratik değerleri benimsemiş olmanın etkisiyle çağın insanları ne kadar iyi olursa olsun artık bir başka ülkenin bir başka sınıfın ya da bir başka çevrenin himayesi altında olmaktansa sertlikle de olsa kendi değerlerine kendi uluslarına ya da kendi sınıflarına mensup olanlar tarafından yönetilmeyi tercih etmektedirler.⁴⁵⁰ Yeni asrın insanı bir hükümdarın ya da bir inanç kurumunun yerine demokrasinin ve kendini ait hissettiği kültürün değerlerine sadakatle bağlanmayı kabul edebilmektedir.⁴⁵¹

Ulus fikrinin modasının geçtiği, ulus devletinin geleceğinin hem içeriden hem de dışarıdan tehdit edildiği, küreselleşmenin etkisiyle gerçek karar ve kontrol gücünün hızla büyük çok uluslu birimlerin ellerinde yoğunlaştırılan modern teknolojik gelişmeler tarafından zayıflatıldığı iddiaları epeydir geniş çapta tartışılmaktadır.⁴⁵² Ulusların doğum yeri olarak kabul edilen Avrupa'da kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun (AET) 1964 tarihli kararında yer alan "*topluluk yeni bir uluslararası hukuk düzeni oluşturur ve bu düzen sadece üye devletleri değil bunların vatandaşlarını*

⁴⁴⁴ Furtado, a.g.e., s. 10-11.

⁴⁴⁵ Thiesse, a.g.e., s. 170.

⁴⁴⁶ Furtado, a.g.e., s. 10-11.

⁴⁴⁷ Thiesse, a.g.e., s. 170.

⁴⁴⁸ Erözden, a.g.e., s. 130.

⁴⁴⁹ Schulze, a.g.e., s. 198.

⁴⁵⁰ Schnapper, a.g.e., s. 162.

⁴⁵¹ Gellner, a.g.e., s. 113.

⁴⁵² Carr, (1993), a.g.e., s. 57.

da kapsar” ilkesi hak yaratan devletin egemenliğinin azaltıldığı algısına sebep olurken Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin (SSCB) dağılması aynı iddiaları çürütür nitelik sergilemektedir.⁴⁵³ Ancak ulus ve demokrasi aynı paranın iki farklı yüzü gibidir, tüm bu iddialara rağmen çağa özgü bir ortamda ulus devlet demokrasi ve parlamenter yönetimin hâlâ tek garantörü olarak kabul edilmektedir.⁴⁵⁴

Ulus devlet, küresel çaptaki gelişmeler ve artan karşılıklı bağımlılık sebebiyle bireylerin nazarında belki de gerçekten önemsizleşmiş olabilir ama gereksizleştiği henüz pek tartışmaya açık görülmemektedir.⁴⁵⁵ Ulus aracılığıyla bütünleşmek ve buna benzer fikirler sıklıkla gündemde yer etmektedir.⁴⁵⁶ Fakat ulusal egemenlik ilkesine dayalı bir devlet yapılanmasından daha uygun bir yapılanmanın henüz mevcut olmadığı da inkâr edilemez nitelikte bir gerçektir.⁴⁵⁷ Ulus hâlâ kolektif kimliğin ve tarihi sürekliliğin ayrıcalıklı mekânlarından biri olmayı sürdürmektedir.⁴⁵⁸ Ulus devletin çeşitli siyasi ve hukuki işlevlerine ve idari organlarına hâlâ ihtiyaç duyulmakta ulus devletin çatısı altındaki kurumlar bireyler için bir kalkan vazifesi görmeye devam etmektedir.⁴⁵⁹ Bir siyasi iktidarın meşruiyetinin tek kaynağı hâlâ ulusun ortak iradesidir.⁴⁶⁰ Ulusun vatandaşlarının sayesinde tanımlandıkları vatandaşlık hakkı ile bireyler hâlâ dışarıdakilerden farklı kılınmakta, ülkeler tarihlerine ve ulusal düşünce anlayışlarına göre birbirlerinden ayrı birimler olarak düşünülmektedir.⁴⁶¹ Bu minvalde tüm insanlık düzeyinde evrensel bütünleşmeye geçiş fikrinin uzakta olduğu ve ulus devletin en azından yakın gelecekte varlığını sürdüreceği düşünülmektedir.⁴⁶²

⁴⁵³ Schnapper, a.g.e., s. 197-198.

⁴⁵⁴ Schulze, a.g.e., s. 198.

⁴⁵⁵ Schulze, a.g.e., s. 312.

⁴⁵⁶ Schnapper, a.g.e., s. 193.

⁴⁵⁷ Erözden, a.g.e., s. 130.

⁴⁵⁸ Schnapper, a.g.e., s. 198.

⁴⁵⁹ Schulze, a.g.e., s. 312.

⁴⁶⁰ Erözden, a.g.e., s. 130.

⁴⁶¹ Schnapper, a.g.e., s. 198.

⁴⁶² Erözden, a.g.e., s. 130.

II. BÖLÜM

ORTA ASYA'DA ULUSAL KİMLİK VE ULUS İNŞA SÜREÇLERİ

Orta Asya terimi ile Asya kıtasını çevreleyen okyanus ve deniz havzalarının en uzağındaki bölge kastedilmektedir.⁴⁶³ Ancak terimin kastettiği coğrafyanın sınırları hakkında net bir uzlaşma mevcut değildir.⁴⁶⁴ Coğrafi, siyasi ya da kültürel yaklaşımlara göre değişkenlik gösteren Orta Asya'nın sınırlarının farklılaştığına, sadece Maverâünnehir'e indirgenebildiği gibi İstanbul'dan Çin'in Sincan bölgesine kadar da genişletilebildiğine tanık olunmaktadır.⁴⁶⁵ Minimalist yaklaşımla ele alındığında Sovyetler Birliği'nin çözülmesinin ardından bağımsızlığını ilan eden beş cumhuriyetin yüzölçümünün, maksimalist açıdan bakıldığında ise Akdeniz'den Çin'e doğru uzanan büyük kara kitlesinin tarif edildiği Orta Asya terimi ile her hâlükârda çöller, bozkırlar, vahalar ve dağların oluşturduğu yaklaşık beş milyon kilometre²lik muazzam bir coğrafi alandan bahsedilmektedir.⁴⁶⁶

Bir yanında yüksek sıradağlara diğer yanında derin çöküntü alanlarına rastlanılan geniş bozkır ve çöllerin işgal etmesinin yanı sıra, bolluk içinde yüzen vahaların da bulunduğu ve sıcaklık farklarının hâkim olduğu, karasal iklimin hükmünü sürdürdüğü bu muazzam coğrafya, adeta bir zıtlıklar diyarındır, burada doğa insanoğlunun müttefiki değil en inatçı karşıtlarından biridir.⁴⁶⁷ Ancak Orta Asya'nın güçlü düşünce akımlarının, dehaların, bilim ve sanatın hayat bulduğu, kendileri yok olsa bile adları halen yaşayan muazzam şehirlerin kurulduğu sosyal, siyasi ve kültürel geleneklerin geçmişten geleceğe yaşatıldığı gerçeğini yok sayarak, onu sadece iklimsel özellikleri ya da kapsadığı kara kitlesi bakımından değerlendirip sıfatlandırılmak aldattıcı bir yaklaşım olacaktır.⁴⁶⁸ Pek çok imparatorluğun biçimlenmesinde bir basamak olan, medeniyetlerin kurulmasına ev sahipliği yapan bu coğrafya, kara imparatorluklarının yayılma alanlarına merkezlik etmiştir.⁴⁶⁹ Bunların en çarpıcı örnekleri olan Cengiz ve Timur'un kurduğu imparatorluklar ve onların

⁴⁶³ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, 34. Baskı, İstanbul, Küre Yayınları, 2009, s. 456.

⁴⁶⁴ Jean-Paul Roux, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, çev. Lale Arslan, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2009, s. 14.

⁴⁶⁵ Oliver Roy, *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi*, çev. Mehmet Morali, 3. Baskı, İstanbul Metis Yayınları, 2009, s. 29.

⁴⁶⁶ Djalılı, Kellner, a.g.e., s. 25-26.

⁴⁶⁷ Djalılı, Kellner, a.g.e., s. 27.

⁴⁶⁸ Roux, a.g.e., s. 17-19.

⁴⁶⁹ Davutoğlu, a.g.e., s. 456.

ardılları kendilerine has geliştirdikleri, benimsedikleri ve dönüştürdükleri imparatorluk teknikleriyle Avrasya'nın bir ucundan diğerine bağlantılar kurarak hâkimiyetlerini sürdürmüşlerdir.⁴⁷⁰ Yönetim tekniklerini kendilerini izleyen politik yapılara aktararak siyasal yapılanmanın içeriğinde köklü değişimleri başlatmışlardır.⁴⁷¹

Tarih sahnesinde ilk başrolü oynayan dünyayı fetheden atlılar bu coğrafyadan çıkmış, kâşifler ve halklar buradan yürümüş, yeryüzünün başka yerlerinde birbirini boğazlayan evrensel dinlerin müminleri burada uyum içinde birlikte yaşanabileceğinin örneğini sergileyerek hem dünyaya hoşgörü dersi vermişler hem de Orta Asya'nın kültürel birikimine sağladıkları önemli katkılar ile yeni sentezler oluşturmuşlardır.⁴⁷² Açık denizlerin ve okyanusların uzağındaki Orta Asya, tarih boyunca Çin, Türk, Rus, İran, Hint dünyalarının kesiştiği bir kavşak rolü üstlenerek bu dünyaların kültürel birikimlerinden etkilendiği gibi buradan dünyaya yayılan kendi birikimleriyle de hem bu kültürleri hem de diğer kültürleri etkilemişlerdir.⁴⁷³ Selçukluların İran'da, Gazneliler ve Babürlülerin Hindistan'da, Moğollar ve Kubilay'ın Çin'de, Timur'un Moskova prensliğine kadar uzanan engin stepler üzerinde ortaya çıkardığı siyasi ve kültürel hâkimiyet alanları Orta Asya merkezli bu etkinin en bariz sonuçlarındandır.⁴⁷⁴ Bugünün uluslararası sisteminde gerek bölgesel gerekse küresel bir güç olarak hatırı sayılır bir konuma sahip olan Orta Asya'nın bu konumu asırlar boyu biriktirdiği ve içinde yoğrulduğu sosyal, siyasal ve kültürel sentezlerin ürünüdür.⁴⁷⁵

Nehrin ötesinde yer alan manasında kullanılan antik çağ Yunanlılarının "Transoksian"ı, Arapların "Maveraü'n-nehr"i, Rus işgali sonrasında ise Türkistan'ı ile bahse konu olan alan bugünün Orta Asya'sına karşılık gelmektedir.⁴⁷⁶ Fakat literatürde Orta Asya teriminin tanımı yapılırken ve sınırları belirtilirken hayli temkinli ve çekingen davranıldığı görülmektedir.⁴⁷⁷ Yaygın kabul Sovyet rejimi sonrası ortaya çıkan beş bağımsız cumhuriyetin kapsadığı alan olduğu yönündedir, bununla birlikte

⁴⁷⁰ Jane Burbank, Frederick Cooper, *İmparatorluklar Tarihi Farklılıkların Yönetimi ve Egemenlik*, çev. Ahmet Aybars Çağlayan, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2011, s. 99.

⁴⁷¹ Oral Sander, *Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918'e*, 9. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2001, s. 56.

⁴⁷² Roux, a.g.e., s. 17-18.

⁴⁷³ Djalılı, Kellner, a.g.e., s. 27-28.

⁴⁷⁴ Davutoğlu, a.g.e., s. 459.

⁴⁷⁵ M. Savaş Kafkasyalı, "Orta Asya'da Güç ve Zihniyet", (Ed.), M. Savaş Kafkasyalı, *Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya*, Ankara-Türkistan, Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2012, s. 46.

⁴⁷⁶ Roy, a.g.e., s. 29-30.

⁴⁷⁷ Roux, a.g.e., s. 14.

1993 yılında Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan Cumhuriyetlerinin kendilerini Orta Asya terimi ile tanımladıklarını resmen açıklamış olmaları bu kabulü kuvvetlendirmektedir.⁴⁷⁸ Bu minvalde çalışmanın içeriğinde Orta Asya terimi ile bu beş cumhuriyetin kapladığı alandan bahsetmenin uygun olduğu düşünülmektedir.

2.1. RUS EGEMENLİĞİNİN BAŞLANGICI

Orta Asya'da görece dönemin politik ihtiyaçları doğrultusunda tanımlanan toplulukların siyasi açıdan sınırları çizilmiş topraklara bağlanmasından çok önce farklı hayat tarzlarına sahip her biri kendi doğal çevresinde yaşayan ve kimliklerinin temel belirteçleri boy, aşiret, mahalli ile dinî bağlar olan iki toplum mevcuttu.⁴⁷⁹ Özgürlüğü bir yaşam biçimi olarak benimseyen göçebeler bozkırlara, görece daha az alana ihtiyaç duyan yerleşikler ise bol su alan verimli vadilere hâkimdi.⁴⁸⁰ Boy ve boylar birliği manasına gelen bodunların hâkim bir boyun adı altında toplanılarak konfederasyon biçiminde teşkilatlanmasıyla oluşturulan siyasi yapı içerisinde göçebelerin farazi olarak aynı atanın soyundan geldiği kabul edilmekte, kimlik tanımları, dolayısıyla sadakat bağları buna göre belirlenmekteydi.⁴⁸¹ Siyasi yapılanmada herhangi bir dağılma söz konusu olduğunda ise yeni hâkim boyun adı altında kısmen değişen bir yeniden yapılanma içerisinde tekrar teşkilatlanılmakta, yeni kimlikler ve yeni sadakat bağları da bu teşkilatlanmalar nezdinde belirlenmekteydi.⁴⁸²

Maveraü'n-nehr' in vadilerinde kurulan fakat sürekliliği söz konusu olmayan şehirlerde yaşayan yerleşikler, genellikle fars dilli, kozmopolit, aristokrat, her biri sadece eşitler arasında birinci olan beyler tarafından yönetilmekte ve kimlikleri daha çok yaşadıkları alana göre tanımlanmaktaydı.⁴⁸³ İnsanoğlunun toprağa bağlanmayı tercih ettiği ilk dönemlerden beri her ikisi de birbirini küçümseyen göçebe ve yerleşik toplumlar sürekli olarak karşı karşıya gelmekteydi.⁴⁸⁴ Fakat göçebeler ve yerleşikler arasındaki mücadelede genellikle galip gelen, vadilerin küçük şehirlerini daha büyük

⁴⁷⁸ Djalılı, Kellner, a.g.e., s. 25-26.

⁴⁷⁹ Peter B. Golden, *Dünya Tarihinde Orta Asya*, çev. Yahya Kemal Taştan, Ötüken Neşriyat, 2014, s. 17-20.

⁴⁸⁰ Roux, a.g.e., s. 37-39.

⁴⁸¹ Golden, a.g.e., s. 35-36.

⁴⁸² Roux, a.g.e., s. 39.

⁴⁸³ Golden, a.g.e., s. 39.

⁴⁸⁴ Roux, a.g.e., s. 38.

siyasi yapılanmalar altında toplayıp kimliklerin belirlenmesinde referans noktası oluşturan göçebelere.⁴⁸⁵

Modern dünyanın uygarlık olarak adlandırdığı her şeyin, bilinen insanlık tarihinin tarımın benimsenmesiyle başladığı kabul edilmektedir.⁴⁸⁶ Bununla birlikte, dünya ilk çağlardan beri bir şeye sahip olanlarla olmayanlar arasında yaşanan mücadelenin sahnesi olagelmektedir.⁴⁸⁷ Her ne kadar tarih yalnızca savaşlardan ve çatışmalardan ibaret sayılmasa da barışın huzur dolu sessizliği silahların gürültüsüne karşıırken fethedilenlerin sesinin fethedenler tarafından bastırıldığı, bir yandan coğrafi haritaların diğer yandan da kimlik haritalarının sürekli olarak yeniden şekillendiği gerçeği de yadsınmamaktadır.⁴⁸⁸

Orta Asyalı kimliğinin en önemli referans noktası olan dinî kimlik de yine bir savaşın sonucu olarak belirlenmiştir. Farklı dünyaların egemenlik mücadelesi verdiği Orta Asya'da 8. yüz yılda yaşanan Talas Savaşı sonrasında bu coğrafya bir İslam toprağına dönüşmeye başlamış, Orta Asya'nın sahip olduğu kültürel hazine ve yeni tanışılan İslam kültürü bir potada eriyerek yeni Orta Asyalı kimliğinin ana harcını oluşturmuştur.⁴⁸⁹ Bölge insanının komşuları tarafından da tanınan toprak ve kimlik bilinci İslamiyet inancı çerçevesinde biçimlenmiştir.⁴⁹⁰ Maveraü'n-nehr'e kültürel kalkınmanın yanı sıra ekonomik kalkınmayı da getiren Müslümanlar sayesinde İslam inancı öylesine derin kökler edinmiştir ki artık bu dinin bu topraklardan yok olmasını düşünmek pek mümkün görünmemektedir.⁴⁹¹ Orta Asyalının kimliğinin en önemli referans noktası artık dinî kimliğidir. İslam inancının kabulü sonrasında kendilerini öncelikle Müslüman kimliği ile tanıtan Orta Asya insanı boy ve aşiret isimlerini daha çok ikinci planda, kabile mntıklarını belirtmek maksadıyla kullanmayı tercih etmiştir.⁴⁹² Bir insan din, boy, bodun ve etnik grup gibi pek çok tabakadan oluşan farklı

⁴⁸⁵ Golden, a.g.e., s. 39.

⁴⁸⁶ Clive Ponting, *Yeni Bir Bakış Açısıyla Dünya Tarihi*, çev. Eşref Bengi Özbilen, 3. Baskı, İstanbul, Alfa Yayınları, 2013, s. 39.

⁴⁸⁷ Jared Diamond *Tüfek, Mikrop ve Çelik: İnsan Topluluklarının Yazguları*, çev. Ülker İnce, 5. Baskı, Ankara, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, 2003, s. 121.

⁴⁸⁸ Roux, a.g.e., s. 162.

⁴⁸⁹ Roux, a.g.e., s. 191.

⁴⁹⁰ Berg G. Fragner, "Sovyet Milliyetçiliği: Orta Asya'nın Bağımsız Cumhuriyetlerine Kalan İdeolojik Miras", (Der.) Willem Van Schendel, Erik J. Zürcher *Orta Asya ve İslam Dünyasında Kimlik Politikaları 20. Yüzyılda Milliyetçilik, Etnisite ve Emek*, çev. Selda Somuncuoğlu, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 41.

⁴⁹¹ Roux, a.g.e., s. 331.

⁴⁹² S. Enders Wimbush, *Sovyet Orta Asyasında Soysuzlaştırma Politikası*, çev. Yasin Ceylan, ODTÜ Asya-Afrika Araştırmaları Grubu, Yayın No: 34, 1986, s. 1-2.

kimliklere sahip olabilir.⁴⁹³ Fakat Orta Asyalının nazarında sahip olduğu en temel ve asla değişmeyen kalıcı özelliği dinî kimliği olduğundan kendini tanımlarken genellikle önceliği dinî kimliğine vermeyi yeğlemiştir.⁴⁹⁴

Orta Asyalı kimliğinin bugünkü çehresini oluşturan ikinci referans noktası 8. yüzyıldan itibaren Türklerin Orta Asya'ya girmeleriyle oluşmaya başlamıştır.⁴⁹⁵ Hint Avrupalıların büyük göç dalgalarından son büyük Türk ve Moğol imparatorluklarına kadar tüm Avrasya tarihi göçebelerin yerleşiklerin topraklarını işgal etmesiyle şekillenmiştir.⁴⁹⁶ Orta Asya'nın toprak ve kimlik haritası özellikle Moğolların fethi sonrasında önemli oranda değişmiştir.⁴⁹⁷ Moğolların Orta Asya'ya girmesiyle Moğol konfederasyonunun içine sürüklenen daha çok Türk ve Fars dilli farklı kabile ve klan parçaları birbirleriyle kaynaşarak Orta Asya'da kök salmaya başlamıştır.⁴⁹⁸ Cengiz Han'ın ardından mirasçıları tarafından dört bölgeye ayrılan Orta Asya'da 14. ve 18 yüzyıllar arasında bölgecilik anlayışı üzerine yeni bir düzen kurulmuştur.⁴⁹⁹ Siyasi yapılanma ve yönetim bakımından birbirinden ayrılan bölgelerin ortak noktası Türkleşme ve Müslümanlaşmadır, Moğollar sonrasında Cengizhan kökenli olduklarını iddia eden siyasi yapılanmaların çoğu Cengizhan'ın oğlu Çağatay'ın hükümdarlığından itibaren hem Türkleşmiş hem de Müslümanlaşmışlardır.⁵⁰⁰

Timur İmparatorluğunun dağılmasının ardından birbirine rakip hanlıklara bölünen Orta Asya, 17. ve 18. yüzyıllarda kısmen bu bölünmenin de bir sonucu olarak üstünlüğünü kaybetmeye, yabancı güçlerin etkisi altına girmeye başlamıştır.⁵⁰¹ Etrafında onu ele geçirmeye çalışan Çin'in efendisi olan Mançular, Batı ve Doğu Sibirya'da hâkimiyet kuran Ruslar, Hindistan'da Moğolların yerine geçmeye çalışan İngilizler ve kendi siyasi sorunlarının henüz üstesinden gelebilmiş İranlılar tarafından kuşatılmıştır.⁵⁰² Kuşatmanın galibi 1552'de Kazan'ı istila ederek kendisine Orta Asya

⁴⁹³ Golden, a.g.e., s. 199.

⁴⁹⁴ Wimbush, a.g.e., s. 7.

⁴⁹⁵ Roy, a.g.e., s. 34.

⁴⁹⁶ Roux, a.g.e., s. 38.

⁴⁹⁷ Fragner, a.g.e., s. 41.

⁴⁹⁸ Roy, a.g.e., s. 35.

⁴⁹⁹ Fragner, a.g.e., s. 41.

⁵⁰⁰ Roy, a.g.e., s. 35.

⁵⁰¹ Djalılı, Kellner, a.g.e., s. 34.

⁵⁰² Roux, a.g.e., s. 391.

kapılarını aralayan Ruslar olmuştur.⁵⁰³ Böylece Orta Asya belki de tarihinde ilk defa çevre medeniyet havzalarının elinde tuttuğu edilgen bir bölge durumuna düşmüştür.⁵⁰⁴

Rusların Orta Asya'ya doğru ilerlemeleri uzun soluklu bir strateji halinde gerçekleşmiştir.⁵⁰⁵ 14-18. yüzyıl aralığında günde yaklaşık 80 km²'lik bir alanı istila eden Rusya, bu dönemde yüzölçümü bakımından dünyanın en hızlı büyüyen ülkelerinden biri olmuştur.⁵⁰⁶ Stratejisine Sibirya'yla ilgilenecek başlayan Korkunç lakaplı 4. İvan yönetimindeki Ruslar, 1552'de Kazan'a, 1555'te Astrahan'a girmelerinin ardından Volga ve Sibirya'yı kontrolleri altında tutan Kazakları kendilerine tabi kılarak durumlarını kuvvetlendirmişlerdir.⁵⁰⁷ Ele geçirdikleri yerleri kaybetmemek için kendilerine destek sağlayacak üsler oluşturacak şekilde kaleler inşa eden, bölgedeki nüfus yapısını yerli halkın aleyhine değiştirecek şehirler kuran Ruslar, silah bakımından hasımlarına oranla daha avantajlı konumdadırlar.⁵⁰⁸ Hasımlarının kendi aralarındaki çekişmelerinin yanı sıra çiçek ve diğer bulaşıcı hastalıkların hızla yayılıp yerli nüfusu kırıp geçirmesi de Rusların avantajlı konumlarını artırmıştır.⁵⁰⁹ Bu sayede Ruslar bölgede fazla sıkıntı çekmeden doğuya doğru giden yolları kendilerine açmışlar ve nüfuzlarını kolayca yayarak bozkır halklarını kontrol altına alabilmişlerdir.⁵¹⁰

18 ve 19. yüzyıllar dünya tarihine Batının Doğuya doğru ilerlediği dönem olarak kaydedilmiştir. Dönemin genel siyasi havasına emperyalizm ve milliyetçilik kavramları hâkimdir.⁵¹¹ Bu dönemde Rusya da 1854 Kırım yenilgisiyle tahrip olan ekonomisini düzeltme ve Avrupa'da kaybettiği itibarını yükseltme ihtiyacıyla ve dönemin siyasi havasının da etkisiyle ilgisini tekrar Asya topraklarına yönlendirmiştir.⁵¹² İngilizlerin Kırım mağlubiyetindeki rolü ve Asya'daki nüfuzunun Ruslar ve İngilizleri tekrar karşı karşıya getirme olasılığının Orta Asya'da

⁵⁰³ Mehmet Saray, *Rusların Orta Asya'ya Ele Geçirmeleri*, çev. Erkut Gökten, ODTÜ Asya-Afrika Araştırmaları Grubu, Yayın No: 1, 1984, s. 1.

⁵⁰⁴ Davutoğlu, a.g.e., s. 461.

⁵⁰⁵ Djalılı, Kellner, a.g.e., s. 35.

⁵⁰⁶ Golden, a.g.e., s. 170-171.

⁵⁰⁷ Saray, a.g.e., s. 1-2.

⁵⁰⁸ Roux, a.g.e., s. 399.

⁵⁰⁹ Golden, a.g.e., s. 171-172.

⁵¹⁰ Saray, a.g.e., s. 1-2.

⁵¹¹ Raşid Tacibayev, "Rusya'nın Orta Asya'ya Yönelik Politikalarının Dönemlere Göre Değişimi", (Ed.) M. Savaş Kafkasyalı, *Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya*, Ankara-Türkistan, Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2012, s. 181.

⁵¹² Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, s. 255-256

sağlanabilecek hâkimiyetle engellenebileceği düşüncesi bu ilgiyi artıran faktörlerdendir.⁵¹³ Kırım Savaşı öncesinde Aral Gölü kıyılarını denetimleri altında tutan Ruslar bu istikamette ilerleyerek Maverai'ü'n-nehr'in işgal edilmesi planını işler hale getirmişlerdir.⁵¹⁴ İşgal sonrasında Orta Asya Bozkırlar Genel Valiliği, Türkistan Genel Valiliği ve himaye altındaki Hive ve Buhara hanlıkları olarak dört birime bölünmüştür.⁵¹⁵ 19. yüzyılın sonlarına doğru Rusya yaklaşık olarak 126 milyondan fazla insana hükmederek ve Avrasya topraklarının yarısından fazlasına yayılarak gücünün zirvesine erişmiştir.⁵¹⁶

Emperyalizm genellikle “*bölgeye medeniyet getirme*”, “*medeniyetsizleri medenileştirme*” iddiasıyla meşrulaştırılmaya çalışılır.⁵¹⁷ Gerçekte kapitalist bir niteliğe sahip olan Rus istilası yerli halkları egemenlikleri altına almayı ve mevcut zenginliklerden olabildiğince faydalanmayı hedefleyen sömürgeci bir politika üzerine kurulmuştur.⁵¹⁸ Tıpkı diğer emperyalist güçler gibi Rusya da siyasi teşkilatlanmaya sahip olmayan göçebe ve vahşilerden oluşan “*cahil*” Orta Asya halklarını “*medenileştirme*” misyonuyla hareket ettiğini öne sürmüştür.⁵¹⁹ Ancak Rusların işgaline uğrayan bölgenin sabit sınırları ve idari yapılanması mevcut olan yerleşik halkların yaşadığı bir alan olması bu iddia ile tezat oluşturmaktadır.⁵²⁰ Fakat nihayetinde bu halkların aleyhine Rusların ise lehine sonuçlanan, en önemlisi de Rusların bir imparatorluk kurması sonucunu doğuran bir işgal gerçekleşmiştir.⁵²¹

İşgalin en önemli sonuçlarından biri olarak artık Osmanlı İmparatorluğu'ndan daha fazla Müslüman nüfusu himayesi altına alan Rus yönetimi, istila ettiği toprakları ve dolayısıyla halkları elinde tutabilmek, kendi vatandaşı olmayan yabancı statüsü verdiği yeni Rus tebaasının sürekli endişe duyduğu sadakatini sağlamak konusunda dönem dönem farklılık gösteren politikalar uygulamıştır.⁵²² Örneğin 4. İvan döneminde Müslüman topluluğa ait ibadethaneler yıkılarak medrese hocaları sürgün edilirken 2. Katerina döneminde İslam dinine yönelik baskılar azaltılmıştır.⁵²³ Bir

⁵¹³ Saray, a.g.e., s. 6-7.

⁵¹⁴ Djalılı, Kellner, a.g.e., s. 37.

⁵¹⁵ Roy, a.g.e., s. 65-66.

⁵¹⁶ Djalılı, Kellner, a.g.e., s. 40.

⁵¹⁷ Kafkasyalı, a.g.e., s. 40.

⁵¹⁸ Roux, a.g.e., s. 408.

⁵¹⁹ Golden, a.g.e., s. 196.

⁵²⁰ Saray, a.g.e., s. 9-10.

⁵²¹ Roy, a.g.e., s. 58-59.

⁵²² Golden, a.g.e., s. 196.

⁵²³ Tacibayev, a.g.e., s. 181-182.

yandan tamamen dışsal, düşman, asimile edilemeyecek varlıklar olarak düşünülmeyen Müslümanlar devlet ideolojisine bağlı kaldıkları müddetçe sadık bir tebaa olarak görülmüş, diğer yandan da vakıf mallarına el konulması, soyluların yok edilmesi, kentlerde mülk edinilmesinin engellenmesi gibi uygulamalarla dinlerini değiştirmeye zorlanmışlardır.⁵²⁴ Bu uygulamalarla aslında yerli halka Ruslaşmaktan ve Hristiyanlaşmaktan başka alternatiflerinin olmadığı gösterilmeye çalışılmıştır.⁵²⁵

Vahşileri uygarlaştırmayı kendine görev edinen ve bunun için de Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma politikalarını uygun gören Rus yönetimi işgal edilen ya da edilmesi planlanan bölgelerin coğrafi özelliklerinin, o coğrafya üzerinde yaşayan halkların dillerinin, inançlarının ve kültürel özelliklerinin ayrıntılı bir şekilde incelenmesi için bölgeye asker-misyoner uzmanlar göndererek raporlar hazırlatmıştır.⁵²⁶ İşgaller sonrasında istikrarı sağlayabilme ve farklı inanç ve kavimlerden oluşan toplulukları bir arada tutabilmenin zorluğu Rus yönetimi açısından bu incelemeleri zorunlu kılmıştır.⁵²⁷ Başlangıçta işgal edilen bölgelerde yaşayan halkların Ruslaştırılması için Rusça eğitim veren okullar açılmış, istenilen sonuç alınamayınca bölgede yapılan incelemeler nezdinde hazırlanan raporlar vasıtasıyla yeni eğitim politikaları düzenlenmiştir.⁵²⁸ Kitlelerin kendi ulusal dillerine dayalı olarak Hristiyanlaştırılmaları gerektiğini savunan Türk dilleri uzmanı Nikolay İlminskiy yeni eğitim politikalarının en önemli mimarlarındanıdır.⁵²⁹ İlminskiy, Türk topluluklarının ayrı ayrı ulusal kimliklere sahip olmasını sağlayacak bir eğitim programı hazırlamış, bu program nezdinde önce Tatar okulları zinciri kurulmuş, aynı yıl Rus-Kazak okullarının açılması kararı alınmış ve Kazak dili için Kiril alfabesi kullanılarak bir transkripsiyon yöntemi geliştirilmiştir.⁵³⁰ İlminskiy'inin şekillendirdiği eğitim politikalarıyla Rus olmayan halkların Ruslaştırılması, Türkistan Türkleri arasında iletişimi sağlayan müşterek dilin egemenliğine son verilmesi, ulusal diller oluşturularak etnik farklılıkların belirgin hale getirilmesi, bölge halklarının

⁵²⁴ Roy, a.g.e., s. 59-62.

⁵²⁵ Roux, a.g.e., s. 408.

⁵²⁶ Mehmet Aca, "Orta Asya'da Uluslaşma Süreci ve Türkiyat Araştırmalarında Rus İlminsky ve Ardıllarının Rolü", (Haz.) Ertan Efegil, Pınar Akçalı, *Orta Asya'nın Sosyo-Kültürel Sorunları: Kimlik, İslam, Milliyet ve Etnisite*, İstanbul, Gündoğan Yayınları, 2003, s. 26.

⁵²⁷ Tacibayev, a.g.e., s. 193.

⁵²⁸ Aca, a.g.e., s. 26-27.

⁵²⁹ Roy, a.g.e., s. 92.

⁵³⁰ Aca, a.g.e., s. 27.

birliğini sağlayan İslam faktörünün etkisinin azaltılması ve bu sayede halkların Hristiyanlaştırılması tasarlanmıştır.⁵³¹

Müslüman topluluğa araçsal bir nitelik atfeden Rus yönetimi, Hristiyanlığa dönmelerinin karşılığında onları ulusal ya da etnik grup olarak tanımış, kendi dillerini konuşmalarına adetlerini sürdürmelerine kısmen izin vermiştir.⁵³² Baskı ve zor kullanmanın kimlik kodlarını unutturmanın güç olduğu Müslüman toplumlarda İslam'a ilgiyi artıracığı endişesi ile tedirgin olan Rus yönetimi, hem dinsel alanı devletin kontrolü altında tutma hem de Müslüman topluluğun kendi kurallarına sahip ama Ruslarla ortak bir devlet projesine katılarak entegrasyonu sağlama hedefiyle Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma politikasına alternatif "bağlılığa karşı statü sahibi olma" adı altında bir azınlık politikası uygulanmıştır.⁵³³ Müslüman toplulukların Osmanlı saflarına katılmasının engellenmesi maksadından hareketle bu politikaların Kutsal Sinod Meclisinde diğer dinlere hoşgörü kararının alınması, Rusya Müslümanları Müftülüğünün kurulması, hacca gidecek Müslümanlara geçiş hakkı tanınması, Kuran öğretilen kurumlar ve ibadethanelerin yeniden açılması gibi örneklerde somutlaştırıldığı görülmektedir.⁵³⁴ Ancak Müslüman olmak bu coğrafya insanının sadece kimlik kodu değil aynı zamanda Rus emperyalizmine karşı direncini artıran bir tutunum ideolojisi olduğundan bu uygulamalar toplumun dine olan ilgisinin artmasını engellememiş, Ruslara karşı direniş ve İslam dininin yayılması eş zamanlı olarak yürümüştür.⁵³⁵

Çarlık Rusya döneminde Rus tebaası sayılan Müslüman toplum arasında halkların kaynaşmasını sağlayan fakat aynı zamanda Rusya için bir tehdit unsuru oluşturan İslam inancına dayalı Ceditçilik ve onun bir uzantısı olarak Pantürkizm fikrine dayalı milliyetçilik ideolojileri gelişmiştir.⁵³⁶ Ceditçilik 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarında Kazan bölgesi âlimleri arasındaki fikirsel tartışmalar ışığında doğan ve oradan tüm Orta Asya'ya yayılan bir yenileşme hareketidir.⁵³⁷ Dini ve kültürel alanda yenilik, eğitim reformu ve nihayetinde milli bilincin ortaya çıkması

⁵³¹ Aca, a.g.e., s. 28-29.

⁵³² Tacibayev, a.g.e., s. 182.

⁵³³ Roy, a.g.e., s. 63.

⁵³⁴ Roy, a.g.e., s. 64.

⁵³⁵ Tacibayev, a.g.e., s. 182.

⁵³⁶ Tacibayev, a.g.e., s. 190.

⁵³⁷ İbrahim Maraş, "İdil Ural Bölgesi Müslümanları ve Ceditçilik Düşüncesi", *SDÜ İlahiyat Fakültesi Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyet'e Katkıları Sempozyumu*, Isparta, 2007, (Erişim) http://ktp.isam.org.tr/pdfdrq/D172590/2007/2007_MARASI.pdf, 28.05.2016.

gibi birkaç safhada ilerleyen Cedid Hareketinin temel savunusu herhangi bir güç karşısında ancak reformlarla ayakta kalılabileceği yönündedir.⁵³⁸ Dinî düşüncede yenileşme hareketi olarak başlayan ceditçilik aynı zamanda eğitimde de yenileşme fikirlerini gündeme getirmiştir.⁵³⁹ Rus işgaline, Rusların Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma çabalarına karşı bir entelektüel ve milliyetçi hareket olarak ortaya çıkan Ceditçilik, yeni usulde talim ve terbiye etrafında bulunan Batı medeniyetinin bilinmesinin, öğrenilmesinin milli kültüre hizmet edeceğini, bu sayede kültürel emperyalizmin karşısında durulabileceğini ileri sürmüştür.⁵⁴⁰ Bununla birlikte sadece eğitim alanında yapılan reformların yetmeyeceği diğer alanların da modernize edilmesi gerektiği savunulmuştur.⁵⁴¹ Fakat yenileşmenin her türlü toplumsal ve siyasal reformu önleyen ulemanın dinsel eğitimi kendi tekeli altında tutması ile mümkün olmayacağı, bu sebeple yaklaşık sekiz asırdır kapalı olan içtihat kapısının açılması, modern teknik, bilim ve dillerin incelenmesi ve tüm Müslümanlar arasında yeni bir eğitim sisteminin yayılması gerektiği ileri sürülmüştür.⁵⁴² Kendi aralarında iki farklı fikirden cereyan eden Ceditçilik akımında tüm modernleştirme hareketlerini Ruslaştırmanın bir parçası olarak gören Kadimciler İslam'ın ilk teamüllerine dönmeleri gerektiğini, yenileşme taraftarları ise modern teknoloji vasıtasıyla hem döneme ayak uydurmanın hem de geleneksel dinî ve toplumsal değerleri koruyabilmenin mümkün olduğunu savunmuşlardır.⁵⁴³

Kırım ve Kazan Müslümanlarının öncülüğünde başlayan Ceditçilik akımı ile her şeyden önce kendi kimliklerinin ve güçlerinin bilincine varabilmeleri için tüm Müslümanların eğitilmesi ve Rus İmparatorluğu çerçevesinde bir statü edinilmesi hedeflenmiştir.⁵⁴⁴ Hareketin önderlerinden İsmail Gaspıralı “*dilde, fikirde ve işte birlik*” düşüncesiyle basitleştirilmiş bir Osmanlıca temeli üzerinden ortak bir dil tasarlamış, kurucusu olduğu Tercüman Gazetesi'ndeki yazıları bu dilde yayımlamış ve yine bu dil ile eğitim yapılan yaklaşık beş bin okul açılmasına öncülük ederek ceditçilik akımının eğitim alanında başarılı bir çizgi izlemesini sağlamıştır.⁵⁴⁵

⁵³⁸ Golden, a.g.e., s. 201.

⁵³⁹ Maraş, a.g.e., s. y.

⁵⁴⁰ Fuat Uçar, *Dış Türkler*, Ankara, Fark Yayınları, 2007, s. 319-328.

⁵⁴¹ Tacibayev, a.g.e., s. 188.

⁵⁴² Roy, a.g.e., s. 69.

⁵⁴³ Golden, a.g.e., s. 201.

⁵⁴⁴ Roy, a.g.e., s. 70.

⁵⁴⁵ Roux, a.g.e., s. 408.

Modernleşme ve milliyetçilik akımlarının damgasını vurduğu dönemde yükselişe geçen Panslavizm hareketi istemeden de olsa Müslüman reformistlerin eğitim alanındaki başarısına katkı sağlamıştır.⁵⁴⁶ Panslavizm, Orta ve Doğu Avrupa’da yaşayan Slav aydınlarının öncülüğünde ortak etnik geçmişin kabul edilmesi ve Slavlar arasında kültürel birliğin sağlanması amacıyla 19. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan ve sonrasında siyasi boyut kazanan bir akımdır.⁵⁴⁷ Panslavizm akımının önderliğinde gerçekleşen devrimci hareketler 1905’te Rusya’nın siyasi yapısında değişime yol açmış, Ruslaştırma siyasetini geçici olarak durdurmuştur.⁵⁴⁸ Panslavist akımın güçlü muhalefeti karşısında Çar 2. Nikolas 30 Ekim’de yayımladığı manifesto ile gerçek anlamda yasama faaliyetini devralacak bir Yasama Meclisi (Duma) kurulacağı sözünü vererek bir anlamda Rus İmparatorluğunun meşrutiyete dönüşeceğini kabul etmiştir.⁵⁴⁹ Devrim sonrasında seslerini duyurmaya başlayan Müslüman milliyetçileri Ruslarla aralarında eşitliğin sağlanması ve bir İslam birliğinin kurulması talebiyle 1906’da daha çok Kırım Tatarlarının etkisinde gerçekleşen İslam Kongresi düzenlemiş ve burada siyasi bir İslam partisi kurma kararı alarak aynı yıl gerçekleşen ilk Duma’da temsil hakkı elde etmişlerdir.⁵⁵⁰ Rusya Müslümanları arasında canlanan ulusal birlik düşüncesi ekseninde farklı ideolojileri savunan politik yapılar ve siyasi partiler kurulmuştur.⁵⁵¹

Belirli bir toprağa atfı olmayan dinsel reform hareketinin bir uzantısı olarak gelişen Pantürkizm hareketini siyasi harekete dönüştürme çabası, eğitim alanındaki başarıyla aynı oranda gerçekleşememiş, nitekim Duma’ya otuz beş milletvekilinin gönderilmesiyle elde edilen başarı uzun soluklu olamamıştır.⁵⁵² Gaspıralı’nın dilde, fikirde işte birlik düşüncesi halklar arasında dinî bağları perçinlemiş, kimlik bilincinin uyanmasını sağlamış olsa da hareketin içinde iki farklı düşüncenin cereyan etmesi, akımın siyasi karakterini ön plana çıkarmasını engellemiş, dolayısıyla başarısına

⁵⁴⁶ Melih Coşgun, “Ekim Devrimi’ne Açılan Kapı: Rus Modernleşmesi”, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 44, Temmuz/Ağustos 2014, (Erişim) <http://www.akademikbakis.org/?sayfa=dergiayrinti&no=448&icerik=ekim-devrimine-acilan-kapi-rus-modernlesmesi&kategori=siyaset-bilimleri>, 28.05.2016.

⁵⁴⁷ Mithat Aydın, “19. Yüzyıl Ortalarında Panslavizm ve Rusya”, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 15, Yıl: 2004\1, Denizli, s. 109.

⁵⁴⁸ Djalılı, Kellner, a.g.e., s. 40.

⁵⁴⁹ Nicholas V. Riasanovsky, Mark D. Steinberg, *Rusya Tarihi Başlangıçtan Günümüze*, çev. Figen Dereli, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2011, s. 423.

⁵⁵⁰ Roux, a.g.e., s. 415.

⁵⁵¹ Riasanovsky, Steinberg, a.g.e., s. 457-458.

⁵⁵² Roy, a.g.e., s. 70-73.

gölge düşürmüştür.⁵⁵³ Bununla birlikte başarının engelini tek yönlü olduğunu söylemek mümkün değildir. Entegrasyon ve birlik vizyonu üzerine kurulu Rus İmparatorluğu'nda farklı topluluklara bazen cömert ve içerici bazen de ötekinin bastırılması şeklinde politikalar uygulanmıştır.⁵⁵⁴ Reformcuların kendi toprak bütünlüğüne zarar verirken Osmanlı İmparatorluğu'na sağlayacağı faydayı gören Rus yönetimi hareketin doğuracağı sonuçları engellemek için bir yandan Kadimcileri diğer yandan da Müslüman entelektüeller arasındaki kimliğin temeli olarak dil ve toprak unsurunu kabul eden milliyetçileri desteklemiştir.⁵⁵⁵ Kendi içlerinde farklı fikirlerin cereyanı ve birbirlerine tepkileri reformcuların faaliyetlerini gizli cemiyetler altında sürdürmelerine sebep olmuştur.⁵⁵⁶ Bu sayede Rus yönetimi tarafından Panislamist ve Pantürkist hareketlerin siyasallaşmasının ve Rusya açısından daha da önemli sonuçları ortaya çıkaracak olan hareketlerin Osmanlı İmparatorluğu'na eklenmesinin önü alınabilmiştir.⁵⁵⁷

Müslüman reformistler arasında yaşanan bölünme panslavist reformcular arasında da görülmüş, halkın seçtiği temsilcilerden oluşan bir yasama meclisi olarak ortaya çıkan Duma sosyalist devrimci partilerin faaliyetlerinin yürütüldüğü, sorunların çözüldüğü bir mekân olma görevinden uzak, siyasi çekişmelerin yaşandığı bir mekâna dönüşmüştür.⁵⁵⁸ Sosyalist devrimcilerin Bolşevikler ve Menşevikler olarak kendi aralarında bölünmeleri ve sebepleri arasında 1. Dünya Savaşı'nın patlak vermesinin de sayılacağı ülke içerisinde yaşanan olumsuz ekonomik koşullar sokaktaki halk isyanlarına sebep olmuştur.⁵⁵⁹ Savaşın başlangıcında politik ve sosyal protestoların dozu azalmış, tepkiler dış düşmanlara yönelse de savaş sayesinde sağlanan yurtsever birliğin ömrü kısa olmuş, gerek ordu içinde gerekse ekonomik düzende ağır tahribatlara yol açan savaş ekonomisi isyanları tekrar alevlendirmiştir.⁵⁶⁰ İsyancılar karşısında Çar 2. Nikolas'ın tahttan feragat ettiğini bildirmesinin ardından demokrasi,

⁵⁵³ Tacibayev, a.g.e., s. 191.

⁵⁵⁴ Riasanovsky, Steinberg, a.g.e., s. 433.

⁵⁵⁵ Roy, a.g.e., s. 74-75.

⁵⁵⁶ Djalılı, Kellner, a.g.e., s. 41.

⁵⁵⁷ Roy, a.g.e., s. 75.

⁵⁵⁸ Coşgun, a.g.m., s.y..

⁵⁵⁹ Kutay Gökdeniz, "Ekim Devriminden Federasyona Rusya'da Rejim Yapılanması", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 57, Bahar 2016, s. 443, (Erişim) <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/esosder>, 28.05.2016.

⁵⁶⁰ Riasanovsky, Steinberg, a.g.e., s. 435-436.

özgürlük ve tüm insanlar ile sınıfların birliğine bağlılığını açıklayan Geçici Hükümet kurulmuştur.⁵⁶¹

Yüzyılın başında Rus Sosyal-Demokratlar ile işçilerin ekonomik taleplerine öncelik vermek isteyen iktisatçılar arasındaki anlaşmazlık erken dönem Bolşevik düşüncesini şekillendirip etkilerken Sovyetler Birliği'nin kurucusu kabul edilen sosyalist devrimci Vladimir Lenin'i (1870-1924) siyasi eylemin öncelikli gerekliliğinin altını çizmeye teşvik etmiştir.⁵⁶² Partinin yayın organı Pravda'da yayımlanan yazılarında Lenin, burjuva hükümeti olduğunu öne sürdüğü Geçici Hükümete karşı bir devrim çağrısını başlatmış, tüm politik gücün Sovyetlere devredilmesi, savaşın hemen sonlandırılması, toprakların kamulaştırılması ve köylülere dağıtılması gerektiğini anlatarak parti içinde kendisine destek sağlamış ve parti liderlerinin çoğunu ikna etmiştir.⁵⁶³ İsyancılara verdiği destek sayesinde itibar kazanan Bolşevikler halka kendi kaderlerini kendi iradeleriyle tayin etme hakkının verileceğini vaat eden propagandalarını sürdürmüşlerdir.⁵⁶⁴ 1917 Devrimi siyasi eylemin düzenlediği ekonomik kontrollerle toplumsal adaleti sağlama adına yapılmış tarihteki ilk devrim olma özelliğini taşımaktadır.⁵⁶⁵ Büyük ölçüde ekonomik çöküş, özellikle kentlerde ve cephede koşulların aşırı şekilde kötüleşmesi düzenin çökmesine sebep olurken Bolşeviklerin vaatleri halka çekici gelerek bundan sonraki yetmiş yıl boyunca devrimin tarihi olarak kutlanacak 25 Ekim'de Bolşevikler iktidarı ele geçirmişler ve böylece bir dönemi sona erdirmişlerdir.⁵⁶⁶ Çarlık Rusya döneminin kapanmasının bir sonucu olarak iktidara gelen Bolşevikler Orta Asya'da yeni bir siyaset geliştirerek bir halktan beş cumhuriyet oluşturmuşlardır.⁵⁶⁷

2.2. SOVYET DÖNEMİNDE ULUS İNŞASI

Orta Asya Müslümanlarında bağımsızlık ve milli kimlik duygusunu canlandıran devrimin ardından Bolşevik yönetimi tüm halkların eşitliği ve milli egemenliğinden bahseden "Rusya halklarının hakları hakkında deklarasyon"u kabul ederek Orta Asya aydın ve siyasetçilerini kendi milli devletlerini kurma konusunda

⁵⁶¹ Coşgun, a.g.m., s.y.

⁵⁶² Edward Hallet Carr, *1917 Öncesi ve Sonrası*, çev. Begüm Adalet, İstanbul, Birikim Yayınları, 2007, s. 23.

⁵⁶³ Riasanovsky, Steinberg, a.g.e., s. 491-492.

⁵⁶⁴ Coşgun, a.g.m., s.y.

⁵⁶⁵ Carr, (2007), a.g.e., s. 23.

⁵⁶⁶ Riasanovsky, Steinberg, a.g.e. s. 495-496.

⁵⁶⁷ Tacibayev, a.g.e., s. 190.

heveslendirmiştir.⁵⁶⁸ Devrim sırasında faaliyetlerini gizli cemiyetler altında sürdüren Müslüman reformistlerin siyasi partileri böylece gün ışığına çıkarak kendi bölgelerinde yerel hükümetler kurma girişimini başlatmışlardır.⁵⁶⁹ Ancak çok sayıda etnik ve dinî farklılıkları barındıran Rus İmparatorluğu'ndan yönetimi devralan Bolşevik yönetiminin Orta Asyalılar için planları farklıdır, zira Çarlık Rusya'sının mirası üzerine kurulan yeni yönetimin fikrî ve fiili alt yapısı Çarlık döneminde yetişen kadrolar tarafından hazırlanmıştır.⁵⁷⁰ İslamiyet'i gerici bir din, Müslümanları feodal bir toplum, çiftçileri de hâlâ hayvanlar gibi yaşayan geri kalmış insanlar olarak gören muhafazakâr ya da solcu tüm Ruslar, monarşinin düşüşünden önce olduğu gibi sonra da bu halkları "medenileştirme" misyonuyla hareket etmişlerdir.⁵⁷¹ Başlangıçta Rus olmayan politik siyasi partileri kendi siyasi hedeflerine alet olmaya zorlayacak ya da tamamen ortadan kaldıracak kadar güçleri yokken Bolşevik yönetimi Müslüman adıyla mevcut siyasi yapılanmaların politik açıdan önemini kabul eden tavırlar sergilemiştir, fakat zaman içerisinde bu tavırlar Bolşeviklerin gücünü artırdığı oranda değişmiştir.⁵⁷² Burjuva ve milliyetçi olarak görülen tüm siyasi yapılanmalara karşı her cephede saldırılar başlamış, kurulan tüm hükümetler vahşice ezilerek dağıtılmıştır.⁵⁷³ 1917 Kasımında Müslüman Halklar Konseyi tarafından Türkistan'ın özerkliğinin ilan edilmesi üzerine Taşkent Sovyet Yönetimi Konseyi'nin merkezine gönderilen Rus askerleri ve milisler vasıtasıyla tüm şehri yağmalatarak ve halkı kılıçtan geçirterek Müslüman hayallerine son vermeye çalışmışlardır.⁵⁷⁴ Saldırılar karşısında çaresiz kalan her eğilimden Müslüman toplulukların aslında Çarlık yönetiminden pek farkı olmayan Menşeviklerin tarafına geçmesi, eski yol arkadaşlarını kendi iktidarlarını sağlamlaştıran dek kullanmak isteyen Bolşeviklerin tavrını değiştirmelerini sağlamış, fakat iç savaşı kazanmalarının ardından Bolşevik yönetimi milliyetçi hareketleri yeniden ezmeye eski yol arkadaşlarını da tasfiyelerle yok etmeye başlamıştır.⁵⁷⁵ Emperyalizme karşı harekete geçmek ve örgütlenmek amacıyla Komünist Partiye (KP) üye olan Bolşeviklerin Müslüman yol arkadaşları Türk dilli Müslümanların kendilerine ait partilerinin olması gerektiği savunuyla 1918'de Rus Komünist Partisi

⁵⁶⁸ Tacibayev, a.g.e., s. 191-192.

⁵⁶⁹ Roy, a.g.e., s. 78-79.

⁵⁷⁰ Uçar, a.g.e., s. 50.

⁵⁷¹ Roux, a.g.e., s. 416.

⁵⁷² Wimbush, a.g.e., s. 2.

⁵⁷³ Roy, a.g.e., s. 79-80.

⁵⁷⁴ Roux, a.g.e., s. 417.

⁵⁷⁵ Roy, a.g.e., s. 80.

içerisinde yer alan Müslüman kanadın Türk KP'sine dönüşmesini ve Müslüman Örgütler Bürosunun kurulmasını sağlamışlardır.⁵⁷⁶ Ancak kısa süreli tavizler sayesinde oluşturulan bu kurumlar tekrar Rus KP'sine bağlanmış, yönetimde yer alan önderleri de İslam'a özel bir statü tanınmasını isteyen farklı siyasi görüşlerdeki diğer Müslümanlar gibi önce hapsedilip ya da sürgün edilip daha sonra esrarengiz bir şekilde ortadan kaybolmuşlardır.⁵⁷⁷

Orta Asya'nın Müslüman halkları Sovyet düzenine kayıtsız şartsız boyun eğmemişler, zorla el koymalara saldırılara ve Bolşevikler tarafından dayatılan reformlara direnişle, silahlı mücadelelerle karşılık vermişlerdir.⁵⁷⁸ Moskova tarafından hem direnişin mensuplarını haydut olarak nitelendirmek hem de direnişi küçümsemek amacıyla Basmacı İsyanı olarak adlandırılan direniş hareketleri her kesimden ve her gruptan milliyetçiyi bir araya getirmiştir.⁵⁷⁹ Basmacı Hareketi, temelinde önce Rus Çarına sonra da Bolşeviklerin el koyma ve reformist tutumlarına karşı Orta Asyalıların geleneksel tepkileriyle etnikler üstü oluşmuş bir gerilla hareketidir.⁵⁸⁰ Yaklaşık on yıl süren Hareket, kırsal direniş çeteleri temelinde, eşgüdümünden ve merkezi kumandadan yoksun bir gerilla savaşı sürdürmüş, bir İslam ordusuna, dolayısıyla bağımsız bir Müslüman devleti kurma projesine dönüşmemiştir.⁵⁸¹ Bundan başka 1928'de başlatılan kolektifleştirme politikalarına karşı özellikle Kazak göçebelerin ağır bedeller ödediği direniş hareketleri gerçekleştirilmiştir, fakat 1930'lu yıllardaki temizlik hareketleri ile devrim sırasında ortaya çıkan yerel siyasi seçkinlerin akıbetleri de Basmacılarınkinden farklı olmamıştır.⁵⁸²

Çarlık döneminden başlayıp Sovyet dönemimin sona erdiği güne dek Slav olmayanların dışlandığı, ancak dışlanan toplumların her an taşıdığı potansiyel tehlikeye karşı kendini sağlama almak adına politikaların üretilmek zorunda kaldığı Rusya tarafından işgal edilen Orta Asya coğrafyasında sürekli olarak Panislamizm'e karşı etnisite, reformculuğa karşı ise dinsel muhafazakârlık kozu oynanmıştır.⁵⁸³

⁵⁷⁶ Roy, a.g.e., s. 80-82.

⁵⁷⁷ Wimbush, a.g.e., s. 3-4.

⁵⁷⁸ Roy, a.g.e., s. 82.

⁵⁷⁹ İsmail Çalışkan, Çalışkan, İsmail, "20. Asırda Asya'da Din Politikaları: Çarlık Rusya ve Sovyetler Birliği Hâkimiyetinde Belirleyenler ve Belirlenenler", (Ed.) M. Savaş Kafkasyalı, *Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya*, Ankara-Türkistan, Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2012, s. 95.

⁵⁸⁰ Haluk Alkan, *Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Hayat ve Kurumlar*, Ankara, USAK Yayınları, 2011, s. 123.

⁵⁸¹ Roy, a.g.e., s. 82-83.

⁵⁸² Djalılı, Kellner, a.g.e., s. 42-43.

⁵⁸³ Roy, a.g.e., s. 89.

1920'lerin başlarında Bolşevik yönetimi altındaki Orta Asya coğrafyasının Özbekistan, Kırgızistan ve Türkmenistan olarak üçe bölünmesi planlanmıştır, ancak dönemin siyasal koşulları dikkate alınarak önce Türkistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Rusya Sovyetleri Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin bünyesinde kurulması uygun görülmüştür.⁵⁸⁴ Türkistan adının ortak tarihi, dinî ve edebî dilleri paylaşan insanları çağrıştırmaması, dolayısıyla Pantürkist akımı tekrar harekete geçirebilme olasılığı hesap edilerek bu terimin derhal kaldırılması gereği duyulmuş ve 1924 ila 1936 yılları arasında etnilere bölünen her bir toplumun sınırları belirlenerek Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri (SSC) tesis edilmiştir.⁵⁸⁵ Henüz savaş bitmeden büyük ölçüde tasarlanan milliyetler politikası 30 Aralık 1922'de resmen kurulan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği bünyesinde yürürlüğe konmuş, milliyetten ziyade hanedan merkezli Orta Asya toplumlarından tamamen SSCB'nin yönetsel maksatlı çizilen sınırları içerisinde ulus devletler yaratılmıştır.⁵⁸⁶ Böylece böl ve yönet politikasının bir uzantısı olarak Orta Asya'da birliği bozma, parçalanmış kimlikler ve kültürler yaratma düşüncesi hayata geçirilmiş, bu coğrafya bir “uluslar hapishanesi”ne dönüştürülmüştür.⁵⁸⁷

Josef Stalin (1879-1953) döneminde Rus Türklük biliminin katkılarıyla “toprak” ve “dil” esasına dayandırılarak hazırlanan ve Milliyetler Politikası adı altında daha sistematik biçimde uygulanan politikalar aslında Çarlık Rusya'nın Ruslaştırma politikalarının bir devamı niteliğindedir.⁵⁸⁸ Etnik ya da dinî kökeni ne olursa olsun dünya üzerindeki tüm insanların eşit sayıldığı enternasyonalizm fikrine dayandırılarak halklara kendi kaderlerini tayin edebilme hakkının verileceği vaatleri Sovyet modeli Ruslaştırma programına dönüştürülmüştür.⁵⁸⁹ Vatan, dil, ekonomi ve kültürde birlik fikrine dayandırılan milliyetler politikasına göre Sovyet iktidarı kendi ütopyik insan prototipini yaratmış ve toplum mühendisliği görüşleri doğrultusunda planlı yaşam alanları oluşturularak sınırları belirlenen ülkelere topraklar tahsis etmiştir.⁵⁹⁰ Milletler politikası nezdinde 1924'te gerçekleştirilen, 1929 ve 1936'da yapılan değişikliklerle

⁵⁸⁴ Tacibayev, a.g.e., s. 194.

⁵⁸⁵ Golden, a.g.e., s. 206.

⁵⁸⁶ Roux, a.g.e., s. 417.

⁵⁸⁷ Uçar, a.g.e., s. 53.

⁵⁸⁸ Aca, a.g.e., s. 35.

⁵⁸⁹ A. Kayyum Kesici, “Türkistanlı Bolşevik Lider Riskul(ov)’un Pantürkizm ve Kemalizm İdeali”, (Haz.) Ertan Efegil, Pınar Akçalı, *Orta Asya'nın Sosyo-Kültürel Sorunları: Kimlik, İslam, Milliyet ve Etnisite*, İstanbul, Gündoğan Yayınları, 2003, s. 96.

⁵⁹⁰ Fagner, a.g.e., s. 32.

nihai şekli verilen tamamen kendine has özelliklere sahip Sovyet ulus fikrinin ürünü Orta Asya'nın yeni ulus devletleri bir idari yaratı, bir kültürel ifade, bir sosyolojik gerçeklikle donatılmıştır.⁵⁹¹ Sovyet politik sistemi içerisinde sistemin ayrılmaz bir parçası olarak düşünülen her bir ulusal birimin kendini denetimsiz birer siyasi yapı ya da bağımsız ülkeler gibi değil işlevsel uluslar olarak algılaması ve öyle davranması sağlanmıştır.⁵⁹² Panislamist ve Pantürkist kadroları parçalama, etnik grupları birbirinden farklı kılma ve etnikleştirme mantığıyla dizayn edilen yeni ulus devletler devlet başkanı, dışişleri bakanlığı, ulusal bayrak, ulusal Komünist Parti, ulusal dil, ulusal bilimler akademisi, milli marş gibi modern ulus devletin tüm unsurlarıyla teçhiz edilmiştir.⁵⁹³ Her bir ulusal birimin sistem tarafından belirlenen ulusal liderinin görev tanımı diğer modern ulus devletler gibi bağımsız siyaset yapmak, ulusun kendi ekonomik büyümelerini sağlamak değil, ülkenin toprak, dil ve iç idaresinde kendine özgü ortak kimliğini oluşturarak yeni devletler için ulusal kimliklerin üretilmesini sağlamak olarak belirlenmiştir.⁵⁹⁴ Büyük stratejik bir planın taktik manevrası olan Orta Asya'nın farklı uluslara bölünmesiyle Sovyet edebiyatında “yeni Sovyet adamı” olarak tanımlanan öz bilinci zayıflatılıp yok edilmiş, yoğun Rus kültürüyle aşılınmış, “homo-sovieticus” yani Sovyet insanının icat edilmesi amaçlanmıştır.⁵⁹⁵

İslam bu coğrafyada güçlü bir politik varlık olarak görüldüğünden politik açıdan Çarlık Rusya'sından pek de farklı olmayan bir yaklaşımla Lenin ve ardılları Orta Asya'da Rus etkinliğini pekiştirmek ve özellikle Komünist Partinin etkisini güçlendirmek adına bir sorun olarak gördükleri Müslüman nüfusa odaklanmışlardır.⁵⁹⁶ Bolşevik iktidarının ilk yıllarında gerek 1. Dünya Savaşı'nın getirdiği sorunlar gerekse Asya'yı etkisi altına alan kıtlıkla mücadele ve daha da önemlisi iktidarın kendini meşrulaştırma çabası her ne kadar dinle ilgili ne tür politikalar uygulanacağı konusunda netlik sergilemese de dinî düzenlemelerle ilgili birçok kanun çıkarılmıştır.⁵⁹⁷ Ortodoks Hristiyanlar için çıkarılan “*Kiliseyi devletten ve okulu kiliseden ayırma*” adlı bir karar ile dinin özel bir sorun olduğu, dolayısıyla devletin din konusunda tarafsız kalacağı, hiçbir dine yardım etmeyeceği, imtiyaz tanımayacağı,

⁵⁹¹ Roy, a.g.e., s. 116.

⁵⁹² Fragner, a.g.e., s. 32.

⁵⁹³ Roy, a.g.e., s. 116-117.

⁵⁹⁴ Fragner, a.g.e., s. 32-33.

⁵⁹⁵ Wimbush, a.g.e., s. 5-6.

⁵⁹⁶ Wimbush, a.g.e., s. 1-2.

⁵⁹⁷ Çalışkan, a.g.e., s. 94.

bu çerçevede devletin din eğitimi vermeyeceği belirtilerek kademeli bir şekilde aynı kararın diğer dinler için de geçerli olması sağlanmış ve buna göre okullarda dinî merasimler, ibadetler yasaklanmıştır.⁵⁹⁸ Çarlık Rusya'yla kıyaslandığında yeni yönetimin kamuya ait alanlarda dini tören ve kutlamaların yasaklanması, doğum, ölüm ve evlilik kayıtlarının dini kurumlar değil resmi kurumlar tarafından tutulması, dini kurumların malvarlığı edinmesinin engellenmesi gibi din ve devlet işlerini birbirinden ayıran uygulamalarla daha belirgin biçimde oluşturduğu söylenebilmektedir.⁵⁹⁹ Sadece İslam'a değil tüm dinlere karşı mesafeli yaklaşan SSCB yönetiminin kendi kontrolü altında tuttuğu din adamları, insanları dinî esaslara uygun olarak davranmaya teşvik etmek yerine daha çok SSCB'nin çıkarlarını koruma amaçlı kullanılmıştır.⁶⁰⁰ Bununla birlikte, Sovyet rejimi açısından İslam, SSCB sınırları içerisinde var olan tüm diğer dinlere oranla daha tutucu, gerici ve gelişmemiş olarak nitelendirildiğinden dönem boyunca Müslümanlar üzerinde daha yoğun bir baskı uygulanmıştır.⁶⁰¹

İslamiyet'e karşı tutumu diğer dinlere oranla daha sert olan Sovyet politikaları bu inancın Rus coğrafyasında yaşatılmayacağı izlenimini uyandıran uygulamalarla emsalsiz bir ihtiras ve tarihte benzeri görülmemiş bir planla zor yoluyla Orta Asyalının kimlik kodlarını, öz bilincini değiştirme, benliğini başka bir şeye dönüştürme çabasını başlatmışlardır.⁶⁰² Savaş, açlık, tasfiyeler, tutuklamalar, sürgünler, ibadethanelerin tahrip edilmesi, yasalar ile adetlerin engellenmesi, okul ve ideolojinin kök salması yoluyla yeni toplumsal benlik inşa edilmeye çalışılmıştır.⁶⁰³ Yönetim tarafından uygulanan “Kızıl Terör” vasıtası ile Orta Asya'nın özgür geleceğini kurma gücüne sahip siyasetçiler, dinî âlimler, bilim insanları, şairler, yazarlar, gazeteciler ve eğitimcilerden oluşan kadroların ortadan kaldırılması bölge insanı açısından dönemin en talihsiz uygulamalarındandır.⁶⁰⁴

Orta Asyalı kimliğinin temel referans noktası İslam kimliği olduğundan farklı ulusları “homo-sovieticus” modeli altında eritme planının uygulanmasında bir sorun

⁵⁹⁸ Uçar, a.g.e., s. 56.

⁵⁹⁹ Pınar Akçalı, “Orta Asya’da İslami Uyanış, Radikal İslami Hareketler ve Bu Hareketlerin Bölge Politikasına Etkileri”, (Haz.) Ertan Efegil, Pınar Akçalı, *Orta Asya'nın Sosyo-Kültürel Sorunları: Kimlik, İslam, Milliyet ve Etnisite*, İstanbul, Gündoğan Yayınları, 2003, s. 131.

⁶⁰⁰ Ertan Efegil, “Rusya'nın Kültürel Emperyalizm Siyaseti ve Günümüz Orta Asya'sında İslam”, (Haz.) Ertan Efegil, Pınar Akçalı, *Orta Asya'nın Sosyo-Kültürel Sorunları: Kimlik, İslam, Milliyet ve Etnisite*, İstanbul, Gündoğan Yayınları, 2003, s. 74.

⁶⁰¹ Akçalı, (2003), a.g.e., s. 132.

⁶⁰² Wimbush, a.g.e., s. 3.

⁶⁰³ Roy, a.g.e., s. 121.

⁶⁰⁴ Aca, a.g.e., s. 39.

olarak nitelendirilen İslami kimlik sorununa özel önem atfedilmiştir.⁶⁰⁵ Her yeni neslin İslam ümmetine girip ona bağlanmasına vesile olan İslami kuruluşların yıkılması ile benliklerden sökülüp atılan İslam kimliğinin yerine yeni bir benlik inşası başlatılmıştır.⁶⁰⁶ Bu kapsamda din adamlarının büyük çoğunluğu dini eğitim vermekten men edilmiş, ibadethaneler kapatılmış, dinî kitapların basımı ve yayımı yasaklanmış, tüm dinî faaliyetleri kontrol altına almak ve insanların din yerine Sovyet ideolojisini benimsemesi için Sovyet Bilimsel Tanrı Tanımazlık Enstitüsü kurulmuştur.⁶⁰⁷ Kur'an'ın okutulması ve ibadetin ifası için gerekli olan Arapçanın öğretildiği tüm ilk ve orta dereceli okullar 1928-1945 yılları arasında kapatılarak İslami eğitim tamamen durdurulmuştur.⁶⁰⁸

İslam kimliğini yok etmeye yönelik politikaların 2. Dünya Savaşı esnasında görece yumuşadığı söylenebilir. Ufa Müftüsü Abdurrahman Rasulyev 1941 yılında Sovyet hükümeti ile Müslümanlar arasındaki ilişkinin daha normal ve kabul edilebilir bir seviyeye getirilmesi amacıyla Stalin'e bir uzlaşma teklifinde bulunmuş, 1942 yılında imzalanan bir anlaşma ile İslamiyet SSCB'nin kuruluşundan beri ilk kez tanınarak resmi bir statü elde etmiştir.⁶⁰⁹ Tamamen oportünist bir yaklaşımla savaş sırasında Hitler'in askeri saldırısına karşı Müslümanları Sovyet cephesinde savaşa katılmaya teşvik etmek için İslam yönlendirici bir araç olarak kullanılarak ibadethanelerin onarılmasına izin verilmiş, fakat savaş biter bitmez İslam dininin devlet için potansiyel bir tehdit olduğu hatırlanarak verilen tüm tavizler geri alınmıştır.⁶¹⁰ Mihail Gorbaçov döneminde benzer bir şekilde glasnost ve perestroyka politikalarının ılımlı yaklaşımlarından kaynaklanan hoşgörü içerisinde Orta Asya'da dinî törenlerin yapılmasına, mevcut ibadethanelerin onarılmasına hatta yenilerinin yapılmasına izin verilmiştir fakat diğer Sovyet yöneticileri gibi İslam'ı tutucu, gerici ve gelişmemiş olarak nitelendiren Gorbaçov da İslam dinine karşı farklı bir tavır sergilememiştir.⁶¹¹

Tüm oportünizminin yanı sıra kuramsal, “bilimsel” bir etni kavramsallaştırmasına dayandırılan milliyetlerin tanımlanmasındaki mantık her şeyden önce siyasaldır ve idari önlemler tarafından yaratılan ulus fikri bir ideolojik

⁶⁰⁵ Fragner, a.g.e., s. 24.

⁶⁰⁶ Wimbush, a.g.e., s. 3.

⁶⁰⁷ Efeğil, a.g.e., s. 74.

⁶⁰⁸ Wimbush, a.g.e., s. 4.

⁶⁰⁹ Akçalı, (2003), a.g.e., s. 133.

⁶¹⁰ Efeğil, (2003), a.g.e., s. 74-75.

⁶¹¹ Efeğil, (2003), a.g.e., s. 75.

modelin yeniden tanımlanması amacıyla toplum mühendisliği tarafından icat edildiğinden Sovyet modelinde ulusal kimliğin yalnızca kendine özgü olduğu söylenebilmektedir.⁶¹² Sovyet modeli ulusal kimliğin dil ve etnik temele dayandırılması ilk bakışta bu modelin kolektif ruha dayalı ulus fikri üzerine inşa edildiğini düşündürebilir, ancak sınırlar içerisindeki demografik yapının homojen olmayışı bu düşüncüyü çürütmekte, dolayısıyla Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerinde ulusal kimliğin inşasına dair herhangi bir kategorileştirme yapılabilmesi pek mümkün görünmemektedir.⁶¹³

Sovyet modeline göre bir yandan Sovyet yetkilileri yeni bölge hudutları üzerinde çalışırken diğer yandan Rus bilim insanları milli edebî diller ortaya çıkarmaya çabalamış ve bu doğrultuda birbirinden ayrılmış toplumların farklı özelliklerini vurgulamak üzerine kurulu ulusal bilim akademileri, yayınevleri, müzeler gibi kurumlar tesis edilmiştir.⁶¹⁴ Yine bu doğrultuda İslam'ın yerine ayrımcı milliyetçilik noktasına varmayacak, fakat bölgenin Müslüman halkları arasında Panislamic bilincin yeniden canlanmasını engelleyecek kadar kuvvetli bir modern milli bilinç yaratma teşebbüsüyle Sovyet yönetimi, sınırlarını belirlediği yeni devletlere ulusal kimlik kodlarının önemli unsurlarından biri olan dillerini belirlemek adına yeni bir dil politikası geliştirmiştir.⁶¹⁵ Çarlık döneminde İlminskiy tarafından temeli atılarak geliştirilen Türklük bilimi çalışmaları ışığında üretilen yeni dil politikasıyla Türk grupları arasındaki farklılıkları ön plana çıkarıp daha da büyütme ve böylece kendilerini Türklük ve İslam bilinçlerinin şekillendirdiği kimlik çerçevesinde tanımlayan Türk gruplarını ayrı ayrı uluslar haline getirmeye çalışılmıştır.⁶¹⁶ Yeni dil politikası sayesinde Türk dilliler arasındaki farklılıklar ortaya çıkarılarak hem Orta Asya'da Türkistan fikrinin tamamen yok edilmesi hem dinsel ve kültürel dayanışmaların kırılması hem de yeni neslin eski İslami kaynaklara ulaşmasının engellenmesi planlanmıştır.⁶¹⁷

1926'da Bakü'de düzenlenen Türkoloji Kongresinde Stalin'in direktifleri doğrultusunda Türk gruplarının Latin alfabesine geçişi kararlaştırılarak Çarlık Rusya'sı döneminde başlatılan Türk dilli grupların alfabelerini değiştirme süreci

⁶¹² Roy, a.g.e., s. 115-116.

⁶¹³ Kurubaş, a.g.m., s. 118-119.

⁶¹⁴ Wimbush, a.g.e., s. 5.

⁶¹⁵ Wimbush, a.g.e., s. 4.

⁶¹⁶ Aca, a.g.e., s. 27.

⁶¹⁷ Roy, a.g.e., s. 107.

SSCB döneminde yeniden işler hale getirilmiştir.⁶¹⁸ Fakat halklar arasındaki ilişkiyi koparıp yeni neslin geçmişle bağlantısını kesmek maksadıyla tasarlanan Latin alfabesinin kullanımı uzun ömürlü olmamış, Latin alfabesi yerini 1936'dan itibaren her bir Türk boyu için ayrı ayrı düzenlenen ve birbirlerinden çeşitli yönlerle ayrılan Kiril alfabelerine bırakmıştır.⁶¹⁹ Türk şivelerindeki küçük farklılıkları ortaya çıkarma gayesiyle hazırlanan alfabe ile yeni ulus devletlerin Kiril alfabesinde bile bir ortaklığa gitmelerine izin verilmeyerek “millileştirme” ve ortak Türk dilinden ayrı ayrı diller yaratma doğrultusunda Ruslaştırma politikaları lehine hatırı sayılır bir başarı elde edildiği iddia edilmektedir.⁶²⁰ Resmi istatistiklere göre dil politikaları sayesinde 1926 yılında bölgedeki okuma yazma bilenlerin toplam nüfusa oranı % 2,3 iken 1970 yılında bu oran % 99'a ulaşmıştır, fakat bu oranın içindeki büyük bir kesimin sadece adını yazabilecek ve birkaç kelime telaffuz edecek kadar okuryazar olması dil politikalarının başarısını manidar kılmaktadır.⁶²¹

Orta Asya'da yeni uluslar meydana getirmenin yanı sıra Rus dilini ve kültürünü aşılama yönünde yoğun çabalar harcanmış, hemen hemen her yerde Rus dilinin kullanılması esası getirilerek kamusal alanlarda yerel dillerin kullanımı kısıtlanmıştır.⁶²² Sovyet iktidarının ilk dönemlerinde halkların anadillerinde eğitim alma hakları yasa ile korunurken aynı dönemde bir başka yasa ile Rusça eğitim zorunlu kılınmıştır.⁶²³ Her türlü ideolojik, idari, bilimsel hatta teknik alanda Rusça sözcüklerin kullanılması teşvik edilerek Rusçanın günlük hayatta kalıcı yer edinmesi sağlanmıştır.⁶²⁴ Ulusal kimlik gerçek bir kültürün canlandırılması üzerine değil zayıf bir içeriğin bir kodun üzerine kurgulandığından kendisini yetiştirmek isteyen birey kültürel talepleri karşılanmadığında Rus kültürüne yönelmek zorunda bırakılmıştır.⁶²⁵ Rus dilinde eğitimi zorunlu hale getiren yasa daha sonra eğitim dilini seçmeli hale getiren yeni bir yasa ile hükümsüz kılınsa da artık çift dilli olan halklar yine Rus dilinde eğitimi tercih etmek zorunda kalmışlardır.⁶²⁶ Dil ve kültürün yanı sıra her yeni millet

⁶¹⁸ Aca, a.g.e., s. 38.

⁶¹⁹ Wimbush, a.g.e., s. 4.

⁶²⁰ Aca, a.g.e., s. 39.

⁶²¹ Annette Bohr, “Turkmen”, (Ed.) Graham Smith, *The Nationalities Question in the Soviet Union*, London, Longman, 1990, s. 231.

⁶²² Wimbush, a.g.e., s. 5-6.

⁶²³ Ferhat Karabulut, “Orta Asya'nın Ruslaştırılma Mücadelesi: Ders Kitaplarının İktidar ve Meşrulaştırmadaki İşlevi”, (Ed.) M. Savaş Kafkasyalı, *Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya*, Ankara-Türkistan, Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2012, s. 69.

⁶²⁴ Roy, a.g.e., s. 121.

⁶²⁵ Roy, a.g.e., s. 120.

⁶²⁶ Karabulut, a.g.e., s. 71.

için onu komşularından ayıran farklı edebiyat, folklor, tarih ve elbette ulusal değerleri şahsında somutlaştıran kahramanlara da ihtiyaç duyulmuştur.⁶²⁷ Ancak Sovyet coğrafyasında Rus olmayan ulusların kendi tarihlerinde iz bırakmış siyasi kahramanlar yaratmaları söz konusu bile olamazken Büyük Petro'nun veya Grozni'nin ününü aşacak bir kahramandan bahsedilmesine dahi izin verilmemiş hatta Rus olmayan herhangi bir siyasi figür hakkında olumlu yorum yapan akademisyenlerin görevlerine son verilmiştir.⁶²⁸ Stalin döneminin son dönemlerinde yöntemli olarak geliştirilen tarih yazımı ile bir yandan Sovyet sisteminin icadı olan bu devletlerden her birine özgü ulusal kimlikler üretmek için gerekli öğeler ortaya çıkarılırken öte yandan da Rusların "medenileştirme misyonunu" meşrulaştırma maksadıyla farklı kültürlerde pek hoş gitmeyen lakaplarla anılan Rus siyasi figürleri iktidar eliyle Sovyetleştirilen insanlara yüce kahramanlar olarak benimsetilmeye çalışılmıştır.⁶²⁹

Sovyet döneminde Orta Asyalı kadınlara hürriyetlerini kazandırmak adına daha çok Özbekistan'da olmak üzere 1927'den itibaren tesettür ve kadının topluma karışmaması aleyhinde kampanyalar tertiplenerek özel hayat tümüyle işgal edilmiştir.⁶³⁰ Sovyet toplumu içinde özel mekânlarını koruma kaygısındaki erkek hegemonyasını kırma, gerçek bir proletaryanın yokluğunda yedek proletarya rolü üstlenmesi için kadınların özel mekândan çıkarılıp ekonomik özgürlüklerini kazandırma ve geleneksel aile yapısını değiştirme gayesiyle Sovyet kadınları emek pazarına ve KP kadrolarına sokulmaya çalışılmıştır.⁶³¹ Çoğu toplumda geleneksel olarak kadının yeri özel alan, erkeğin ise kamusal alan olarak benimsetilmiştir. Kadının yerinin özel alanla sınırlanması onu bir anlamda mahkûmlaştırdığı ve kamusal alanın serbestisine sahip olan erkeğe bağımlı hale getirdiği için her tür baskı ve zulme maruz kalmasına zemin hazırladığı doğrudur. Sovyet yönetiminin belki de en makul politikalarından birinin kadını özel alandan, erkek egemenliğinden çıkarıp ona ekonomik özgürlüğünü kazandırması olduğu söylenebilir. Ancak yine maskülen bakış açısının hakimiyetinde ve tamamen oportünist bir yaklaşımla şekillendirilen politikalarla kadın ya da erkek herhangi bir bireyin hiçbir şekilde fikri alınmadan

⁶²⁷ Golden, a.g.e., s. 209.

⁶²⁸ Fragner, a.g.e., s. 34.

⁶²⁹ Stephane A. Dudoignon, "Orta Asya'da Siyasal Değişmeler ve Tarih Yazımı Tacikistan ve Özbekistan 1987-1993" (Haz.) Semih Vaner, *Unutkan Tarih Sovyet Sonrası Türkdilli Alan*, çev. Ercan Eyüboğlu, İstanbul, Metis Yayınları, 1997, s. 94.

⁶³⁰ Golden, a.g.e., s. 210-211.

⁶³¹ Roy, a.g.e., s. 122.

yaşam tarzına müdahale edilmesinin, özel alanının işgal edilmesinin ne derece etik olduğu ya da ne ölçüde makul olduğu ayrı bir tartışma konusudur.

Sovyetler Birliği döneminde Orta Asya'da toplumsal yapı kırsalda kolhoz-sovhoz sistemi ile bir toprağa bağlanma faaliyeti ekseninde insan gruplarının yeniden kurulmasıyla oluşturulmuştur.⁶³² Lenin'in fikir babası olduğu fakat ömrü yetmediğinden uygulamasının Stalin döneminde başlatıldığı kolektivizasyon politikasını Sovyet yönetimi zenginliğin paylaşımı için Sovyet modeli mülkiyet şeklinde tanımlamış, daha sonra anayasal güvence ile Sovyet modeli mülkiyetin kuruluşu resmen belgelenmiştir.⁶³³ 1. Beş Yıllık Kalkınma Planının ilk evresinde başlatılan kolektivizasyon politikası hücum kampanyaları ve dine karşı sistemli bir saldırıyla birlikte yürütülerek geleneksel toplum yapısının tamamen değiştirilmesi planlanmıştır.⁶³⁴ Hayatın her alanına totaliter bir yapının hâkim olduğu Sovyet döneminde birey kimliğini, devlet eliyle oluşturulan kolektif örgütlere bağlanmak zorunda kalarak edinebilmiştir.⁶³⁵ Sıklıkla başkanının da mensup olduğu hiyerarşiler tarafından yönetilen kolhozlar kırsal alanda toplumun derinlerine nüfuz eden ekonomik yapıyı olduğu gibi aynı zamanda siyasal yapıyı da oluşturmuştur.⁶³⁶ İktidarın kendini meşrulaştırdığı en önemli hareket alanı olan kolhoz-sovhoz sistemi içerisinde yüzyıllardan beri sahip olduğu hayat anlayışı birdenbire yerle bir edilen birey, yeni kolektif yaşamında ekonomik iktidarı, ideolojik iktidarı ve siyasi iktidarı kabullenmeye mecbur edilmiştir.⁶³⁷

Kolektivizasyon politikasının kırsalda uygulanış biçimi olan kolhoz, artık devlete ait olan topraklarda kolektif üretimin yapıldığı, sovhoz ise doğrudan devlet tarafından işletilen çiftliklerde işçilerin belirli bir ücret karşılığında çalıştığı birimlerdir.⁶³⁸ Sovyet sisteminde toplumsal varlık bir kolektife aidiyet çerçevesinde inşa edildiğinden bir grupta özdeşleşmek zorunda olan birey devletle ilk önce var oluşunu ispatlayabildiği, konut, seyahat hakkı ve sosyal ödentilere erişebildiği, yani kolhoz

⁶³² Roy, a.g.e., s. 131-132.

⁶³³ Menaf Turan, "SSCB'de Toprak Mülkiyeti", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 66, No: 3, 2011, s. 315.

⁶³⁴ Roy, a.g.e., s. 132-133.

⁶³⁵ İsmail Özsoy, "Sovyet Sisteminin Çöküşünden Tarihi ve Evrensel Dersler", *Bilig*, Güz 2006, Sayı: 39, s. 167.

⁶³⁶ Roy, a.g.e., s. 135.

⁶³⁷ Karabulut, a.g.e., s. 65.

⁶³⁸ Özsoy, a.g.e., s. 188.

kimliği edindiği bu birimlerde karşılaşır.⁶³⁹ Basit bir üretim biriminden ziyade sosyoekonomik bir dayanışma grubu olan kolhoz aynı zamanda her türlü iktidarın bölgesel tabanı, devlet aygıtının ilk dalıdır.⁶⁴⁰ Bununla birlikte kolhoz yapısı toplulukların zor yolu ile yerelleştirilmesi ve tehcir edilmesi ile kurulduğundan o vakte kadar rekabet içinde olmayan toplulukları birbirine karşıt hale getirerek Sovyet sistemini sona yaklaştıran sebeplerden biri olmuştur.⁶⁴¹

Özetle ekonomik, sosyal ve politik açıdan önce Çarlık dönemi daha sonra Sovyet dönemi tarafından dışarıdan empoze edildiği şekliyle tüm yaşam tarzı değiştirilen Orta Asyalının kimliğinde bir benlik karmaşası yaratılmıştır.⁶⁴² Tamamen SSCB'nin çıkarlarına hizmet edecek şekilde dizayn edilen ulus devletler içerisinde bireyin ulusal bilinci, değerleri, tarihi yok edilerek yerine resmi ideolojinin değerleri yerleştirilmiştir.⁶⁴³ Orta Asyalı, Sovyet sistemi çökerken yetmiş yıllık politikanın uygulaması sonucu kendisine dayatılan bir sistemle bütünleşmesini sağlayan ideolojik Sovyet üst kimliğinin diğeri yerel kültürel alt kimliğinin ardında bıraktığı sorunlarla yüzleşmek zorunda kalmıştır.⁶⁴⁴ Tüm sağlam veya zayıf yönlerine, kudretine ve zalimliklerine rağmen her devrin bir sonu olduğu gibi Sovyet dönemi de kapanırken eski düzen yeni düzene zayıflıkları ve korkunç yanları ile birlikte yeni dünyanın tek güvencesi olarak bağımsızlığını miras bırakmıştır.⁶⁴⁵

2.3. SOVYET DÖNEMİNDEN KALAN MİRASLA YÜZLEŞMEK

Yirminci yüzyıl sona ererken dünya siyaset sahnesinde köklü değişimler yaşanmıştır. Soğuk Savaş döneminin simgelerinin birer birer yok olması -Berlin Duvarının yıkılması, Almanya'nın birleşmesi Varşova Paketi'nin dağılması- ile 2. Dünya Savaşı'nın bitiminden beri dünyayı etkisi altına alan dönemin harareti düşmüş, SSCB'nin çözülmesi ile de Soğuk Savaş dönemi sona ermiştir.⁶⁴⁶ Böylece 19. yüzyılın en hızlı büyüyen emperyalist iktidarı, 20. yüzyılda en hızlı ve en büyük toprak ve güç kaybeden iktidarı olarak tarihe geçmiştir.⁶⁴⁷ Uluslararası dengeler içindeki yeri radikal bir şekilde değişen Orta Asya, Soğuk Savaş döneminin bitmesinden doğrudan

⁶³⁹ Roy, a.g.e., s. 131.

⁶⁴⁰ Roy, a.g.e., s. 136.

⁶⁴¹ Özsoy, a.g.e., s. 180.

⁶⁴² Wimbush, a.g.e., s. 1.

⁶⁴³ Kurubaş, a.g.e. s. 121.

⁶⁴⁴ Davutoğlu, a.g.e., s. 465-466.

⁶⁴⁵ Roux, a.g.e., s. 426.

⁶⁴⁶ Cemal Acar, *Soğuk Savaş Süpergüçlerin Hakimiyet Kavgası*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1991, s. 23.

⁶⁴⁷ Ponting, a.g.e., s. 810.

etkilenen bölgelerin başında gelmektedir, keza kültürel, ekonomik ve siyasi alanda sarsıcı dönüşümlere yol açan SSCB'nin dağılması ile bu coğrafyada Rus işgali ile ortaya çıkan kimlik sorunları daha hissedilir etkiler göstermeye başlamıştır.⁶⁴⁸ Milli ve etnik duyguların açığa çıkmasına zemin oluşturan Gorbaçov'un glasnost ve perestroyka politikaları ile Pandora'nın Kutusu açılarak sorunlar günışığına çıkmıştır.⁶⁴⁹ Merkezi planların bölgesel ihtiyaçları karşılayamamasının sonuçlarından biri olarak Sovyet ekonomisinde yaşanan durgunluğa çözüm getirebilmek maksadıyla perestroyka ve sansürü sınırlandıran, kimliksel referansların açıkça dile getirilmesine ve örgütlenmelere olanak tanıyan glasnost, ekonomik bağımsızlık taleplerinin bağımsız devlet istemleri noktasına taşınmasında etkili olmuştur.⁶⁵⁰ Sovyet sisteminin çöküşüne yakın uygulanan bu politikalarla istemeyerek -hatta belki de bilinçsizce- teşvik edilen etnik bilinç bazı grupların aralarındaki dayanışmaları artırırken bazılarınınsa gerilimler yaşamasına sebep olmuştur.⁶⁵¹ Siyasal ve ekonomik alanda Sovyet sistemine esneklik ve dinamizm kazandırması gayesiyle uygulanmak istenen bu politikalar bireysel haklar, çalışma hakları, dini özgürlük ve partiler konusunda demokratik uygulamaları başlattığından SSCB'de demokrasiye geçişin ilk kıpırdanmaları olarak kabul edilmektedir.⁶⁵² Fakat bu kıpırdanmalar kaçınılmaz sonuç değiştirmemiş, bitmeyen devrimler, baskılar, sürgünler, zorla iskânlar ve isyanlar tarihi olan Sovyet dönemi sona ererken Orta Asya'nın eski Sovyet cumhuriyetleri birer birer bağımsızlıklarını ilan ederek uluslararası alanda yerlerini almışlardır.⁶⁵³

Bağımsızlık ilanlarının ardından Orta Asya halklarının bunu gerçekten isteyip istemedikleri, bağımsızlığın altından kalkabilecek güce sahip olup olmadıkları, kendi kendilerini yönetebilme, dahası ayakta kalabilme kabiliyetine sahip olup olmadıkları soruları sıklıkla gündeme getirilmiştir.⁶⁵⁴ Sovyet iktidarının esasen çevrede yükselen itirazlardan değil de merkezdeki çökmeden dolayı sonlanmış olması bağımsızlığın Orta Asya halkları tarafından arzu edilen siyasi irade sonucu olmadığı iddialarını güçlendirmekte, hatta 1991'de Birliğin geleceğine yönelik SSCB yönetiminin düzenlediği referandumda Orta Asya halklarının kitlesel olarak Birliğin devamı

⁶⁴⁸ Davutoğlu, a.g.e., s. 455-465.

⁶⁴⁹ Ponting, a.g.e., s. 807.

⁶⁵⁰ Yapıcı, a.g.e., s. 117-119.

⁶⁵¹ Roux, a.g.e., s. 428-429.

⁶⁵² Uçar, a.g.e., s. 72-73.

⁶⁵³ Çalışkan, a.g.e., s. 128.

⁶⁵⁴ Dudoignon, a.g.e., s. 93.

yönünde karar vermeleri bu iddiaları doğrular görünmektedir.⁶⁵⁵ Fakat bu sorulara cevap aranırken gerçekte bağımsızlıkla birlikte bu halklara neyin miras kaldığının nazar-ı dikkate alınması gerektiği düşünülmektedir. Ayrıca Rus iktidarlarının yüzyıllardır meşrulaştırmaya çalıştıkları tarihsel misyonlarına 20. yüzyılın son döneminde ne olduğu sorusu da merak uyandırmaktadır.⁶⁵⁶

Bugünün coğrafya haritalarında Orta Asya devletleri olarak anılan ülkelerin sınırlarının Sovyet sistemi tarafından 1920’li yıllarda Sovyet hayal gücünün “icadı” olarak çizilmesini, toprakların paylaşımını, başkentlerin belirlenmesini hatta konuşulan dillerin yazım şeklini, bazı tarihçiler sadece Sovyetlerin “böl-yönet” mantığına dayandırmakta, bazıları ise “ulusal” ama içerikte “sosyalist” mantıkla yapıldığını ileri sürmektedirler.⁶⁵⁷ Ancak uygulamalara hangi mantıkla yaklaşıldığı fark etmeksizin, daha önce Türkistan adıyla anılan topraklar üzerinde bir arada yaşayan halkları birbirinden ayırarak kendi ulusal bütünlüklerini oluşturmalarının engellenmesinin hesaplanmış olduğu bariz bir şekilde kendini göstermektedir.⁶⁵⁸

Rus işgalinin ilk gününden başlayıp SSCB’nin dağıldığı güne dek sürdürülen sömürge döneminde eğitimin yaygınlaşması, modern şehirleşme gibi medeni adımların atılması, düzenli tarım ve üretim gibi ekonomik kalkınma hareketleriyle istihdamın artırılması, bozkırların demir ağlarla örülerek mesafelerin kısaltılması Sovyet sisteminin Orta Asya’ya kazandırdıkları arasında sayılabilir.⁶⁵⁹ Sağlık ve altyapı gibi hizmetlerin artması, nüfus ve endüstri transferiyle bölgenin belli oranda gelişmesinin sağlanması, gibi sistemin yararlı toplumsal etkilerini görmezden gelmek elbette mümkün değildir, ancak bu gelişmeler bağımsızlıktan yıllar sonra bile sömürge döneminin zararlı toplumsal etkileri sebebiyle çekilen sıkıntıları telafi edecek nitelikte değildir.⁶⁶⁰ Sömürge döneminin getirileri ve götürüleri kıyaslanacak olursa getirilerin kabaca özetlenmesinin mümkün olduğu, götürülerin ise ayrı bir tez konusu oluşturacak ebatta olduğu düşünülmektedir, keza Rus işgali ekonomik, sosyal ve siyasi açıdan bu coğrafyada silinmesi zor izler bırakmıştır.

⁶⁵⁵ Djalılı, Kellner, a.g.e., s. 45-48.

⁶⁵⁶ Dudoignon, a.g.e., s. 93.

⁶⁵⁷ Djalılı, Kellner, a.g.e., s. 28.

⁶⁵⁸ Yunus Emre Gürbüz, “Kazak ve Özbek Halklarının Tarihi”, (Der.) Yelda Demirağ, Cem Karadereli, *Geçmişten Günümüze Dönüşen Orta Asya ve Kafkasya*, Ankara, Palme Yayıncılık, 2006, s. 43.

⁶⁵⁹ Çalışkan, a.g.e., s. 115.

⁶⁶⁰ Bruno De Cordier, “Eski Güneydoğu Sovyetler Birliği: Sömürgeleikten Çıkış, Dönüşüm, Değişim ve Ötesi”, çev. Serkan Berk Karadeniz, (Der.) Yelda Demirağ Cem Karadereli, *Geçmişten Günümüze Dönüşen Orta Asya ve Kafkasya*, Ankara, Palme Yayıncılık, 2006, s. 143.

Sovyetler Birliği sisteminde üretim yapısı, Birliğin ihtiyaçlarına göre planlanmış olduğundan Birliğe bağlı cumhuriyetlerde bazı hammaddelerde ihtiyaç fazlasına, bazılarında ise kıtlığa sebeptir, üretim yapısı sistemi her bir cumhuriyeti bir şekilde diğerlerine ve tabi ki Moskova'ya bağımlı kılacak şekilde planlanmıştır.⁶⁶¹ Moskova'nın tayin ettiği Slav kadrolar tarafından yonetilen ekonomi ve altyapı toplumların kendilerini geliştirmesini engellemiş, merkezden gelen sübvansiyonların kesilmesi durumunda okecek şekilde dzenlenen sistem, SSCB'nin dağılmasıyla toplumlari iflasın eşiğine sürüklemiştir.⁶⁶² Zengin doğal kaynaklara sahip olmalarına rağmen Orta Asya devletleri bağımsız işleyebilen ekonomik ve siyasal kurumsal yapılara sahip olmamaları sebebiyle geçiş döneminde karşılaştıkları ciddi sıkıntılar SSCB'den miras kalan standart modellere şekil vermeye çalışarak aşmaya almışlardır.⁶⁶³ Kendi topraklarından çıkardıkları hammaddeyi işleyip ürün haline dönüştürecekt tesislerin olmaması ve hammaddelerini bile dünya pazarlarına sunabilecek bir dağıtım sisteminden yoksun olmaları, Birlik mensubu cumhuriyetlerin dünya sistemine entegre olmasını zorlaştırmıştır.⁶⁶⁴ Her geçiş döneminde ortaya çıkan bunalımlar Orta Asya ekonomilerinde de kendini göstermiş ve geniş çaplı bir dönüşümün sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesini engellemiştir.⁶⁶⁵

Statü açısından daha küçük bölgelerin Matruşkalar misali i içe geçirilerek etnik temel üzerinden yapılandırılmasıyla oluşturulan Sovyet cumhuriyetlerinde, sistem, bireye kendini bir özerk bölge ya da cumhuriyete sahip milletlerden birine ait kabul etmesini ve kimliğini buna göre belirlemesini emretmiş, böylece halkların sosyalist birliği içinde etnik kimliklerin yok edilerek Sovyet üst kimliği altında ulusal alt kimliklerin eritilmesi tasarlanmıştır.⁶⁶⁶ Fakat 1991 yılına gelindiğinde sistemin icat ettiği Sovyet insanı (homo sovieticus) kimliği işlevsiz kalarak yerine ikame edilecek yeni bir kimliğe ihtiyaç duyulmuştur.⁶⁶⁷

⁶⁶¹ Konya Ticaret Odası, “*Özbekistan Cumhuriyeti Ülke Raporu*” (Erişim) <http://www.kto.org.tr/d/file/ozbekistan--ulke-raporu.doc>, 28.04.2014.

⁶⁶² Cordier, a.g.e., s. 144.

⁶⁶³ Ertan Efegil, “Orta Asya'da Otoriter\Anayasal-Patronaj Rejimler ve Bush Yönetiminin Orta Asya Devletleri ile İlişkileri”, (Der.) Yelda Demirağ, Cem Karadereli, *Geçmişten Günümüze Dönüşen Orta Asya ve Kafkasya*, Ankara, Palme Yayıncılık, 2006, s. 105.

⁶⁶⁴ Türkiye Odalar Ve Borsalar Birliği, “*Özbekistan Ülke Profili*”, (Erişim) www.tobb.org.tr, 28.04.2014.

⁶⁶⁵ Davutoğlu, a.g.e., s. 466-467.

⁶⁶⁶ Gürbüz, (2006), a.g.e., s. 42.

⁶⁶⁷ Gürbüz, (2006), a.g.e., s. 44.

Avrupa'nın "ulus devlet" modeline benzeyen fakat aslında tamamen kendine has özellikleri olan Joseph Stalin'in "Milliyetler Politikası" ile 1924'te başlatılan "ulus oluşturma\uluslaşma" süreci kısa vadede bölge insanının töre anlayışı ve kültürünü korumaya yönelik gösterdiği direnç sayesinde istenilen sonucu vermemiştir.⁶⁶⁸ Fakat halkın direnci bir noktaya kadar sürebilmiş, Sovyet sisteminin dayattığı ideoloji Orta Asya'daki bütünlüğü zedelediği için bölge insanı belli bir aşamaya kadar bu değişime katlanmak zorunda kalmıştır.⁶⁶⁹ SSCB'nin çözülmesinin ardından bölge liderleri hem kendi "ulusal" hem de "çağdaş" devletlerine sahip olabilecekleri düşüncesiyle Stalin'in başlattığı politikaları sürdürme eğilimi göstererek "yukarıdan-aşağıya" bir anlayışla devlet kurumları tarafından belirlenen "ulusal kimlik" ve "milliyetçi" ideolojileri halka empoze etmeye, egemen etnik gruba dayalı homojen bir ulus devlet inşa etme anlayışıyla yerel kültürü, gelenekleri, tarihi yeniden oluşturmaya çalışmışlardır.⁶⁷⁰

İnsan davranışları ve inançları kendisinin de anlamakta ve kabul etmekte zorlandığı bilinçaltındaki benlikleri tarafından belirlenir.⁶⁷¹ Kimliğin temeli ve yaratıcısı olan benlik bilincine dair yaşanan herhangi bir çelişki bireyin zihniyetinde önemli etkiler bırakır.⁶⁷² Bu sebeple toplumsal hayatta zor ve zulümle dayatılan uygulamalar ile Orta Asya'da en büyük tahribatın sosyal alanda yapıldığını söylemek mümkün görünmektedir. Ulemanın işkenceler, sürgünler, hapislerle esrarengiz bir şekilde yok edilmesi, ibadet mekânlarının tahrip edilerek tüm kamusal alanlarda ibadetin yasaklanması, İslam medeniyetinin ilmî ve manevi kaynaklarının üretimini engellenmesi gibi baskı ve zulüm içerikli politikalarla Rus işgali öncesinde Orta Asyalı kimliğinin temel belirteçlerinden biri olan dinî kimliğin bu coğrafyadan tamamen silinmesi için gereken her şeyin yapıldığı açıktır.⁶⁷³ Sömürge döneminde bir şekilde hayatta kalabilen ulemalar kendi özel alanlarını bir tür gizli ibadethane gibi kullanarak bir yandan kendi kendilerini yetiştirirken diğer yandan babadan oğula aktarımla gelecek nesli eğitmeyi sürdürmüşler, bu sayede tüm din karşıtı kampanyalara, rejimin baskı ve yasaklamalarına rağmen Orta Asya'da İslam'ın yok edilmesine engel olmaya

⁶⁶⁸ Efegil, (2006), a.g.e., s.109.

⁶⁶⁹ Tacibayev, a.g.e., s. 196.

⁶⁷⁰ Efegil, (2006), a.g.e., s.110.

⁶⁷¹ Wimbush, a.g.e., s. 1.

⁶⁷² Davutoğlu, a.g.e., s. 60.

⁶⁷³ Çalışkan, a.g.e., s. 115.

çalışmışlardır.⁶⁷⁴ Fakat yine de İslam dininin ve dolayısıyla İslami kimliğinin zarar görmediğini söyleyebilmek mümkün değildir, zira geçmişle bağları kesilen, bilgi kaynakları yok edilen İslam dini sadece aile içinde sözlü aktarımla ayakta kalabildiğinden birtakım hurafeler ve gerçekle ilgisi olmayan efsanelerin etkisiyle zarar görmüştür.⁶⁷⁵

Sovyet döneminde egemen kavimlerin konuştuğu dil esasına göre belirlenen ulusal cumhuriyetlere ayrılarak kırsal nüfusa özgü etniklik öğeleri mutlak ve ayrıcalıklı kimlik ölçüleri konumuna yükseltilmiş ve bu sayede entelektüeller arasında oluşması muhtemel bağımsızlıkçı akımların engellenmesi umulmuştur.⁶⁷⁶ Türk asıllı olduklarını kabul etmekle birlikte artık Türk dilli halklar kimlikleri ile ilgili tespitlerde önce Kazak, Özbek, Kırgız, Türkmen olduklarını daha sonra Türk olduklarını beyan etmektedirler.⁶⁷⁷ Fakat bölge halkları dini kavramlar hakkında konuşurken bile hala kendi anadilinde değil de Rusça iletişim kurmaktadırlar.⁶⁷⁸ Gerek Çarlık döneminde gerekse Sovyet döneminde dil ile ilgili uygulanan politikalar öylesine sirayet etmiştir ki bağımsızlık sonrası yeni iktidarların egemen etnik kavmin dilini resmi dil ilan etmeleri, anadilin Rusça kelimelerden temizlenmeye çalışılması, ulusal dillerin önemi vurgulanarak alfabe değişikliklerine gidilmesi gibi politikaların başarısı konusunda kuşkulara yol açmaktadır.⁶⁷⁹ Bununla birlikte bir yandan eğitim sistemi ile ilgili yeterli atılımların yapılamaması öte yandan Orta Asyalı entelektüel prototipi konusunda mevcut altyapı noksanlıkları sebebiyle bütünleştirici kimlik unsurlarından dil ve kültürün toplumlar üzerindeki olumlu etkileri engellenmektedir.⁶⁸⁰

İnsanların benimsemiş oldukları yaşam tarzından uzaklaştırılmaları ve yurt bildikleri topraklardan zorla başka yerlere göç ettirilmeleri, yeni yerleşimciler ile eski yerleşimcilerin bir arada yaşamaya mecbur edilmesi, savaşlar, sürgünler vs. Orta Asya'da yerleşim biçimi ve dolayısıyla yaşam tarzı konusunda vahim sonuçlar doğurmuştur.⁶⁸¹ Endüstri ve nüfus transferleriyle sağlanan kentleşme oranının artması, eski Sovyet coğrafyasının diğer alanlarından her ne kadar geride olsa da bölge

⁶⁷⁴ Roux, a.g.e., s. 430.

⁶⁷⁵ Çalışkan, a.g.e., s. 115-116.

⁶⁷⁶ Dudoignon, a.g.e., s. 93.

⁶⁷⁷ Roux, a.g.e., s. 428-429.

⁶⁷⁸ Çalışkan, a.g.e., s. 117.

⁶⁷⁹ Golden, a.g.e., s. 212-213.

⁶⁸⁰ Davutoğlu, a.g.e., s. 466.

⁶⁸¹ Çalışkan, a.g.e., s. 116.

lkeleriyle kıyaslandığında daha yüksek olan hayat standartları bu vahim sonuçları gidermeye veya bunların üstünü örtmeye yetmemektedir.⁶⁸² Sınırlar nceki rejimin gözettiği amaçlar doğrultusunda çizildiğinden ve bu sınırlar içerisinde yaşıyan insanların hiçbirinin kendi iradeleri doğrultusunda doğal seyrinde bir araya gelerek bir toplum oluşturmamış olmalarından kaynaklanan sorunlar yaşanmakta, toplumsal uyum ve dengenin sağlanabilmesi konusunda sıkıntılar ortaya çıkmaktadır.⁶⁸³ Farklı düzlemlerde etkin olabilen dinî kimlikler, dil temelli ulusal kimlikler, sınır temelli ulus devlet kimlikleri ve etnik kimlikler bağımsızlık sonrasında sadakat bağı ve aidiyet hissi ile ilgili karmaşalara sebep olmaktadır.⁶⁸⁴

Sovyet rejiminin yetiştirdiği yeni cumhuriyetlerin eski yöneticileri, eski rejimden aşına oldukları yöntemlerle bağımsızlık sonrası karşılaşılan sorunları çözmeye yönelik politikalar üretmektedirler zira her ne kadar varlıklarının teyidi için rejimden kendilerine miras kalan milliyetçi ideolojiyi yaşatmaktan daha iyi alternatifleri olmasa da artık bu iktidarlar kuralları belirleme gücüne sahiptirler.⁶⁸⁵ Tüm eksikliklerine rağmen yeni bağımsız cumhuriyetlerin en güçlü tutunum ideolojisi ulusal kimlikleri olduğundan Sovyet döneminde oluşturulan ulusal kimlikler devam ettirilmış, egemen etnik grup temeli üzerinden inşa edilen ulus devletler homojenleştirilmeye çalışılmıştır.⁶⁸⁶ Yeni bağımsız ulus devlete sadakatle bağlı ulusal kimliklerin aidiyet hissini güçlendirmek gayesiyle bayrak, milli marş, devlet arması gibi simgeler oluşturulmuş, devlet kurumlarının, kamusal alanların isimleri değiştirilmış, ulusal bayramlar ve günler yeniden tespit edilip tarih yeniden yazılırken her devlet kendi ulusal kahramanlarını, düşünürlerini belirlemiştir.⁶⁸⁷ Yeni ulusun Sovyet rejiminden kopuşunu simgeleyen görsel düzeydeki bu politikalar bilinç düzeyine ulaştığında anlam kazanıp ulusal aidiyet hissi ve sadakat bağlarını sağlamlaştıracadığan Orta Asya'nın genç cumhuriyetlerinin geçmişin mirasından yararlanarak sorunlarının üstesinden gelebilecekleri ngrlmştir.⁶⁸⁸

Tarihi sürekliliğin ve ortak kimliğin en imtiyazlı alanlarından biri olan ulus fikri, bir genelleme çerçevesinde doğulu ulus fikri ve batılı ulus fikri olarak

⁶⁸² Cordier, a.g.e., s. 144.

⁶⁸³ alışkan, a.g.e., s. 117.

⁶⁸⁴ Davutoğlu, a.g.e., s. 466.

⁶⁸⁵ Fragner, a.g.e., s. 48.

⁶⁸⁶ Gürbüz, (2006), a.g.e., s. 44.

⁶⁸⁷ Efeğil, (2006), a.g.e., s. 110.

⁶⁸⁸ Kurubaş, a.g.m., s. 122-123.

tasniflenmiştir. Ancak kendi ulus inşa sürecinde her bir ulus devlet, bu ayrımın belirgin özelliklerini taşımakla birlikte, nihayetinde kendi iç yapısal özelliklerine uygun bir ulus inşa sürecini yönetmekte ve şekillendirmektedir. Orta Asya’da aynı birliğin mensubu cumhuriyetlerin aynı dönemde başlayan ulus inşa süreçleri de ortak özellikler sergilemekle birlikte her biri kendine has özellikler taşıdığından her bir devletin ulus inşa sürecinin ayrı ayrı incelenmesi gerektiği düşünülmüştür.

2.3.1. Kazakistan

Semipalatinsk’te gerçekleşen nükleer kazalara bir tepki olarak nükleer testlerin durdurulması talebiyle Moskova’da başlayan protestolar, Almatı’da şayet nükleer testler durdurulmazsa maden işçilerinin greve gideceklerini deklare etmesiyle kitlesel bir çevre hareketine dönüşmüştür.⁶⁸⁹ Kazak şair Olzhas Süleymanov önderliğinde Nevada-Semipalatinsk hareketi kurularak eylemler birçok ilçe ve şehre yayılmıştır.⁶⁹⁰ Çevre problemleri, ekonomik sorunlar, sosyal ve kültürel hak talepleriyle ekonomik bağımsızlık taleplerinin açığa çıktığı ilk Birlik cumhuriyeti olan Kazakistan, Sovyet yönetiminin tepkisini çekmiştir.⁶⁹¹ Ülkede yükselen protestoları durdurmak, Kazak yöneticileri tasfiye etmek amacıyla Kazakistan Komünist Partisi (KzKP) Birinci Sekreteri Dinmuhammed Kunayev’in görevden alınması ve yerine yerleştirme politikalarına aykırı olarak Rus Genadi Kolbin’in getirilmesi protestolara yeni bir boyut kazandırarak Almatı’da SSCB’nin dağılmasının başlangıcı olarak kabul edilen kanlı gösterilere yol açmıştır.⁶⁹² Yönetimin Ruslardan yana, Kazak karşıtı bir müdahalesi olarak algılanan idari değişikliğe tepkisi ile başlayan gösterilerin glasnost sayesinde medyanın gözünün önünde cereyan etmesi dünyanın SSCB’deki gerilimleri fark etmesini sağlarken, aynı zamanda, başka bir Kazak yöneticinin yükselişine de zemin oluşturmuştur.⁶⁹³ Kunayev döneminde göreve gelmesine rağmen kayırmacı politikalara karşı çıktığı için Kunayev ile arası açılan Nursultan Nazarbayev tasfiye sırasında konumunu koruyabilmiş, yeni yönetime cephe almadan hem parti içerisinde hem de yerel otoriteler ile uzlaşma içinde tavırlar sergileyerek bir yandan kabileler arası bozulan dengeleri yeniden sağlamış, diğer yandan merkezi yönetimin takdirini

⁶⁸⁹ Ingvar Svanberg, “Kazakhs”, (Ed.) Graham Smith, *The Nationalities Question in the Soviet Union*, London, Longman, 1990, s. 199.

⁶⁹⁰ Yapıcı, a.g.e., s. 300.

⁶⁹¹ Svanberg, a.g.e., s. 210.

⁶⁹² Roy, a.g.e., s. 187.

⁶⁹³ Alkan, a.g.e., s. 35.

kazanabilmiştir.⁶⁹⁴ Nazarbayev'in 1989'da Kolbin'in yerine KzKP Birinci Sekreterliği görevine getirilmesiyle Kazakistan'da yeni bir dönem başlamıştır.⁶⁹⁵

1990'da egemenliğini, 1991'de ise bağımsızlığını ilan eden Kazakistan Cumhuriyeti, 2.724.900 km² yüzölçümü ile dünyanın en büyük 9. ülkesidir. Aral Gölü ve Hazar Denizi'nde kıyısı olan Kazakistan Cumhuriyeti doğuda Çin Halk Cumhuriyeti, güneyde Kırgızistan ve Özbekistan Cumhuriyeti, batıda Türkmenistan ve kuzeyde Rusya Federasyonu (RF) ile sınırdadır.⁶⁹⁶ Ülkeye adını veren Kazak teriminin anlamına dair yorumlar çeşitlilik göstermektedir. Göçebe kabilelere verilen Kazak isminin Arapça "yasadışı" anlamına gelen "*khazak*" kelimesinden türediği, Türk dillerinde ise kendi başına buyruk, emir dinlemeyen asker manasında bozkır atlılarına verilen isim olduğu ileri sürülenler arasındadır.⁶⁹⁷ Coğrafi açıdan Orta Asya'nın en büyük ülkesi olma özelliği kilometre başına düşen nüfus yoğunluğu açısından geçerli olmamakla birlikte, Çarlık Rusya'sından itibaren göçler ve sürgünler diyarı olan Kazak topraklarında etnik kompozisyon oldukça karmaşıktır.⁶⁹⁸ 18,157122 milyonluk nüfusun % 63,1'i Kazak, % 23,7'si Rus, % 2,9'u Özbek, 2,1'i Ukraynalı, %1,4'ü Uygur, % 1,3'ü Tatar, % 1,1'i Alman ve % 4,4'ü diğer etnik köken mensubudur.⁶⁹⁹

Orta Asya'da yerel yönetimler ile merkezi yönetim arasında çıkan sorunların başlattığı protestoların ilk adresinin Kazak toprakları olmasına rağmen egemen etninin ülkede mutlak çoğunluğa sahip olmaması, kentleşme ve sanayileşmenin yoğun olduğu kuzey bölgelerde daha çok Rus dilli halkların ikamet ediyor olması vb. sebeplerle Kazakistan Cumhuriyeti bağımsızlığını en son açıklayan ülke olmuştur.⁷⁰⁰ Sömürge döneminde göçler, sürgünler, kolektivizasyon ve arındırma politikaları sırasında çok sayıda Kazak etnili topluluğun hayatını kaybetmesi ve özellikle 2. Dünya Savaşı sırasında sahip olduğu coğrafi konum nedeniyle Birliğin batısında yer alan sanayi tesislerinin iç bölgelere taşınmasıyla eğitilmiş ve teknik hizmetler alanında yoğunlaşmış Rus dilli nüfusun bölgeye yerleştirilmesi Kazak topraklarında nüfus

⁶⁹⁴ Alkan, a.g.e., s. 35.

⁶⁹⁵ Svanberg, a.g.e., s. 207.

⁶⁹⁶ KATEV: Uluslararası Eğitim ve Kültür Vakfı, *Kazakistan: Orta Asya'nın İncisi*, Almatı, Kazakistan Serisi No: 1, 2003.

⁶⁹⁷ Alkan, a.g.e., s. 24.

⁶⁹⁸ Uçar, a.g.e., s. 108.

⁶⁹⁹ CIA, The World Factbook, "*Kazakhstan*", (Erişim) <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kz.html>, 17.06.2016.

⁷⁰⁰ Roy, a.g.e., s. 187.

dengeğini değiştirmiştir.⁷⁰¹ Eski Sovyet cumhuriyetleri içerisinde bağımsızlık esnasında ülkeye adını veren halkın demografik açıdan azınlık konumda olması toprak üzerindeki iddiaları zayıflattığından yönetim ulus inşa sürecinde oldukça temkinli politikalar izlemek zorunda kalmıştır.⁷⁰²

Ülkenin kuzey bölgelerindeki sanayi tesislerinde uzman olarak veya üretim kapasitesi yüksek çiftliklerde nitelikli üreticiler olarak istihdam edilen Rus dilli nüfusun dışarıya göç etme ihtimalinin Kazak ekonomisinde orta vadede olumsuz sonuçlar doğurma potansiyeli taşıması Kazak yönetimini ihtiyatlı davranmaya yönlendirmiştir.⁷⁰³ Rus dilli nüfusa sahip kuzey bölgesinin ülkeden ayrılma tehlikesi yönetimin karar alma noktasında temkinli davranmasının bir diğer ciddi sebebidir.⁷⁰⁴ Zira lkenin Rus-Kazak sınırındaki kuzey bölgesi etnik Rus toprağı olarak grldğinden bağımsızlığın ilk yıllarında bu alanda ayrılıkçı taleplerin faaliyetlerine tanık olunmuştur.⁷⁰⁵ Nobel dll Rus yazar Aleksandr Soljenitsin'in 1990'da Rusya'nın geleceğinin Slav meknının merkezine değişmesinde, yani Kazakistan'ın bölünmesinde yattığı yolunda yaptığı açıklamalar, ayrılıkçı taleplerin sınırın her iki yanında da desteklendiğini gösterir niteliktedir.⁷⁰⁶ Bir yanda ayrılıkçı potansiyele sahip Rus dilli nüfusun varlığı diğer yanda Rus kültürünü benimsemiş yoğun bir Kazak nüfusun varlığı, başkentın 1998'de konumu gereği diğer Orta Asya cumhuriyetleriyle bağ kurmanın daha kolay olduğu Almatı'dan devlete tehdit oluşturan bölgeye, Astana'ya taşınmasının sebeplerinden biri olmuştur.⁷⁰⁷ Etnik ayrımların ortaya çıkardığı farklılaşma sürecinde ülkenin kuzey bölgelerinin Rusya'ya bağlanma veya bir iç savaş doğurma potansiyeli Kazak yönetiminin ulus inşa süreci politika uygulamalarının olduğu kadar dış politikasının da temel belirleyeni olmuştur.⁷⁰⁸ Neticede Rusçadan ve Rus gelenek ve kültüründen önemli oranda etkilenmiş bir Kazak nüfus ve 6467 km'lik Rus-Kazak sınırına yakın kuzey bölgelerde yerleşik olan Rus

⁷⁰¹ Alkan, a.g.e., s. 23.

⁷⁰² Işık Kuşçu, "Ulus İnşası Sürecinde Kazakistan'da Etnik Geri Dönüş G Siyaseti ve Etkileri", (Ed.) M. Turgut Demirtepe, *Orta Asya'da Siyaset ve Toplum: Demokrasi, Etnisite ve Kimlik*, Ankara, USAK Yayınları, 2012, s. 187.

⁷⁰³ Alkan, a.g.e., s. 37.

⁷⁰⁴ Kuşçu, a.g.e., s. 187.

⁷⁰⁵ Alkan, a.g.e., s. 66.

⁷⁰⁶ Roy, a.g.e., s. 253.

⁷⁰⁷ Ayşegül Aydıngün, Hayati Tüfekçioğlu, "Avrasya'nın Merkezinden Dünyaya Açılan lke: Kazakistan", (Ed.) Ayşegül Aydıngün, iğdem Balım, *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri: Türk Dilli Halklar-Türkiye ile İlişkiler*, Ankara, Ankara Kültür Merkezi, 2012, s. 71-72.

⁷⁰⁸ Alkan, a.g.e., s. 66.

dilli nüfus sömürge döneminden yeni cumhuriyete kalan mirastır ve yeni Kazak ulusal kimliği bu miras üzerine inşa edilmek zorundadır.⁷⁰⁹ Bu sebeple Kazakistan Cumhuriyetinde ulus inşa sürecini doğulu ulus-batılı ulus şeklinde kategorize etmek yerine melez bir ulus inşa modelinin izlendiğini söylemek daha makul görünmektedir.⁷¹⁰

Kazak etnili nüfusu artırma maksadıyla eski Sovyet coğrafyasındaki Kazak diasporasının göçünü destekleyici yasaları yürürlüğe koyan Nazarbayev yönetimi bağımsızlığın hemen sonrasında kendisini yalnızca eski Sovyet coğrafyasındaki Kazakların değil dünyadaki tüm Kazak etnili nüfusun hamisi ilan etmiştir.⁷¹¹ Bu amaçla çıkarılan 1992 tarihli Yurttaşlık Yasasının 1. maddesi ile “*Cumhuriyetin topraklarını terk etmeye ve başka yerlerde yaşamaya zorlanmış olan Kazaklara, yurttaşı buldukları ülkenin yasalarıyla çelişmemesi koşuluyla*” çifte vatandaşlık hakkı tanınmıştır, fakat aynı hak Kazakistan’da yaşayan Kazak-dışı etnik kökenlilere tanınmamıştır.⁷¹² Yasanın getirisi olarak 1993 yılında başlayan çift yönlü nüfus hareketliliği bir yandan ülke nüfusundaki etnik skalayı diğer yandan da ekonomik ve sosyal yapıyı önemli oranda değiştirmiştir.⁷¹³ Nitelikli işgücünü oluşturan Rus dilli nüfusun ülkeden ayrılması ve yeni gelen Kazak etnili nüfusun yerleştirildiği kuzey bölgelerinde çıkan huzursuzluk hükümetin söylemlerinin ve dolayısıyla Yurttaşlık Yasasının değişmesine zemin oluşturmuştur.⁷¹⁴ 3 Ekim 1995 tarihinde Yurttaşlık Yasasında yapılan değişiklikle başka devletlerle vatandaşlık bağı olan kişilerin Kazak Cumhuriyeti vatandaşı olma hakkı kaldırılarak Kazak yönetiminin etnik kökenden bağımsız bir yurttaşlık anlayışını benimsediği izlenimi veren politikalar uygulanmaya başlanmıştır.⁷¹⁵ Ülke koşullarının ve farklı etnik grupların varlığı gözetilerek Kazakistan’da hem etnik hem de sivil unsurları barındıran bir ulus inşası stratejisi ile Nazarbayev yeni söylemlerinde “Kazakistanlı” kimliğinin yalnızca Kazak etnili nüfusun değil ülkenin tüm nüfusunu kapsadığının ve Kazakistan’ın etnik fark gözetilmeksizin tüm vatandaşlara ait olduğunun altını çizmiştir.⁷¹⁶ Kazak hükümetinin yeni ulus inşa stratejisi Rus ve Kazak milliyetçi eğilimlerini azaltmak, etnik gerilimleri

⁷⁰⁹ Alkan, a.g.e., s. 23-66.

⁷¹⁰ Aydıngün, Tüfekçioğlu, a.g.e., s. 83.

⁷¹¹ Kuşçu, a.g.e., s. 176.

⁷¹² Yapıcı, a.g.e., s. 139.

⁷¹³ Alkan, a.g.e., s. 42.

⁷¹⁴ Kuşçu, a.g.e., s. 183.

⁷¹⁵ Yapıcı, a.g.e., s. 147-148.

⁷¹⁶ Kuşçu, a.g.e., s. 188-187.

tırmandırmamak, Rus dilli vatandaşlarını ve dolayısıyla Rusya'yı karşısına almadan bir devlet yapısı oluşturmak üzerine temellendirilmiştir.⁷¹⁷

Ulus inşası stratejisindeki değişim Anayasa'da da gözlemlenmektedir. 1993 tarihli Anayasada Kazakistan Cumhuriyeti, Kazak milletinin devleti olarak tanımlanırken 1995 tarihli Anayasada bu hükme yer verilmeyerek etnik grupların, kimlik ve hürriyetleri anayasal güvence altına alınmıştır.⁷¹⁸ Ülkedeki Rus dilli nüfus ve bu nüfusun coğrafi dağılımı etnik temelde bir siyasal farklılaşma ve bölünmeyle sonuçlanma potansiyeli taşıdığından Kazakistan siyasal rejimi mevcut toplumsal yapıya göre şekillendirilmiştir.⁷¹⁹ Bir yandan Kazak etnili nüfusun istemlerine cevap vermek diğer yandan farklı etnik grupların tepkisini çekmemek zorunda olan yönetim etnik kimliğe veya yurttaşlığa dayalı ulus fikri arasında bir seçim yapmaktan bilinçli olarak kaçınmış ve kendine özgü bir anlayışla ulus inşa sürecini yönlendirmiştir.⁷²⁰ Bu anlayışa göre Kazakistan'da tüm vatandaşların eşit hak ve fırsata sahip olduğu çok uluslu bir devlet imajı belirlenmeye çalışılmış, fakat zaman içerisinde uygulamada Kazak etnili nüfusu kayıran politikalarla Kazaklar ülkede baskın hale gelmeye başlamıştır.⁷²¹ Kazak etnili nüfusun parlamentoda, bürokraside, polis, ordu ve istihbarat teşkilatlarında, yerel yönetim birimlerinde ve özellikle endüstriyel sektörde nüfuslarına oranla daha fazla kadrolaşmaları sağlanarak gerek siyasi gerekse ekonomik açıdan güçlenmelerinin önü açılmıştır.⁷²²

Sovyet döneminde uygulanan eğitim politikaları, Rus dilli nüfusun yoğunluğu ve Kazakların mevcut siyasi koşullara tabi olmak zorunda kalmaları Kazak coğrafyasında Kazak dilinden ziyade Rusçanın daha yaygın olarak kullanılmasına sebep olmuştur.⁷²³ Bağımsızlık öncesi dönemde ekonomik taleplerle birlikte kültürel taleplerin de gündeme getirilmesi sonucu 1989 yılında çıkarılan Diller Yasası ile Kazak dilinin eğitim ve resmi yazışma dili olarak kullanımı zorunlu hale getirilmiştir.⁷²⁴ Yasaya göre Kazak dili tek "devlet dili" statüsüne yükseltilirken, Rus

⁷¹⁷ Alkan, a.g.e., s. 47.

⁷¹⁸ Yapıcı, a.g.e., s. 181-182.

⁷¹⁹ Alkan, a.g.e., s. 116.

⁷²⁰ Yapıcı, a.g.e., s. 182-183.

⁷²¹ Kuşçu, a.g.e., s. 186-187.

⁷²² Yapıcı, a.g.e., s. 313.

⁷²³ Uçar, a.g.e., s. 119.

⁷²⁴ Adem Asaloğlu, "Bağımsızlık Sonrası Kazakistan'daki Kültürel Değişimlerin Analizi", (Ed.) M. Savaş Kafkasyalı, *Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya*, Ankara-Türkistan, Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2012, s. 212.

diline “etnik gruplar arası iletişim dili” statüsü verilerek aynı statüler 1993 Anayasasında da korunmuştur.⁷²⁵1995 Anayasasında ise *devletin resmi dili Kazak dilidir, devlet kurumları ve yerel yönetim organlarında Kazak dili ile birlikte Rus dili de eşit olarak kullanılacaktır* ifadeleri yer almaktadır.⁷²⁶ Anayasadaki bu ifadeler genellikle Rusçanın statüsü konusunda yönetim tarafından bilinçli şekilde bir muğlaklık oluşturularak bir yandan Rus dilli nüfusun yoğun olduğu bölgelerde Rusçanın resmi dil statüsüne kavuşması önlenirken diğer yandan Kazakçanın bir koşul olarak öne sürülmediği izlenimi verilmeye çalışıldığı şeklinde yorumlanmaktadır.⁷²⁷

Kazakçanın kullanımının yaygınlaştırılması Kazak aydınları tarafından da desteklenmiştir, ancak Kazak nüfusun büyük çoğunluğunun Kazakçayı yeteri kadar bilmemesi ve dil eğitimi konusunda etkin kadronun yetersiz olması Kazakçanın yaygınlaştırılması çabasının önünde önemli bir engel teşkil etmiştir.⁷²⁸ Ancak Kazakçanın kullanımının yaygınlaşması konusuna özel önem atfeden yönetim Ana Tili Cemiyeti, Kazak Tili Kogramı gibi kurumsal yapılara verdiği destekle bu engelleri kaldırma çabasıdır.⁷²⁹

Kazak halkı için ata mekân olarak adlandırdıkları toprakları, onur duydukları tarihleri, kendilerine has kültürel özellikleri ve şecereleri kimliklerinin ayrılmaz bir parçasıdır.⁷³⁰ Sekiz-dokuz yaşlarına gelen bir Kazak çocuğuna şecere, yani soyu yedi kuşağa kadar bilmek manasına gelen “*jeti ata*” prensibini öğretmek yüzyıllardır yaşatılan bir Kazak âdetidir.⁷³¹ Ulus inşa sürecinde Nazarbayev, bir yandan Kazakistan topraklarını “*Büyük Türkî ilin bir parçası*” olarak sunup Hunlar ve Göktürklerle bağlantı üzerinden Kazak kimliğinin tarihsel derinliğini inşa etme yolunu izlerken diğer yandan kazakların etnik aidiyet duygularını güçlendiren “*jeti ata*” prensibinin yaşatılmasına, dolayısıyla soy algısının oluşturulmasına önem vermektedir.⁷³² Günümüzde kendilerini her şeyden önce bir Kazak olarak tanımlayan Kazak halkı, ardından atalarının mensup olduğu cüzü belirtir.⁷³³ Kazak halkının *Alaş* adlı bir atadan türediğine, sosyal yapının, töre ve örfi hukuklarının bu büyük ata tarafından

⁷²⁵ Yapıcı, a.g.e., s. 199-200.

⁷²⁶ Alkan, a.g.e., s. 56.

⁷²⁷ Yapıcı, a.g.e., s. 200.

⁷²⁸ Asaloğlu, a.g.e., s. 216-219.

⁷²⁹ Uçar, a.g.e., s. 123.

⁷³⁰ Kemal H. Karpat, *Türkiye ve Orta Asya*, çev. Güneş Ayas, İstanbul, Timaş Yayınları, 2014, s. 111.

⁷³¹ KATEV: Uluslararası Eğitim ve Kültür Vakfı, a.g.e., s. 46.

⁷³² Yapıcı, a.g.e., s. 109.

⁷³³ Karpat, a.g.e., s. 105-106.

kurulduğuna ve üç büyük Kazak boyunun bu ilk atanın üç oğlunun soyundan geldiğine inanılır.⁷³⁴ Kazak kimliğinin anahtar sembolü olarak yorumlanan üçlü cüz yapısının genetik birliğini kanıtlayabilmek ve bu sayede tüm Kazakları kapsayan bir ortak soy algısı oluşturmak gayesiyle SSCB'nin son dönemlerinden beri soy ağacı kitapları basılarak ülke çapına dağıtılmaktadır.⁷³⁵

Nazarbayev yönetimindeki Devlet Politikası Milli Kurulu'nca 1995 yılında oluşturulan "Kazakistan Cumhuriyeti Tarih Bilincini Kurma Belgesi" ile kurumsallaştırılan yeni tarih yazımı anlayışının harekete geçirici ilkesi "kazak halkının geçmişini bugününü anlamaya çalışma ihtiyacı" olarak belirlenmiştir.⁷³⁶ Kazakların ebedî ve ezeli bağlılıklarının vurgulandığı belgede Kazak Devletinin antik çağlardan beri Kazak coğrafyasında kurulan büyük imparatorluklar ve kağanlıkların devamı olduğu vurgulanmakta, bu sebeple üstü kapalı olsa da Kazakistan'da Kazakların statülerinin daha imtiyazlı olması gerektiği öngörülmektedir.⁷³⁷ Kazak ulusal kimliğinin yeniden biçimlendirilmesi, bağımsızlığın anlamının perçinlenmesi için Kazakistan'da devlete bağlı bir kuruluş olan Kazak Eğitim Akademisi bünyesinde Sovyet döneminde kullanılan ders kitaplarının içeriğinde ilk kapsamlı değişiklikler gerçekleştirilmiştir.⁷³⁸ Edebiyat ve tarih kitaplarında Kazak kahramanların isimlerine daha fazla yer verilmiş, Kazak kültürünün ve tarihinin yeniden düşünülmesi ve yorumlanması teşvik edilmiştir.⁷³⁹

Sovyet tarih yazımının hasıraltı ettiği kolektifleşme, kulakların tasfiyesi büyük açlık dönemi gibi konuların araştırılmasına açık destek veren yönetim, mevcut demografik yapı nedeniyle yeni tarih yazımının Rus karşıtı bağlama oturtulmaması konusunda da hassasiyet göstermekte, Sovyet döneminin Kazak milli bilinci ve kültürüne yaptığı olumsuz etkilerle birlikte olumlu etkilerinden de bahsedilmektedir.⁷⁴⁰ Yeni tarih yazımına göre iki farklı süreçte ele alınan Sovyet döneminin ilk bölümünde 1921-1922 ve 1931-1933 yılları arasında kasıtlı olarak aç bırakıldığı için en az üç milyon insanın hayatını kaybettiği, otuz binden fazla insanın idam edildiği, yüz binlercesinin de esir kamplarına gönderildiği anlatılmaktadır. Bu

⁷³⁴ Uçar, a.g.e., s. 117.

⁷³⁵ Yapıcı, a.g.e., s. 270-271.

⁷³⁶ Yapıcı, a.g.e., s. 269.

⁷³⁷ Yapıcı, a.g.e., s. 270.

⁷³⁸ Yapıcı, a.g.e., s. 271.

⁷³⁹ Asalıoğlu, a.g.e., s. 215.

⁷⁴⁰ Yapıcı, a.g.e., s. 276.

sebeplerle yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalan Kazak halkının Ruslaştırma siyaseti neticesinde de milli kimliğini, dilini ve dinini kaybetme tehlikesiyle yüzleşmek zorunda bırakıldığı belirtilmektedir. Dönemin ikinci bölümünde ise sanayi, eğitim, sanat ve kültürel faaliyetlerde yaşanan gelişmelere, Kazakistan'ın farklı bölgelerinde açılan üniversitelere, fabrikalara, bu dönemde yetişen Kazak etnili önemli şahsiyetlere değinilmektedir.⁷⁴¹ Bununla birlikte Sovyet tarih yazımında yapılan bazı nitelendirmeler kesinlikle kabul edilmemekte yeni tarih yazımında farklı şekilde yorumlanmaktadır. Örneğin Sovyet tarih yazımında bozkırın geri kalmışlığı fikri tamamen reddedilmekte, göçebe kültürü üstün bir kültür olarak sunulurken özgürlüğün bu kültüre borçlu olduğu vurgulanmaktadır.⁷⁴² Sovyet tarih yazımında hanların gönüllü olarak Çarlık yönetimini kabul ettikleri yönündeki anlatılar Kazak tarihçileri tarafından reddedilmekte, dönem geçici işbirliği olarak anlatılmaktadır.⁷⁴³ Bağımsızlık öncesi dönemlerin kazanımları da belirtilirken, topyekûn bir Sovyet eleştirisi yapılmamaktadır.⁷⁴⁴

Bir ulusun bütün arka planını, düşüncesini ve kültürünü yansıtan ve sadece o ulusa ait olan değerler ulusal marş, ulusal arma ve ulusal bayrak gibi unsurlarda somutlaştırılır. Kazak tarihi ve kültürünün izlerini taşıyan, aynı zamanda her ne kadar farklı anlamlar ifade etse de Rusların da kendi kültürlerine dair izler bulabileceği Kazakistan bayrağı mavi zemin üzerine solda altın sarısı Kazak süslemeleri, ortada 32 ışıklı güneş ve güneşin altında aynı renkte kanatları açık bozkır kartalından oluşmaktadır. Kazaklar için göçebe kazak kültürünü ve av geleneğini simgeleyen altın renkli kartal çift başlı olmasa da Ruslar için yüzyıllarca Rus İmparatorluğu'nu simgeleyen kartalı çağrıştırmak, mavi renk ise Türkler açısından önemli olduğu kadar Panslavizm'i temsil eden renklerden biri olması sebebiyle Rus nüfusa da hitap ettiği söylenebilmektedir.⁷⁴⁵ Devlet armasının ise tüm Kazakistan vatandaşlarını kapsayıcı olduğunu söyleyebilmek pek mümkün görülmemekte hatta bu armanın tüm vatandaşlara devletin bir Kazak devleti olduğunu hatırlatan öğelerden oluştuğu açıkça gözlemlenebilmektedir.⁷⁴⁶ Mavi zemin üzerine sarı renkte armanın merkezine konumlandırılan şarırak Kazak geleneğinde "ata evi"ni, şarırak ortasında birbirini

⁷⁴¹ KATEV: Uluslararası Eğitim ve Kültür Vakfı, a.g.e., s. 32.

⁷⁴² Yapıcı, a.g.e., s. 272.

⁷⁴³ Karpat, a.g.e., s. 102.

⁷⁴⁴ Yapıcı, a.g.e., s. 277.

⁷⁴⁵ Aydıngün, Tüfekçioğlu, a.g.e., s. 75-76.

⁷⁴⁶ Aydıngün, Tüfekçioğlu, a.g.e., s. 77.

kesen üç çizgi üç cüzün birliğini, armanın kenar kısmında yer alan uçan at figürleri ise Kazak mitolojisindeki altın adamın başlığındaki kanatlı atları temsil etmekte, böylece üç cüzü merkeze alan Kazak ata mekânı sembolize edilmektedir.⁷⁴⁷

Sovyet sonrası Kazakistan'da ata miti Kazak Hanlığının kurucuları Kerei ve Janibek Hanlar, Çarlık Rusya'sı ve Çin'in çift yönlü baskısına direnen Ablay Han ve Kazak Hanlığının Rus egemenliği altındaki dönemde Rus güçleri ile kıyasıya mücadele eden Kenesarı Han ata mitinin başlıca kahramanlarıdır.⁷⁴⁸ Kazak kahramanların efsaneleri tüm sanatsal öğelere konu olmakta, kamusal alanlarda bu öğelere sıklıkla rastlanılmaktadır. Bu yolla Kazak milletinin Sovyet inşa projesinin bir ürünü olmadığı, Kazak milli bilincini yüzyıllardır var olduğu, Kazak cüzlerinin Rusları topraklarına gönüllü olarak kabul etmediği kanıtlanmaya çalışılmaktadır.⁷⁴⁹ Uzak geçmişten şahsiyetlerden başka devlet kuruculuğu ön plana çıkarılarak Nazarbayev'in kişiliği de yüceltilmekte, gerek ulusal gerekse uluslararası boyutta kültürler, dinler ve etnik gruplar arasındaki hoşgörü söylemleri, ulusal birliği sağlama yönündeki çabaları takdirle karşılanmaktadır.⁷⁵⁰

18. yüzyılda başlayan Rus-Kazak ilişkileri nezdinde oluşan demografik yapının miras alındığı Kazakistan Cumhuriyeti'nde ulusal devlet politikaları bağımsızlığın muhafazası, devletin güçlenmesi, ulusal birliğin sağlanması, hakların ve özgürlüklerin korunması, aydın bir ulus ve ulusal bir ruh yaratılması gayesinden hareketle belirlenmektedir.⁷⁵¹ Devraldığı toplumsal yapı üzerinden doğulu ulus ya da batılı ulus modeli olarak kesin hatların çizildiği bir ulus inşası belirlemenin mümkün olmadığı ülkede yönetim her iki modelin de tipik özelliklerini taşıyan bir ulus inşa süreci izlese de sonuçta kendine has bir çizgi belirlemektedir.

2.3.2. Kırgızistan

Türklerin anayurdu olarak bilinen Altay ve Tanrı Dağları çevresinde göçebe yaşam stilini benimseyen Kırgızların, en eski Türk topluluklarından biri olduğu kabul edilmektedir.⁷⁵² Kazaklar gibi göçebe niteliğiyle öne çıkan Kırgız topluluğu hakkındaki ilk yazılı belgeler M.Ö. 2. yüzyıla, Çin'in Batı Hanlığı dönemine

⁷⁴⁷ Yapıcı, a.g.e., s. 283-284.

⁷⁴⁸ Asalıoğlu, a.g.e., s. 215.

⁷⁴⁹ Yapıcı, a.g.e., s. 272-273.

⁷⁵⁰ Yapıcı, a.g.e., s. 274-275.

⁷⁵¹ Aydingün, Tüfekçioğlu, a.g.e., s. 88.

⁷⁵² Uçar, a.g.e., s. 139.

dayandırılmaktadır, fakat tanımlayıcı bir ad olarak Kırgız terimine 8. yüzyılda dikilen Orhun Yazıtlarında rastlanmaktadır.⁷⁵³ Etimolojik açıdan Kırgız adı ile ilgili pek çok teori olmakla birlikte bu teorilerden en çok kabul göreni Kırklar anlamına gelen “*kırk-ız*”dan türemiş olduğu yönündedir, zira üçler, yediler, kırklar gibi sayısal çokluk ifadelerinin Türk dünyasındaki yeri dikkate alındığında bu tanım diğerlerine göre daha ikna edici görünmektedir.⁷⁵⁴ Bugünkü Kırgızistan ve yakın çevresinde Sovyet dönemine dek göçebe yaşam tarzlarını sürdüren Kırgızlar, Kazak ya da Özbek Hanlıklarına bağlı olmayan topluluklardır.⁷⁵⁵ Kazakların step göçebeleri, Kırgızların ise dağlık göçebeler olmaları dışında dil, yaşam tarzı ve kültürel özellikler bakımından birbirlerine benzeyen bu iki halkın Sovyet rejiminin ilk dönemlerine dek Rus yönetimleri tarafından steplerde yaşayanları (Kazaklar) Kırgız, dağlık kesimlerde yaşayanları (Kırgızlar) ise Kara Kırgız olarak adlandırıldığı bilinmektedir.⁷⁵⁶ Bir ulusun adı olarak Kırgız terimi 1924 sonrası SSCB’de yapılan nüfus sayımlarında herkesin resmen tanınmış milliyetler arasında kendi milliyetlerini belirlemesi ile resmîyet kazanmış ve yine Sovyet yönetimi tarafından sınırlarının belirlendiği Kırgız halkının yaşadığı topraklar Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak tanımlanmıştır.⁷⁵⁷

199.951 km², yüzölçümü ile coğrafi açıdan Orta Asya’nın en küçük ikinci ülkesi olan Kırgızistan, idari olarak Çuy, Issık Göl, Narın, Talas, Celal-Abad, Oş ve Batken olarak 7 bölgeye ayrılmış, Başkent Bişkek ve Oş şehrine özel statü verilerek kendilerini çevreleyen Çuy ve Oş vilayetleri haricine alınmışlardır.⁷⁵⁸ Orta Asya’nın iki büyük dağ silsilesi olan Tanrı Dağları ile Pamir Dağları arasında uzanan Kırgızistan, kuzeyde Kazakistan, batıda Özbekistan, güney batıda Tacikistan ve güney doğuda Çin Halk Cumhuriyeti ile sınırdadır, ancak SSCB’den miras kalan sınırların kesinliği olmayıp güvenlikle ilgili kaygılar mevcudiyetini sürdürmektedir.⁷⁵⁹

⁷⁵³ Alkan, a.g.e., s. 199.

⁷⁵⁴ Abdullah Gündoğdu, “Kırgızistan: Dün, Bugün, Yarın”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 15, Güz 2011, s. 400.

⁷⁵⁵ Y. Emre Gürbüz, “Demokrasi ve Otoriterlik Sarkacında: Kırgızistan”, (Ed.) Ayşegül Aydıngün, Çiğdem Balım, *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri: Türk Dilli Halklar-Türkiye ile İlişkiler*, Ankara, Ankara Kültür Merkezi, 2012, s. 169.

⁷⁵⁶ Alkan, a.g.e., s. 200.

⁷⁵⁷ Gürbüz, (2012), a.g.e., s. 169.

⁷⁵⁸ Alkan, a.g.e., s. 217.

⁷⁵⁹ Mustafa Ünver, “Kırgızistan: Kırılğan Hatlar Ülkesi” (Ed.) M. Savaş Kafkasyalı, *Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya*, Ankara-Türkistan, Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2012, s. 312.

5,664939 milyonluk ülke nüfusunun % 70,9'u Kırgız, % 14,3'ü Özbek, % 7,7'si Rus ve % 7,1'i diğer etnik kökene mensuptur.⁷⁶⁰ Çarlık döneminde Kırgız coğrafyasının henüz tarıma açılmamış topraklara sahip olması ve Sovyet döneminde tehlikeli görülen kimi halkların sürgün edilmesi ülkedeki etnik çeşitliliğin artmasının sebepleri arasında sayılmaktadır.⁷⁶¹ Ülkenin çok etnili bir nüfus yapısına sahip olmasının yanı sıra Kırgızların kendi aralarında da farklılıklar mevcuttur.⁷⁶² Coğrafi ve kültürel faktörlerle birlikte zihinsel faktörlerin de katkısıyla ülke gayri resmî olarak kuzey ve güney olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.⁷⁶³ Kuzey ile güney arasındaki doğal coğrafi ayırım ülkenin dağlarla kaplı olmasından kaynaklanırken, toprak temelli kimlikleri ortaya çıkaran idari ve bölgesel bölünme Çarlık ve Sovyet egemenliğinin bir ürünüdür.⁷⁶⁴ Kırgız kimliğine ilişkin birçok soruyu gündeme getiren bu ayırım ve Sovyet yönetiminin ülkeler içinde azınlıklar bırakma siyaseti sonucu ortaya çıkan çok etnili yapı, politik karar verme süreçlerine yansıdığı gibi etnik sorun alanlarını da sürekli açık tutmaktadır.⁷⁶⁵ Ülkenin etnik ve kültürel açıdan oldukça renkli bir skalaya sahip olması bağımsızlık sonrası dönemde gerek ulusal aidiyet ve sadakat bağlarının oluşturulmasında gerekse demokrasi geleneğinin tam anlamıyla işletilebilmesinin önünde ciddi engeller oluşturmaktadır.⁷⁶⁶

SSCB'nin dağılma sürecinde diğer Orta Asya cumhuriyetlerinden farklı olarak Kırgızistan'da bağımsızlık süreci Kırgızistan Komünist Partisi'ne (KrKP) karşı bir siyasi oluşumla başlamıştır.⁷⁶⁷ Ekonomik sorunlar, merkezden kaynak aktarımının azalması ve Gorbaçov'un reform politikaları KrKP içinde merkezin yetersizliğinin sorgulanmasının önünü açmıştır.⁷⁶⁸ Ekim 1990'da yapılan anayasa değişikliğiyle KrKP'nin sistemdeki rolü azaltılmış, parlamento üyeleri tarafından seçilecek bir cumhurbaşkanlığı makamı oluşturularak ilk kez parti liderlerinden biri yerine Kırgızistan Bilimler Akademisi Başkanı Askar Akayev 27 Ekim 1990'da KrKP Üst Sovyet Başkanlığına seçilmiştir.⁷⁶⁹ Şubat 1991'de başkent Frunze'nin adı Sovyet

⁷⁶⁰ CIA, The World Factbook, "*Kyrgyzstan*", (Erişim) <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kg.html>, 23.06.2016.

⁷⁶¹ Gürbüz, (2012), a.g.e., s. 139.

⁷⁶² Gürbüz, (2012), a.g.e., s. 146.

⁷⁶³ Hayati Beşirli, "Kırgızistan'ın Sosyo-ekonomik ve Sosyo-kültürel Yapısı", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 15, Güz 2011, s. 317.

⁷⁶⁴ Joldoshov, a.g.e., s. 115.

⁷⁶⁵ Beşirli, a.g.m., s. 318.

⁷⁶⁶ Ünver, a.g.e., s. 323.

⁷⁶⁷ Gürbüz, (2012), a.g.e., s. 146-147.

⁷⁶⁸ Alkan, a.g.e., s. 210.

⁷⁶⁹ Gürbüz, (2012), a.g.e., s. 147-148.

dönemi öncesindeki adı olan Bişkek ile değiştirilmiş, Ağustos 1991’de bağımsızlığın ilanının ardından Ekim ayında yapılan seçimlerde Akayev yeni kurulan Kırgızistan Cumhuriyeti’nin cumhurbaşkanı olmuştur.⁷⁷⁰

1991 yılında bağımsızlığın ilanı ile birlikte çoğulcu, demokratik bir siyasi sistemin benimsendiği Kırgızistan’da bağımsızlık öncesinde oluşmaya başlayan farklı siyasi yapılanmalar kurumsallaşarak etkin siyaset yapma hakkı kazanabilmişlerdir.⁷⁷¹ Komşu ülkelere nazaran seçimler daha demokratik ve yarışmacı ortamda yapılabildiğinden 1990’lı yılların başında ülke, “*Orta Asya’nın İsviçre’si*”, “*demokrasi adası*” gibi sıfatlarla birlikte anılır olmuştur.⁷⁷² Ancak göçebe bir toplumsal ve ekonomik yapılanmadan kurumsallaşmaya Sovyet yönetimi altında ve merkezi politikalar doğrultusunda geçen Kırgızistan’da yeni siyasi yapılanma ve uluslaşma süreci Sovyet etkisinden ve Birliğin ardında bıraktığı mirastan bağımsız gerçekleşmemiştir.⁷⁷³

Birliğin dağılma sürecinde yapılan 1989 Sovyet Nüfus Sayımı verilerine göre Kırgız coğrafyasındaki etnik skala % 52,4 Kırgız, %21,5 Rus, %12,5 Özbek ve otuzdan fazla farklı grubu içeren % 13,2 diğer etnilerden oluşmaktadır.⁷⁷⁴ Çok etnili yapı içerisinde teknik ve uzmanlık gerektiren meslekler daha çok kentlerde yaşayan Slav etnili nüfusun hâkimiyetindeyken genellikle kırsal bölgelerde yaşayan Kırgız ve diğer Orta Asya etnili nüfus tarımsal alanda istihdam edilmiş, dolayısıyla ülkede etnik farklılıkların kentli-kırsal, teknik-tarımsal ve bölgesel ayrımlara dayandırıldığı bir toplumsal yapı oluşmuştur.⁷⁷⁵ Mevcut yapı üzerine Sovyetik kimliğin yerine ikame edilecek bir kimlik algısı oluşturmak, toplumun bireyleri arasında aidiyet ve sadakat bağlarını güçlendirmek, onlara ideolojik bir dayanak sunmak gayesiyle birbiriyle çelişen iki ulus fikri aynı anda kullanılarak karma bir model üzerinden ulus inşa süreci başlatılmıştır. Böylece hem Kırgızlar arasında bölgesel farklılıkların azaltılması, hem de farklı etnik grupların ötekileştirilmesinin engellenmesi hedeflenmiştir.⁷⁷⁶ Fakat

⁷⁷⁰ Beşirli, a.g.m., s. 319.

⁷⁷¹ Gürbüz, (2012), a.g.e., s. 135.

⁷⁷² Yaşar Sarı, Çınara Asanbayeva, “1990 ve 2010 Yıllarında Güney Kırgızistan’daki Etnik Çatışmalar: Nedenler, Benzerlikler ve Farklılıklar”, (Ed.) M. Turgut Demirtepe, *Orta Asya’da Siyaset ve Toplum: Demokrasi, Etnisite ve Kimlik*, Ankara, USAK Yayınları, 2012, s. 104.

⁷⁷³ Alkan, a.g.e., s. 206.

⁷⁷⁴ M. Turgut Demirtepe, Kerim Has, “Siyasal Rejim Değişiminin Sosyal Etkisi: Kırgızistan’da Nüfus Hareketliliği ve Dış Göç Olgusu”, (Ed.) M. Turgut Demirtepe, *Orta Asya’da Siyaset ve Toplum: Demokrasi, Etnisite ve Kimlik*, Ankara, USAK Yayınları, 2012, s. 213.

⁷⁷⁵ Alkan, a.g.e., s. 215.

⁷⁷⁶ Gürbüz, (2012), a.g.e., s. 168.

devlete adını veren ulusun elindeki iktidar tarafından alınan kararlar genellikle azınlıklar tarafından pek hoş karşılanmamıştır.⁷⁷⁷ Uluslaşma sürecinde kimi zaman etnik vurgunun ağırlık kazandığı politik uygulamalar farklılıkların bir zenginlikten ziyade gerilim ve çatışma unsuru olarak algılanmasına ve de ülkenin iktisadi ve mali sistemlerinde ciddi sorunlara yol açan demografik değişime neden olmuştur.⁷⁷⁸

Bağımsızlığın ilk yıllarında yönetim etnisiteye dayalı devlet oluşumuna karşı çıkarak insanların etnik kökenine dayalı ayrımcılığa uğramadan ülkenin tüm vatandaşlarına eşit fırsatlar vadeden sivil bir yapılanmayı savunmuş, dönemin milliyetçi hareketlerine rağmen ülke içinde yaşayan tüm halklara çifte vatandaşlığa izin vermemek kaydıyla Kırgızistan Cumhuriyeti vatandaşlığı verilmiştir.⁷⁷⁹ Özellikle Slav nüfusu bir tercihle baş başa bırakan bu uygulama, Slav halkların ve diğer nitelikli işgücünün kitlesel göçüne sebep olup, bir yandan nüfusun homojenleşmesini sağlarken öte yandan Sovyet döneminde bastırılan etnik duyguların dışa vurulmasının zeminini hazırlamıştır.⁷⁸⁰ Vatandaşlıkla ilgili politikaların yanı sıra Birliğin dağılmasının ardından çok sayıda fabrikanın kapanması, büyük üretim tesislerinin devlet elinden çıkarılarak özelleştirilmesi, kolhoz ve sovhozların dağıtılması sonucu tarımsal alanların özel mülkiyete devredilmesi kitlesel işsizliği beraberinde getirerek halkın yaşam kalitesinin düşmesinin ve dolayısıyla toplumsal yapıda oluşan hoşnutsuzluğun ana kaynaklarından biri olmuştur.⁷⁸¹ İktidar etnik gerilimleri önleyici politikalar üretebilmek, nitelikli mesleklerde istihdam edilen nüfusun dışarıya göçünü önlemek, tarımsal alanda ortaya çıkan atıl işgücünün farklı sektörlere sağlıklı bir şekilde aktarımını gerçekleştirebilmek adına girişimlerde bulunmuştur, fakat yeni siyasi yapılanmanın temeli nihayetinde Sovyet sistemine dayandığından parlamento ile yönetim arasında gerginlikler yaşanmıştır.⁷⁸² Devlet politikaları hoşgörü, iyi niyet, her bir halkın haklarına saygı gösterilmesi, uyum ve işbirliğine önem verilmesi ilkelerine dayandırılarak uyumlu bir toplumsal yapının oluşturulması hedefiyle “Kırgızistan ortak evimiz” ifadesiyle formüle edilse de toplumsal gerginliklerin önü

⁷⁷⁷ Sarı, Asanbayeva, a.g.e., s. 100.

⁷⁷⁸ Demirtepe, Has, a.g.e., s. 207-208.

⁷⁷⁹ Joldoshov, a.g.e., s. 125.

⁷⁸⁰ Demirtepe, Has, a.g.e., s. 239.

⁷⁸¹ Sarı, Asanbayeva, a.g.e., s. 111-112.

⁷⁸² Alkan, a.g.e., s. 216.

alınamamıştır.⁷⁸³ Kırgızistan bağımsızlık sonrası uluslaşma sürecine iki devrim sığdırarak dikkatleri üzerine çekmiştir.⁷⁸⁴

Dilin seçimi, kullanımı ve dile verilen siyasi statü çok etnili toplumlarda etniler arası ilişkilerin temel belirteçlerinden biri olduğundan dil politikaları ulus ve ulusal kimlik inşa süreçlerinin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır.⁷⁸⁵ Henüz bağımsızlık ilan edilmeden Gorbaçov reformlarının sonuçlarından biri olarak 1989’da yapılan yasal değişikliklerle Kırgızca Kırgız coğrafyasının devlet dili ilan edilmiştir, ancak Kırgızca’ya verilen statü diğer etnik grupların tepkisini çekmiştir.⁷⁸⁶ Kırgızca’nın statüsü bağımsızlık sonrası yürürlüğe giren 1993 Anayasasında da korunmuş, Anayasanın 5. maddesi ile resmi dilin Kırgız dili olduğu, bunun yanında kullanılan Rusça ve diğer dillerin de kullanılabilmesi, eşit ve serbest olarak gelişmesine garanti verildiği belirtilmiştir. Fakat 2002 yılında bu maddede yapılan bir değişiklikte, devlet dili resmi dil ayrımı getirilmiş, Kırgızca devlet dili Rusça ise resmi dil olarak tanınırken diğer dillerle ilgili ifade değiştirilmeden maddede kalmıştır.⁷⁸⁷ Kırgızca’ya anayasal statü tanıyan bu maddeler Kırgız ulusunun inşası ve çok etnili yapıyı koruma hassasiyetlerini sürekli gündemde tutmaktadır. Bununla birlikte, diller arasındaki statü farkı ciddi sorunlara yol açabilme ve diğer sorunlarla birleşerek toplumsal yapı içerisinde uyumsuzluk kaynaklarından biri olma potansiyeli taşımaya devam etmektedir.⁷⁸⁸

Kırgızca, Kırgız coğrafyasının ana dili olmasına rağmen fonksiyon bakımından sınırlandırıldığından mevcudiyetini kısıtlanmış bir biçimde korumak zorunda kalmıştır. Sovyet döneminin milletler arası ortak dili ve dünya kültür mirasına erişim dili olan Rusçanın bölgedeki işlevi bugün de geçerli olup, günlük yaşamda Rusça hâlâ yaygın bir biçimde kullanılmaktadır.⁷⁸⁹ Rusçanın yanı sıra bağımsızlık sonrası dönemde küresel piyasalara entegre olabilmek adına İngilizcenin yaygınlaştırılması çabaları Kırgızca’nın gelişiminin ve yaygınlaşmasının önünde yeni bir engel teşkil

⁷⁸³ Gürbüz, (2012), a.g.e., s. 173-174.

⁷⁸⁴ Gündoğdu, a.g.e., s. 407.

⁷⁸⁵ Neziha Musaoğlu, “Orta Asya Cumhuriyetlerinde Dil, Ulusal Kimlik ve Demokrasi”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 11, 2009, s. 263.

⁷⁸⁶ Gürbüz, (2012), a.g.e., s. 172.

⁷⁸⁷ Alkan, a.g.e., s. 224.

⁷⁸⁸ Musaoğlu, a.g.m., s. 264.

⁷⁸⁹ İris Beybutova, “Dil ve Bağımsızlık Mezar Kitabelerinden Resmi Dile Kırgız Dili”, (Haz.) Emine Gürsoy Naskali, *Bağımsız Kırgızistan Düşümler ve Çözümler*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001, s. 28.

etmektedir.⁷⁹⁰ İngilizcenin kısa ve orta vadede Rusçanın yerine ortak dil vazifesi görmesi pek mümkün görülmemekle birlikte ekonomik, siyasi ve kültürel ilişkilerin geçerli dili olması nedeniyle Kırgızca'ya tercih edilmesi, Kırgızca'nın gelişimi ve dolayısıyla ulusal kimliğin inşası konusunda endişelere sebep olmaktadır.⁷⁹¹

Bağımsızlık sonrasında ulus ve ulusal kimlik inşası sembolik düzeyde de yansımaları bulmuş, Kırgızistan Cumhuriyeti bayrağı Mart 1992'de, ulusal marş Aralık 1992'de, devlet arması ise Ocak 1994'te kabul edilmiştir.⁷⁹² Kırmızı zemin üzerine 40 sarı alevli bir güneş ve onun merkezindeki *tündük* 'ten oluşan bayraktan kırmızı renk cesareti, güneşin etrafındaki kırk sarı alev kırk Kırgız boyunu, tündük ise geleneksel Kırgız çadırının bacasını temsil etmektedir.⁷⁹³ Mavi rengin hâkim olduğu devlet armasında ortada kanatları iki yana açılmış cesaret ve bağımsızlığı simgeleyen Akşumkar, onun arkasında Issık Göl, Tanrı ve Pamir Dağları ve dağların üzerinde iyilik ve barışı simgeleyen güneş yer almakta armanın kenar kısmı ise Kırgızistan ekonomisinin en önemli unsurlarından olan buğday ve pamuk figürü ile çevrelenmektedir.⁷⁹⁴

Kırgızistan'da ulusal kimlik inşasında kültürel aidiyeti ortak bir kökene bağlama noktasında sembolleştirilen bir diğer unsur yaklaşık beş yüz bin mısradan oluşan Manas Destanı'dır.⁷⁹⁵ Yenisey'den Altaylara uzanan topraklarda 1-4. yüzyıllarda yaşayan özgürlük ve bağımsızlıklarına düşkün Kırgız halkının mücadelelerinin, gelenek, görenek ve hukuki teamüllerinin, yaşam tarzlarının, ahlaki değerlerinin, inançlarının konu edildiği Destan, Kırgızların en önemli tarihsel mirası Manas ise Kırgız ulusunun atası olarak kabul edilmektedir.⁷⁹⁶ 1995 yılında Kırgızistan'da Manas Destanı'nın 1000. yıl dönümü törenleri düzenlenmiş aynı yıl Kırgız hükümetinin girişimleriyle 1995 yılı BM tarafından "Manas Destanının Bininci Yılı" kabul edilmiştir. Manas'ı anma kutlamaları vesilesiyle başta Talas ve başkent Bişkek olmak üzere ülkenin birçok yerinde anıtlar, heykeller dikilmiş, rekreasyon

⁷⁹⁰ Beybutova, a.g.e., s. 34-35.

⁷⁹¹ Gürbüz, (2012), a.g.e., s. 182.

⁷⁹² Gürbüz, (2012), a.g.e., s. 150.

⁷⁹³ Emine Gürsoy Naskali, "Giriş", (Haz.) Emine Gürsoy Naskali, *Bağımsız Kırgızistan Düşümler ve Çözümler*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001, s. 10.

⁷⁹⁴ Uçar, a.g.e., s. 130-131.

⁷⁹⁵ Ünver, a.g.e., s. 315.

⁷⁹⁶ Melis Ubukeyev, "Manas Destanı Bir Milli Sembol", (Haz.) Emine Gürsoy Naskali, *Bağımsız Kırgızistan Düşümler ve Çözümler*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001, s. 77.

alanları inşa edilmiştir.⁷⁹⁷ Destanın tüm insanlığa hitap eden evrensel bir değer olduğu vurgusuyla Manas'ın mirasçısı Kırgız kimliği onurlandırılmaya çalışılmış, ulusun babası olarak lanse edilen Manas figürü birdenbire parada, kitaplarda, cadde ve meydanlarda filmlerde yiyecek içecek gibi birçok ürünün ambalajında görülmeye başlanmıştır. Hatta Kırgızistan devlet armasında yer alan Akşumkar'ın Manas'ın doğanı olduğu öne sürülmektedir.⁷⁹⁸ Manas Destanı'ndan başka Kırgız halkının kimlikleriyle gurur duymalarının sağlanması, ulusal kimliğin güçlendirilmesi için girişilen arayışlar içinde tarihin yeniden yazılması önem kazanmış, Kırgız tarihinin eskiliği vurgusuyla 2003 yılı, “Kırgız Devlet Geleneğinin 2200. Yılı” olarak kutlanmıştır.⁷⁹⁹

Çok etnili bir ulus devletten ziyade ülkeye adını veren halkı yansıtan ulusal sembollerde ve tarihin yeniden yorumlanmasında Kırgız coğrafyasında yaşayan tüm halkların temsil edildiğini söyleyebilmek güçtür, zira bu imgelerin tüm farklılıkları kapsamak yerine Kırgızlar arasındaki boy ve bölge farklılıklarının ortadan kaldırılması, Kırgızlar arasında birleşme ve bütünleşmenin sağlanması gayesiyle tasarlandığı düşüncesi ilk bakışta bile kendini hissettirebilmektedir.⁸⁰⁰ Ülkede yaşayan diğer etnik gruplar ulusal sembollerde ve ortak değerlerde kendilerine ait hiçbir ize rastlayamadıklarından kendilerini devletle özdeşleştirememeleri, içinde yaşadıkları toplumsal yapıyla bir aidiyet bağı kurmak yerine etnik aidiyet bağlarının gelişimine önem vermeleri makul görünmektedir. Bağımsızlığın ilk yıllarında yönetim tarafından “*saldırgan etnik milliyetçilik*” yerine geleneksel Kırgız sembol ve törelerine vurgu yapan “*ılımlı Kırgız milliyetçiliğinin*” öne çıkarılmaya çalışılmasının anlamı farklı perspektiflerden bakıldığında değişkenlik gösterebilir.⁸⁰¹ Kırgızistan'da yönetimin ulus ve ulusal kimlik inşasıyla ilgili iddiası sürecin demokratik değerlerle uyumlu vatandaşlık temeline dayandırılarak işletildiği yönündedir, ancak uygulamada Kırgız etnik kökenine dayalı bir “*Kırgızlık*” duygusunun teşvik edildiği, bu sebebin de göçlerle Slav nüfusu azaltırken Özbek nüfusu ötekileştirdiği sonucunu doğurduğu açıktır.⁸⁰² Farklı etnik kökene mensup Kırgızistan Cumhuriyeti vatandaşlarını dışlayan “*Kırgızistan Kırgızlarıdır*” şeklinde formüle edilebilecek Kırgızlık duygusu anlayışı

⁷⁹⁷ Gürbüz, (2012), a.g.e., s. 174.

⁷⁹⁸ Ubukeyev, a.g.e., s. 79-83.

⁷⁹⁹ Gürbüz, (2012), a.g.e., s. 175.

⁸⁰⁰ Gürbüz, (2012), a.g.e., s. 165.

⁸⁰¹ Joldoshev, a.g.m., s. 125.

⁸⁰² Joldoshev, a.g.m., s. 127-128.

varlığını koruduğu sürece ülkede istikrar yerine istikrarsızlığın süreceği ve dolayısıyla demokrasinin sık aralıklarla kesintiye uğrayacağı kanısı yaygındır.⁸⁰³ Denize kıyısı olmayan dağlık bir coğrafi konuma sahip olan Kırgızistan'ın bağımsızlığın ilk yıllarında elde ettiği “demokrasi adası” unvanını koruyabilmesi için sınırları içerisinde yaşayan halklara sadece tabiiyet vermesinin yeterli olmayacağı düşünülmektedir.

2.3.3. Özbekistan

Aral Gölüne dökülen Seyhun ve Ceyhun nehirleri arasındaki zengin tarım potansiyelinin yanı sıra önemli miktarda madenler ve doğal kaynaklara sahip topraklar üzerinde yer alan Özbekistan, 447.400 km² yüz ölçümü ile coğrafi açıdan Orta Asya'nın en büyük üçüncü ülkesidir.⁸⁰⁴ Tarihi İpek Yolu üzerindeki sınırları içerisinde, etkisi sosyal hayatta kuvvetli bir biçimde hissedilen Semerkant, Buhara ve Hive gibi kültür kentlerini barındırmaktadır.⁸⁰⁵ UNESCO Dünya Mirası listesinde yer alan ve Özbek halkının gurur kaynağı olan bu kentlerin adları ilim, medeniyet, tasavvuf ve romantizmle birlikte anılmaktadır.⁸⁰⁶ Özbek tabiri etnolojik bir terim olmayıp, Cengiz Han'ın soyundan gelmiş olan Altın Orda Han'ı Özbek Han'ın (1312-1340) adına atfen verilen politik bir terimdir, Altın Orda tahtına Özbek Han'ın geçmesinden sonra, onun emrindeki kitleler Özbekler olarak anılmış, yani aslında bir şahıs adı olan Özbek, bir zaman sonra belirli bir Türk topluluğunun adı olarak kullanılmaya başlanmıştır.⁸⁰⁷ Zengin tarihsel ve kültürel mirasa sahip olan Özbekler, Orta Asya'da tarıma dayalı yerleşik bir yaşam tarzını benimsemişler ve Rus fethi öncesine kadar kendi yerel devletleri tarafından yönetilmişlerdir.⁸⁰⁸

Kazak steplerinin aksine yüzyıllardır tarım yapılan Özbek coğrafyasına Rus fethinden itibaren topraksız Rus köylülerin göçü teşvik edilmiş, Kazakistan kadar olmasa da demografik yapıyı değiştirecek oranda Rus göçü gerçekleştirilerek, bölge Rus hâkimiyeti altındaki coğrafyanın pamuk üretim alanı olarak kullanılmıştır.⁸⁰⁹

⁸⁰³ Ünver, a.g.e., s. 323.

⁸⁰⁴ Nadir Bıyıkoğlu, “*Özbekistan Diyarım*”, Eylül 2010, (Erişim) http://www.uzembassy.org.tr/files/Turkish_press/tr/nadir_k.pdf, 27.06.2016.

⁸⁰⁵ Hüseyin Raşit Yılmaz, “Şarkta Bahar ve Özbekistan”, *TEPAV Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı*, Mart 2012, (Erişim) http://www.tepav.org.tr/upload/files/13329201156.Sarkta_Bahar_ve_Ozbekistan.pdf, 27.06.2016.

⁸⁰⁶ Bıyıkoğlu, a.g.m., s. y.

⁸⁰⁷ Timurlan Omorov, “Türkistan'daki Özbek Hanlığının Kısaca Tarihi ve Özbek Boyları”, *TÜBAV Bilim Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, s. 8.

⁸⁰⁸ İzzet Ahmet Bozbey, “Özbekistan'da İslam ve Kimlik”, (Ed.) M. Turgut Demirtepe, *Orta Asya'da Siyaset ve Toplum: Demokrasi, Etnisite ve Kimlik*, Ankara, USAK Yayınları, 2012, s. 290.

⁸⁰⁹ Alkan, a.g.e., s. 121.

Sovyet döneminde de adı pamuk ile özdeşleştirilen ülkenin bağımsızlığa giden yolu ironik bir şekilde pamuk olayı sonrasında açılmıştır.⁸¹⁰ Özbekistan Komünist Partisi (ÖzKP) Birinci Sekreteri Eşref Raşidov ile Brejnev'in yakın çevresinin suç ortaklığıyla pamuk hasat rakamlarını değiştirerek olmayan satışlar üzerinden muazzam miktarları zimmetlerine geçirdikleri iddiası ile Raşidov'un ölümünden sonra açılan soruşturmalar, Özbekistan'da 1983 yılında yerel yönetimin % 90'ının değiştirilmesi ile sonuçlanmıştır.⁸¹¹ Yönetimde yapılan temizlik hareketi Özbek yerel idaresini zayıflatmış gibi Özbekistan'da milliyetçi, dinci duyguları ve yabancılara karşı duyulan husumeti de artırmıştır.⁸¹² Sadece Özbekistan'da değil tüm Orta Asya coğrafyasında görülen 1983 tasfiyeleri, o vakte kadar her şeyden önce birer Sovyet yurttaşı olarak yaşayan kadrolar arasında etnik bir dayanışma doğurmuş, 1989 yılında neredeyse bölgenin tamamında egemen etni ile azınlık grupları karşı karşıya getiren ama Ruslarla veya Sovyet devlet aygıtıyla çatışmayan ayaklanmaları başlatmıştır.⁸¹³ Ekonomik sorunlar, çevre problemleri ve Moskova'nın bölgenin reformların uygulanmasının önünde bir engel olarak gördüğü yerel siyasetleri tasfiyesi 1989'da Fergana'da Özbeklerle Ahıska Türkleri, Kırgızistan'ın Oş kentinde Özbeklerle Kırgızlar arasındaki kanlı çatışmaları başlatarak Moskova'nın tasfiye politikasını yeniden gözden geçirmesine neden olmuştur.⁸¹⁴ Moskova, Orta Asya cumhuriyetlerinde son bir değişiklik yaparak ülkelerini bağımsızlığa götürececek olan ekipleri göreve getirmiştir.⁸¹⁵

ÖzKP'nin Birinci Sekreterliğine atanan İslam Kerimov ülke içinde kanlı çatışmaların tekrarlanmasını önlemek maksadıyla toplu gösterileri, toplantıları yasakladığını, demokrasiyi dondurduğunu ifade ederek işe başlamıştır.⁸¹⁶ Fakat Gorbaçov reformları sonrasında değişen siyasi iklim Özbekistan'da da kendini hissettirmiş, bağımsızlık sürecinde siyasi taleplerin dile getirildiği muhalif seslerin yükselmesinin zeminini hazırlamıştır. Muhalif sesler arasında kendini en çok duyurmayı başaran Kasım 1988'de bir grup Özbek entelektüel tarafından kurulan

⁸¹⁰Çiğdem Balım-Y. Emre Gürbüz, "O'zbekiston Respublikasi: 'Özbek Modeli'", (Ed.) Ayşegül Aydingün, Çiğdem Balım, *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri: Türk Dilli Halklar-Türkiye ile İlişkiler*, Ankara, Ankara Kültür Merkezi, 2012, s. 232.

⁸¹¹ Roy, a.g.e., s. 177.

⁸¹² Balım, Gürbüz, a.g.e., s. 232-233.

⁸¹³ Roy, a.g.e., s. 181-182.

⁸¹⁴ Alkan, a.g.e., s. 127.

⁸¹⁵ Roy, a.g.e., s. 182.

⁸¹⁶ Balım, Gürbüz, a.g.e., s. 233.

Birlik Hareketi olmuştur.⁸¹⁷ Hareketin resmi amacı Özbekistan'ın yeraltı ve yerüstü kaynaklarının kullanımına ulusal inisiyatif tanınması, Özbek dilinin devlet dili olarak kabulü, daha fazla demokrasi ve ekonomide daha serbest bir yapılanmaya geçilmesi olduğu belirtilmiştir.⁸¹⁸ Kendi içinde daha sonra hareketin çözülmesinin sebeplerinden biri olan fikir ayrılıkları görülse de Birlik Hareketi taleplerini parlamentoya sunma başarısını elde edebilmiştir.⁸¹⁹ Ancak bazen Birlik üyelerinin Hareketin siyasi tescili elde etmesinin an meselesi olduğu ima edilerek iktidarla işbirliğine davet edilmesi, bazen de yükselişinin önlenmesine yönelik politikaların uygulanması ÖZKP iktidarını sarsabilecek kadar yükselişe geçen Hareketin çözülüşünün asıl sebebi olmuştur.⁸²⁰ Ama çözülen sadece Birlik Hareketi değildir. 1991 yılında Moskova'da gerçekleşen darbenin ardından ÖZKP'nin adı Özbekistan Ulusal Demokratik Partisi olarak değiştirilerek Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP) ile arasındaki ilişkiye son verilmiş, partinin başkanlığına getirilen İslam Kerimov tarafından Eylül 1991'de Özbekistan'ın bağımsızlığı ilan edilmiştir.⁸²¹ Bağımsızlığa geçişe damgasını vuran hizipler arasındaki çekişme de Başkan Kerimov'un tüm rakiplerini alt etmesiyle sona ermiştir.⁸²²

Otoriter rejimlerden demokratik rejimlere geçişte iktidarı elinde bulunduranların devlet otoritesini kullanmaları önemli sonuçlar doğurmaktadır.⁸²³ Mevcut sosyal, siyasi ve ekonomik durum, kültürel dinamikler ve yöneticiler ile muhalefet arasındaki çekişmeler ekseninde şekillenen bağımsızlık süreçleri otoriter Sovyet yönetimi geleneklerinden bağımsız gelişmemiştir.⁸²⁴ Eski Sovyet coğrafyasının güçlü devlet yapısına sahip olan baskıcı rejimleri, kendi rejimlerinin bekası için eski siyasi yapıdan kalma otoriter gelenekleri sürdürmüş, devlet otoritesini kendi tekellerinde tutmuşlardır.⁸²⁵ Karar verme mekanizması devlet başkanının tekelinde olduğundan özellikle Türkmenistan'da Niyazov ve Özbekistan'da Kerimov

⁸¹⁷ Shirin Akiner, "Uzbeks", (Ed.) Graham Smith, *The Nationalities Question in the Soviet Union*, London, Longman, 1990, s. 223.

⁸¹⁸ Alkan, a.g.e., s. 133.

⁸¹⁹ Balım, Gürbüz, a.g.e., s. 234-235.

⁸²⁰ Akiner, a.g.e., s. 223.

⁸²¹ Alkan, a.g.e., s. 136.

⁸²² Roy, a.g.e., s. 185.

⁸²³ Ali Resul Usul, "Orta Asya'da Demokrasiye Gitmeyen Yol: Özbekistan'ı Açıklamak", (Ed.) M. Turgut Demirtepe, *Orta Asya'da Siyaset ve Toplum: Demokrasi, Etnisite ve Kimlik*, Ankara, USAK Yayınları, 2012, s. 47.

⁸²⁴ Alkan, a.g.e., s. 128.

⁸²⁵ Usul, a.g.e., s. 55.

iktidarları literatüre “*tek adamın belirleyiciliği*” olarak geçmişlerdir.⁸²⁶ Tek adamın belirleyiciliği Özbekistan’da iktidarın çok büyük meydan okumalara maruz kalmasını engellemiş, bir anlamda rejimin istikrarını sağlamıştır.⁸²⁷ Belki de bu yüzden genç cumhuriyetin siyasi tarihi, bağımsızlığın ilk gününden beri iktidarda olan Devlet Başkanı İslam Kerimov’un kişisel tarihi olarak anılmıştır.⁸²⁸

Sovyet döneminde komünizm üzerine temellenen kurumsal yapının yerine yenisinin inşa edilmesi, rejimin bekasının sağlanması, halk nezdinde meşrulaştırılması için yeni bir söylem bulunması ciddi önem arz etmektedir.⁸²⁹ Bu amaçla ulusal kültür Sovyet öncesi kültüre, İslamiyet’e dayandırılmak istenmiş, İslam Özbek ulusal kültürünün en önemli parçası olmuştur.⁸³⁰ Henüz bağımsızlık ilan edilmeden önce Kerimov’un, ÖzKP Birinci Sekreteri konumundayken parti yönetimi tarafından dinle ilgili görüşleri yayımlanmış, halkın dine inanma hakkına sahip olduğunun altı çizilmiştir.⁸³¹ Sovyetlerin manevi anlamda açtığı boşluğu kapatmak adına İslami değerleri destekleyen Kerimov, İslamiyet’i yeni ulusal kimlik inşa sürecinin ana elementlerinden biri olarak kabul etmiştir.⁸³² İslamiyet’e karşı ikircikli bir yaklaşım sergileyen Sovyet yönetimi Özbek toplumunun rejime karşı bir tehdit oluşturmasını önlemek amacıyla Özbeklere eğitim ve bürokratik kadrolarda yer vermiş, bölgedeki zengin tarihsel eserlerin turizme açılmasını desteklemiş, Orta Asya’da tek resmi din örgütlenmesi olan Orta Asya ve Kazakistan Dini İdaresi’nin Taşkent’te yapılandırılmasına izin vermiş olabilir.⁸³³ Ancak büyük oranda yüzeysel olarak uygulanan bu politikaların müminlere ibadet özgürlüğü getirmekten ziyade diğer coğrafyalardaki Müslüman devletlerle iyi ilişkiler geliştirmek amacıyla yapıldığı barizdir, zira ulusal kimlik kodlarını bozmaya yönelik hücum politikaları da yine en çok Özbekistan’da uygulanmıştır.⁸³⁴ Sovyet döneminin din karşıtı uygulamalarının zirvede olduğu dönemlerde bile İslam’ın her zaman Özbek yaşantısında önemli bir yere sahip olması, iktidarının ilk yıllarında Kerimov’u yönetiminin meşruiyetini

⁸²⁶ Yalçın Sarıkaya, “Kerimov Dış Politikası: Rejim Güvenliği Ekseninde 20. Yıl”, (Ed.) M. Savaş Kafkasyalı, *Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya*, Ankara-Türkistan, Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2012, s. 337.

⁸²⁷ Usul, a.g.e., s. 55.

⁸²⁸ Balım, Gürbüz, a.g.e., s. 237.

⁸²⁹ Usul, a.g.e., s. 59.

⁸³⁰ Bozbey, a.g.e., s. 297-298.

⁸³¹ Balım, Gürbüz, a.g.e., s. 233.

⁸³² Bozbey, a.g.e., s. 298.

⁸³³ Alkan, a.g.e., s. 131.

⁸³⁴ Akiner, a.g.e., s. 218.

sağlamlaştırmak adına İslami söylemlerle halkına seslenmeye, İslam kültürünü Özbek ulusal kimliğinin temel kodlarından biri olarak yansıtmaya yönlendirmiştir.⁸³⁵

Özbekistan'ın dinî kültürel geleneklerinin bir yansıması her ne kadar dile getirilmese de ulus inşa sürecinin en önemli sembolleri olan ulusal bayrak ve ulusal armada da kendini göstermektedir. 18 Kasım 1991'de kabul edilen Özbekistan bayrağının ilk sırasında yer alan mavinin iyilik, temizlik, namusluluk, doğruluk, şan ve sadakati; ikinci sırada yer alan beyazın güneş ışığının çağrışımını ve ahlakî temizliği; üçüncü sırada yer alan yeşilin tabiatı; renkler arasındaki kırmızı çizgilerin ise yeryüzünde yaşayan tüm canlıların damarlarında akan tükenmez hayat enerjisi kanı sembolize ettiği belirtilmektedir. Bayrağın sol köşesindeki hilalin Özbek halkının tarihine ve geleneklerine bağlılığını, hilalin karşısındaki on iki yıldızın ise eski güneş takvimindeki ayları sembolize ettiği ifade edilmektedir.⁸³⁶ 2 Temmuz 1992'de kabul edilen devlet armasının tam ortasında geniş bir vadi üzerine doğan parlak bir güneş, güneşin sağ tarafında birbirine geçmiş buğday başakları, sol tarafında pamuk dalları, bu dalların alt birleşim noktasında kanatları açık Hüma kuşu, kuşun ayakları hizasında kurdele şeklinde Özbekistan bayrağı, bayrağın üzerinde Özbekistan yazısı ve en üstte sekizgen bir yıldız içerisinde hilal ve yıldız yer almaktadır.⁸³⁷ Buradaki güneşin güç ve enerjiyi, buğdaylar ve pamukların Özbekistan'ın ana tarım ürünlerini, Hüma kuşunun dostluk ve barışı, sekizgen yıldızın içerisindeki hilal ve yıldızın cumhuriyetin kuruluşunu simgelediği belirtilmektedir, ancak bayraktaki hilal ve yıldızın İslami öğelere işaret ettiği kanısı yaygındır.⁸³⁸

Bağımsızlık döneminin ilk yıllarında Orta Asya'da Müslümanlık, Sovyet döneminde uygulanan katı din karşıtı söylemden ve Moskova'nın dinsel yaşam üzerindeki etki ve gözetiminden bağımsız olarak varlığını sürdürmeye başlamıştır, ancak yeni dönem politik veya radikal İslam olarak adlandırılan farklı bir din anlayışını da beraberinde getirmiştir.⁸³⁹ Yeni yönetimlerin istikrarını tehdit eden bir unsur olarak radikal İslami anlayış, Tacikistan'dan sonra en çok Özbekistan'da yükselişe

⁸³⁵ Bozbey, a.g.e., s. 301.

⁸³⁶ Özbekistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği, Özbekistan Bayrağı, (Erişim) <http://www.uzembassy.org.tr/index.php/tr/ozbek-turkiliskileri/ozbekistan-profil>, 28.06.2016.

⁸³⁷ Özbekistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği, Özbekistan Milli Arması, (Erişim) <http://www.uzembassy.org.tr/index.php/tr/ozbek-turk-ilişkileri/ozbekistan-profil>, 28.06.2016.

⁸³⁸ Bozbey, a.g.e., s. 298.

⁸³⁹ Akçalı, (2003) a.g.e., s. 140.

geçmiştir.⁸⁴⁰ Özellikle Buhara, Semerkant ve Fergana Vadisinde etkinlik gösteren radikal akımlar kısa sürede siyasal partiler içerisinde de örgütlenerek etkinlik alanlarını genişletmişlerdir.⁸⁴¹ Özgür ortamda patlama gösteren radikal akımların iktidara karşı halk nezdinde duyulan memnuniyetsizliğin bir ifade aracına dönüşmesi, radikal akımlarla siyasi muhalefetin işbirliği yaparak ciddi bir tehdit oluşturması yönetimin söylemlerini değiştirmiştir.⁸⁴² İslam'ın yerli yorumu dışındaki farklı İslami akımların gayri millî ve tehlikeli olduğu, bunların tamamının yok edilmesi gerektiği savunulmuştur. Buna göre İslam, Özbek ulusal kimliğinin bir parçasıdır, fakat sembolik bir figür ve etnik çağrışımlardan öte bir anlam içermemeli, ulusal gururu onurlandırmaya yarayan bir enstrüman, bir kültürel miras olarak kalmalı, ulusal ideolojinin inşa sürecinin nirengi noktalarından biri olmamalıdır.⁸⁴³

SSCB'nin çözülmesiyle birlikte yaklaşık her dört Sovyet vatandaşından biri kendilerini etnik azınlık oldukları sınırlar içerisinde bulmuş, coğrafi ve etnik sınırların örtüşmemesi çok etnili yeni bağımsız devletlerde aidiyet kavramının yeniden tanımlanması gereğini ortaya çıkarmıştır.⁸⁴⁴ 1989 verilerine göre bağımsızlık öncesinde yaklaşık yirmi milyonluk ülke nüfusundaki etnik dağılım %73,1 Özbek, % 8,3 Rus, % 4,7 Tacik, %4 Kazak, ülkeye özerk statüde bulunan Kara Kalpak Özerk Sovyet Cumhuriyeti'nde yaşayan % 2 Karakalpak ve % 7,9 diğerlerinden oluşmakta ve dolayısıyla nüfusun önemli oranının Özbek etnili olduğu görülmektedir. Bununla birlikte başta Tacikistan olmak üzere diğer Orta Asya cumhuriyetlerinde değişen sayılarda Özbek etnili azınlıkların yaşadığı bilinmektedir.⁸⁴⁵ Bağımsızlığın ilanının ardından ülke sınırları içerisindeki nüfusun ağırlıklı olarak Özbek etnili olması ve Özbeklerin yüzyıllardır yerleşik yaşam biçimini benimsemeleri sınırların dışarısında yaşayan soydaşların ülkeye dönüşlerine ilişkin bir uygulamayı gerektirmemiş, daha ziyade, yönetim çabasını sınırlar içerisindeki nüfusun aidiyet bağına güçlendirmeye harcamayı tercih etmiştir.⁸⁴⁶ Bununla birlikte, Özbekistan sınırları dışındaki Özbek etnili halkların varlığının ülkenin dış politikasının da bir belirleyeni olması ve komşu ülkelerle ilişkilere verilen önem, yönetimi içeride güçlü bir kimlik algısını önceleyen

⁸⁴⁰ Alkan, *Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Hayat ve Kurumlar*, s. 130.

⁸⁴¹ Akçalı, (2003), a.g.e., s. 141.

⁸⁴² Bozbey, a.g.e., s. 304-305.

⁸⁴³ Usul, a.g.e., s. 59.

⁸⁴⁴ Matteo Fumagalli, "Etnisite, Devlet Yapılanması ve Dış Politika: Özbekistan ve 'Ülke Dışındaki Özbekler'", çev. Nermin Aydemir, *OAKA*, Cilt: 2, Sayı: 4, s. 205-206.

⁸⁴⁵ Alkan, a.g.e., s. 128.

⁸⁴⁶ Fumagalli, a.g.m., s. 208.

bir politika izlemeye yönlendirmiştir.⁸⁴⁷ Güncel verilere göre yaklaşık otuz milyonluk Özbekistan nüfusundaki etnik skalanın % 80 Özbek, % 5,5 Rus, % 5 Tacik, % 3 Kazak, % 2,5 Karakalpak ve % 4 diğerlerinden oluştuğu, diğer cumhuriyetlere kıyasla daha yoğun bir homojenleşmenin ortaya çıktığı görülmektedir, ancak bu homojenleşme yönetimin nüfusla ilgili politikalarından ziyade yüksek nüfus artış oranıyla ilgilidir.⁸⁴⁸ Zira ulus tanımını toprak esasına göre tanımlayan devlet yönetimi söylemlerinde sıklıkla Özbek etnili olmanın değil Özbekistanlı olmanın esas alındığını belirtmektedir.⁸⁴⁹ Devletin ulusal ideolojisi 8 Aralık 1992 tarihli Özbekistan Anayasası'nın 8. maddesinde de belirtildiği gibi, “milliyetleri ne olursa olsun Özbekistan Cumhuriyetinin tüm vatandaşlarının Özbekistan halkını oluşturduğu” üzerine temellendirilmiştir.⁸⁵⁰ Resmi devlet ideolojisine göre, “aynı vatani paylaşma” unsuru “etnik olana” üstün tutulmuş, Özbekistanlı olmanın ölçütlerinin toprak temelinde dayandırıldığı vurgulanarak ülke sınırları içerisinde yaşayan herkesi kapsayan bir aidiyet bağı oluşturulmaya çalışılmıştır. Buna göre Özbekistan için öteki, etnik kökene dayalı bir öteki değil, cumhuriyetin sınırları dışında konumlanan ve içeriye girmesinden kaynaklanan son derece siyasi bir kavramdır.⁸⁵¹

Bağımsız devletin ulus inşa sürecinin en önemli hedeflerinden biri de ulusal kimliğin önemli bir unsuru olan Özbekçenin yaygınlaştırılmasıdır. Özbekçenin yaygınlaştırılması çabaları bağımsızlık öncesi dönemde başlatılmış, Ekim 1989'da Özbek SSC Devlet Dil Kanunu ile yasal bir zemine oturtulmuştur, yasanın 1. maddesinde Özbekçe devletin tek resmi dili, Rusça ise milletlerarası iletişim aracı olarak tanımlanmıştır.⁸⁵² Bağımsızlık sonrasında da sürdürülen Özbekçenin yaygınlaştırılması çabaları siyasi rejimin temel belgesi olan Özbekistan Cumhuriyeti Anayasası'nda da yansımaları bulmuş, Anayasa'da Özbek dili resmi dil olarak tanımlanırken ülkede yaşayan diğer etnik unsurların dil, adet ve geleneklerine saygılı olunacağı teyit edilmiştir.⁸⁵³ Ulusal dili “Ruslaşmadan arındırma” ve “uluslaştırma” çabaları Sovyet sonrası coğrafyada alfabenin değiştirilmesine kadar varan reformlarla

⁸⁴⁷ Sarıkaya, a.g.e., s. 340.

⁸⁴⁸ CIA, The World Factbook, “*Uzbekistan*”, (Erişim) <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/uz.html>, 29.06.2016.

⁸⁴⁹ Balım, Gürbüz, a.g.e., s. 254.

⁸⁵⁰ Alkan, a.g.e., s. 143-145.

⁸⁵¹ Fumagalli, a.g.m., s. 213-217.

⁸⁵² Balım, Gürbüz, a.g.e., s. 270.

⁸⁵³ Alkan, a.g.e., s. 144-145.

devam etmiştir.⁸⁵⁴ Özbekçenin bağımsız Özbekistan Cumhuriyetini temsil eden devlet dili olarak Rusçadan ve siyaseten Rusya'dan ayrılışının en önemli sembolü olarak Latin harflerine geçme kararı alınmış, ancak süreç henüz tamamlanmamıştır.⁸⁵⁵

Özbekistan'da benimsenen ideolojik yaklaşıma göre Özbek ulusunun kökleri tarihin derinliklerine uzanmakta, Özbek maneviyatının zenginliği, gücü ve yüceliği onur duydukları geçmişe dayandırılmaktadır.⁸⁵⁶ Yeni tarih yazımında aidiyet ve sadakat bağlarını güçlendireceği düşünülen figürlere Sovyet döneminde atfedilen feodal tiranlık, şehirli milliyetçiler gibi olumsuz değerlendirmeler tersine çevrilerek itibarları iade edilmiştir.⁸⁵⁷ Özbeklerin devlet anlayışı içinde en önemli tarihi referans kaynağı Emir Timur olarak belirlenmiştir.⁸⁵⁸ Emir Timur'un yanı sıra Uluğ Bey gibi liderler, Basmacı Hareketinin önde gelen isimleri, Raşidov gibi siyasi karakterler, Fitrat, Nevaî gibi edebiyatçı ve yazarlar ön plana çıkarılmış, ders kitaplarında bu isimlerden övgüyle bahsedilmiştir.⁸⁵⁹ Özbek kimliğinin yenilenmesi kamusal alanlara da yansımış, ülkenin kamusal alanlarının Sovyet isimleri Özbek tarihinin önemli isimleri ile değiştirilmiş, ayrıca bu isimler adına heykeller anıtlar dikilmiştir.⁸⁶⁰

Özbekistan'da ulus inşa sürecine ilişkin hâkim görüş Özbeklerin tüm özelliklerinin kendilerine özgü olduğu ve sürecin Özbek anlayışına göre işletildiği yönündedir. Bununla birlikte Özbekistan'da demokratik değerlere önem verilmediğine dair eleştiriler bilhassa 2004 olayları ve nihayetinde vuku bulan Andican olaylarına dayandırılarak uluslararası platformlarda sıklıkla gündeme getirilmektedir.⁸⁶¹ Ülkenin ulus ve ulusal kimlik inşasının bu eleştiriler nezdinde değil, Özbeklerin geçmişlerinden gelen birikimle sürdürüleceği düşünülmektedir.

2.3.4. Türkmenistan

Türkmen adının yazılı kaynaklarda ilk kez 10. yüzyılın sonlarından itibaren görülmeye başlandığı ve buna göre Türkmen adının ağırlıklı olarak bu yüzyılda yerleşik yaşama geçmiş Müslüman Oğuz boylarını tanımlamayan bir terim olarak

⁸⁵⁴ Roy, a.g.e., s. 230.

⁸⁵⁵ Balım, Gürbüz, a.g.e., s. 271.

⁸⁵⁶ Balım, Gürbüz, a.g.e., s. 255.

⁸⁵⁷ Bozbey, a.g.e., s. 299.

⁸⁵⁸ Sarıkaya, a.g.e., s. 338.

⁸⁵⁹ Balım, Gürbüz, a.g.e., s. 253-254.

⁸⁶⁰ Bozbey, a.g.e., s. 299.

⁸⁶¹ Usul, a.g.e., s. 47.

kullanıldığı kabul edilmektedir.⁸⁶² Yaygın kanıya göre, uzun yıllar göçebe yaşam tarzını benimseyen Oğuz boyları, bu bölgede yerleşik yaşama geçtikten sonra kabilesel ittifaklar zemininde Türkmen toplumsal yapısını oluşturmuşlardır. Ancak Türkmenistan coğrafyasında Sovyet rejimi öncesinde bir ulus devlet yapılanmasının varlığından bahsetmenin mümkün olmadığı, keza Türkmen kabilelerinin Rus işgali öncesinde İran ve Özbek hanlıkları gibi dönemin farklı güçleriyle kimi zaman ittifaklar kurdukları kimi zaman da bu güçlerin etkisi altında kaldıkları öne sürülmektedir.⁸⁶³

Hazar Denizinin doğu sahillerinden Ceyhun Nehrine, Kazakistan ve Özbekistan'ın güneyinden İran ve Afganistan'ın kuzeyine doğru uzanan 488.100 km² yüzölçümüne sahip bugünkü Türkmen coğrafyası, Göktepe direnişi sonrasında Çarlık Rusya tarafından kontrol altına alınan en son Orta Asya toprağıdır.⁸⁶⁴ Rusların hâkimiyetine girdikten sonra iklimsel özellikleri nedeniyle daha çok pamuk üretim alanı olarak kullanılan bölge, 1890'lardan sonra enerji kaynakları rezervlerinin keşfi sonrasında Rus ekonomisinin hammadde sağlayıcısı olarak yapılandırılmış ve bölgeye Slav etnili göç hareketi başlatılmıştır.⁸⁶⁵ Daha çok başkent Aşkabat ve çevresine yerleştirilen Slav nüfus sebebiyle bölgede Türkmen olmayan unsurların ağırlığı artarken Türkmen yaşam tarzı ve kültürel özellikleri de bu durumdan etkilenmiştir.⁸⁶⁶ Ancak bu göç hareketinin diğer Orta Asya ülkeleriyle kıyaslandığında Türkmen coğrafyasında nüfus yapısını sarsıcı bir şekilde değiştirdiğini söyleyebilmek pek olası değildir, zira Sovyet rejimi döneminde bile sanayileşme bu bölgeye çok fazla sirayet etmediğinden göçün seyri daha yavaş ve az sayıda sürmüştür.⁸⁶⁷ Bolşevik devriminden sonra Ekim 1924'te kurularak SSCB'ye bağlanan Türkmen Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde yeni rejim, Çarlık Rusya'sından farklı bir politika izlememiş, ülke pamuk üretilen ve ülkedeki enerji kaynaklarının çıkartılarak Merkez kanalı ile diğer cumhuriyetlere ve Avrupa'ya pazarlanmasında hammadde sağlayan bir alan

⁸⁶² Uçar, a.g.e., s. 195.

⁸⁶³ Mehmet Kara, "Hazar Ötesi Türkmenleri ve Türkmenistan", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı: 14, Güz 2002, s. 235.

⁸⁶⁴ Bohr, a.g.e., s. 228.

⁸⁶⁵ Alkan, a.g.e., s. 321.

⁸⁶⁶ Erdoğan Yıldırım, "Türkmenistan: Aşiretten Ulusa", (Ed.) Ayşegül Aydınğün, Çiğdem Balım, *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri: Türk Dilli Halklar-Türkiye ile İlişkiler*, Ankara, Ankara Kültür Merkezi, 2012, s. 413.

⁸⁶⁷ Bohr, a.g.e., s. 232.

konumunda kalmıştır.⁸⁶⁸ Türkmenistan, eski Sovyet coğrafyasının ekonomik açıdan en geri kalmış ülkelerinden biri olarak bağımsızlık dönemine girmiştir.⁸⁶⁹

Eski Sovyet coğrafyasında 1980'lerde milliyetçi dalga yükselişe geçerken Türkmenistan daha ziyade sakin bir kale görünümü vermiş, ülkede gayri resmî kitlesel hareketler görülse de yerel iktidar Birliğin devamından yana tutum sergilemiştir. Orta Asya'daki son tasfiyeler sonrasında Türkmen Komünist Parti (TmKP) Birinci Sekreterliğine getirilen Saparmurat Niyazov'un bu tutumu farklı sebeplere dayandırılabilir, fakat genel kanı temelde ülkenin ekonomik yapısının bu tavrın ana belirleyicisi olduğu yönündedir.⁸⁷⁰ Üretim yapısının doğrudan merkezi planlamaya bağlı olarak yapılandırılması, ürünlerin sadece pamuk ve enerji kaynaklarından oluşması ve bunların ülke dışına pazarlanabilmesi konusunda altyapı ve bilgi birikiminin olmaması, merkezin istediği oranda üretim yapılarak karşılığında başta gıda maddeleri olmak üzere tüm ihtiyaçların zahmetsizce karşılanabiliyor olması yönetimi bağımsızlık konusunda isteksiz kıldığı kabul edilmektedir. Bununla birlikte geniş bir coğrafyaya sahip olmasına karşın nüfusun az olması, Sovyet ordusu içinde Türkmenlere fazla yer verilmediğinden ülkenin bağımsız bir güvenlik gücü oluşturacak altyapısının bulunmaması, bağımsızlıkla birlikte ülke ve çevresinde bir istikrarsızlığın oluşma potansiyeli yönetimin Birliğin devamından yana tavır almasının sebepleri olarak sıralanabilmektedir.⁸⁷¹ Fakat süreç içerisinde yönetimin tavrı değil, Sovyet coğrafyasında esen hava ülkenin kaderini belirlemiş, 22 Ağustos 1990'da Türkmen yasalarının Birlik yasalarına üstün tutulacağı, yasaların çelişmesi durumunda Türkmen yasalarının geçerli olacağı bildirilerek Türkmenistan'ın egemenliği, 27 Ekim 1991'de de bağımsızlığı ilan edilmiştir.⁸⁷² Aralık 1991'de yapılan 25. TmKP Kongresinde parti feshedilerek, Türkmenistan Ulusal Demokratik Partisinin kurulmasına karar verilmiş, yeni partinin programı demokratikleşme, kültürel ve ekonomik reformların gerçekleştirilmesi, Türkmen ulusal kimliği ve geleneklerinin canlandırılması, ekonomide devlet ağırlığının azaltılması olarak açıklanmıştır.

⁸⁶⁸ Alkan, a.g.e., s. 324-325.

⁸⁶⁹ Mehmet Seyfettin Erol, "Bağımsızlıkta Günümüze Türkmenistan'da İktisadi Kalkınma Stratejisi ve Abadancılık", *Avrasya Dosyası*, Kazakistan-Kırgızistan Özel, Kış 2001/2002, Cilt: 7, Sayı: 4, s. 218.

⁸⁷⁰ Bohr, a.g.e., s. 228-230.

⁸⁷¹ Alkan, a.g.e., s. 327-328.

⁸⁷² Yıldırım, a.g.e., s. 414.

Komünist faaliyetlerin tamamen yasaklandığı kongrede eski TmKP'nin kadrolarıyla kurulan yeni parti ile Türkmenistan'da bağımsızlık dönemi başlamıştır.⁸⁷³

Etnik dağılım açısından diğer Orta Asya ülkelerine kıyasla daha homojen bir yapıya sahip olan Türkmenistan'da 1989 verilerine göre toplamda 3,512190 milyonluk nüfusun yaklaşık % 72'si Türkmenlerden, % 9'u Slavlardan, Slavlarla aynı oranda Özbeklerden ve diğerlerinden oluşmakta ve Slav etnili nüfus kentlerde, Orta Asya etnili nüfus ise kırsal alanlarda yaşamaktaydı. Yıllar içinde genel nüfus trendi Türkmenlerin lehine değişim gösterse de kırsal-kentsel nüfus oranı çok fazla değişmediğinden istihdam alanı ülke gelirlerinin yaklaşık % 20'sini oluşturan tarım sektöründe Orta Asya etnililer, nitelikli işgücü ve hizmet sektörlerinde ise Slav etnili gruplar arasında dağılım göstermekteydi.⁸⁷⁴ Bağımsızlıktan sonra Türkmenistan'da bir ulus devlet ve ulusal kimlik inşasının temel sorunu ülke nüfusunun heterojenliği değil daha ziyade istihdam alanlarının paylaşımı, kırsal-kentsel nüfus dağılımı ve Türkmen toplumu için hala önemini koruyan geleneksel kabile yapısıydı.⁸⁷⁵

Bağımsızlıktan sonra resmi olarak kabilelerin varlığından bahsetmenin yasaklanmış olmasına, bu yapının gizlenmeye çalışılmasına, devlet tarafından halka sistematik bir şekilde "Türkmen Bilinci"nin empoze edilmeye çalışılmasına rağmen hâlihazırda, özellikle de kırsal kesimde, kabile yapıları varlığını sürdürmektedir. Bu sebeple aidiyet ve sadakat bağlarının güçlendirilmesi ve kabileler arası farklılıkların giderilmesi bağımsızlığın ilk dönemlerinde ulus inşa sürecinin temel belirleyeni olmuştur.⁸⁷⁶ Sosyal hayattaki etkisi halen sürmekte olan kabile yapısının bir yansıması toplumsal aidiyet ve sadakat bağlarını perçinleyen somut unsurlar olan devletin bayrağı ve armasında da görülmektedir.⁸⁷⁷ Bağımsızlığın ilanından sonra kullanılmaya başlanan Türkmenistan ulusal bayrağı yeşil zemin üzerinde sol tarafta beş farklı Türkmen halı motifleri, motiflerin alt kısmında yer alan zeytin dalları, üst kısımda beyaz hilal ve hilalin karşısındaki beş yıldızdan oluşmaktadır.⁸⁷⁸ Bayraktaki beş yıldız ve beş halı deseninin kimi yorumlara göre Türkmenistan'daki beş büyük kabileyi, kimi

⁸⁷³ Alkan, a.g.e. s. 328.

⁸⁷⁴ Alkan, a.g.e., s. 331-332.

⁸⁷⁵ Yıldırım, a.g.e., s. 432.

⁸⁷⁶ Yıldırım, a.g.e., s. 448-449.

⁸⁷⁷ Ahmet T. Kuru, "Devlet Politikaları ve Kültürlerarası Rekabet Işığında Orta Asya'da Milletleşme Sürecine Bir Örnek: Türkmenistan", (Haz.) Ertan Efeğil, Pınar Akçalı, *Orta Asya'nın Sosyo-Kültürel Sorunları: Kimlik, İslam, Milliyet ve Etnisite*, İstanbul, Gündoğan Yayınları, 2003, s. 172-173.

⁸⁷⁸ CIA The World Factbook, "*Türkmenistan*", (Erişim) <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tx.html>, 02.07.2016.

yorumlara göre de Türkmenistan'ın beş eyaletini temsil ettiği öne sürülmektedir, ancak geleneksel olarak kabilelerin kendi aralarındaki bağın zayıf olmasının onların siyasi etkilerini azalttığı gerçeğini değiştirmemektedir.⁸⁷⁹

Türkmen toplumsal yapısını oluşturan kabile bağıllığı çok sayıda alt yerel ilişki ve aile bağları etrafında şekillendiğinden Türkmen yönetimi, tek kabileye dayalı olarak hâkimiyetlerini kurumsallaştırmaktan çok “Türkmenliği bir üst kimlik” olarak tanımlamaya yönelmiştir.⁸⁸⁰ Bağımsızlığın ilanının ardından Niyazov tarafından bir devlet politikası olarak “Milli Diriliş” adı altında başlatılan uygulamaların daha çok milliyetçi söylemlere dayandırıldığı öne sürülmektedir.⁸⁸¹ Toplumsal yapının kabile ilişkilerine göre belirlendiği Türkmen toplumuna yeni bir dünya görüşü ve ideolojisinin benimsetilmesi, yeni kurulan devlete meşru bir zemin sağlanabilmesi için çok fazla seçeneğin olmaması bu yönelimi açıklanabilir kılmaktadır, keza tarihte bir ulusun ezeli ve ebedi varlığını kanıtlamaya, bir ulus inşa etmeye yönelik milliyetçi politikaların izlendiği tek örnek Türkmenistan değildir.⁸⁸²

Türkmenistan'da ulus devlet inşa sürecinin bir dayanağı Refah Programları ekseninde belirlenen ekonomik ve sosyal yapıyı bağımsızlaştırma, diğer dayanağı ise daimi tarafsızlık statüsünü elde etme çabaları olmuştur. Bağımsız Türkmenistan'ın kalkınma stratejisinin temelini oluşturan Refah Programları ile devletin iktisadi bağımsızlığının kazanılması, özellikle gıda ihtiyacında dışa olan bağımlılığın azaltılması, yapısal ekonomik değişimin tamamlanması, yeni üretim tesislerinin yapılıp geliştirilmesi, piyasa ilişkilerinin ve serbest girişimciliğin geliştirilmesiyle yabancı sermayenin çekilmesi ve böylece halkın refah seviyesinin yükseltilmesi öncelikli hedefler olarak tespit edilmiştir.⁸⁸³ On Yıllık İstikrar Programı ya da Abadancılık olarak adlandırılan refah programları ile ekonomik yapıda sağlanan değişimin bir yansıması olarak toplumsal yapının güçlendirileceği düşünülmüştür.⁸⁸⁴ Bağımsızlık sonrasında ülke nüfusunun az olması, askeri yapının zayıflığı, ekonomik bağımlılığın doğurduğu olumsuz sonuçlar karşısında farklı alternatiflerin üretilmesi zorunluluğu ve sahip olunan enerji rezervleri nedeniyle küresel ve bölgesel aktörlerin etki alanına girme tehlikesi ülkenin daimi tarafsızlık statüsü elde etme çabalarının

⁸⁷⁹ Kuru, a.g.e., s. 172-173.

⁸⁸⁰ Alkan, a.g.e., s. 332.

⁸⁸¹ Kuru, a.g.e., s. 169.

⁸⁸² Yıldırım, a.g.e., s. 450-451.

⁸⁸³ Erol, a.g.m., s. 218-219.

⁸⁸⁴ Alkan, a.g.e., s. 348.

temel sebeplerindedir.⁸⁸⁵ Türkmenistan'ın Daimi Tarafsızlığı 12 Aralık 1995'te BM Genel Kurulunca kabul edilmiştir.⁸⁸⁶ Türkmenistan'da Daimi Tarafsızlık bir dış politika prensibinden öte ulusal kimliğin bir parçası olarak takdim edilmekte, Türkmenler için bir "mit" haline dönüştürülen bu statü ile ülkenin artık işgal edilmeyeceği ve bölgenin merkezi olacağı varsayımlarına zemin oluşturulmaktadır.⁸⁸⁷

Orta Asya cumhuriyetlerinde bağımsızlık sürecinin başlangıcına dek Rusça, eğitilmiş seçkinlerin dili olarak nüfusun hatırı sayılır bir kısmına kendini kabul ettirmiş, sadece resmi dil olarak kalmayıp hem günlük yaşamda aile içinde hem de farklı etnik gruplar arasında iletişim dili olarak kullanılmıştır. Rusçanın ve Rus kültürünün etkisini azaltma, Türkmen dilinin devlet dili olarak gelişimini sağlama uluslaşma sürecinin temel dinamiklerinden biri olarak kabul edilmiştir. Bu konuda ilk adımlar bağımsızlık öncesinde atılmış, 1988'de SSCB merkez yönetiminin yerel dilleri Rusçayla aynı konuma yükselten kararı sonrasında Türkmençeyi resmi dil konumuna yükselten Dil Kanunu Mayıs 1990'da kabul edilmiş, bağımsızlığın ilanından sonra ise Kiril alfabesi kaldırılarak Latin alfabesine geçilmesine karar verilmiştir.⁸⁸⁸ Bu kararın birçok sorunu beraberinde getirme olasılığının bilinmesine rağmen Türkmen dilinin resmi devlet dili olarak geliştirilmesinin ve ülke çapında yaygınlaştırılmasının Rusçanın etkisini azaltmanın yanı sıra kabile lehçelerinin de etkisini azaltacağı, ulusal birliğin sağlanmasına yönelik önemli katkılar sağlayacağı düşünülmüştür.⁸⁸⁹ Dil reformu eğitim kadrolarının ve altyapının yetersizliği sebebine dayalı olarak başlangıçta eğitim sistemini kötü yönde etkilese de Türkmenlerin zorunlu eğitim dili yapılması eğitilmiş yeni kuşakların Türkmençeyi öğrenerek yetişmesini sağlamıştır. Bununla birlikte Türkmen konuşamayanların devlet kadrolarından uzaklaştırılmaları, Rus kültürünün etkilerinin azaltılarak Türkmen kültürünün etkinliğini artırma çabaları vb. sebepler Slav etnik nüfus arasında göç eğilimini başlatarak nüfus yapısının Türkmenlerin lehine değişmesinin yolunu açmıştır.⁸⁹⁰

Sovyet rejiminin empoze ettiği Rus kültürü Türkmenistan'da daha çok eğitilmiş ve kentli nüfusu etkisi altına almıştır. Rus kültürünün etkisinin azaltılması gereğinden hareketle milli dirilişin bir parçası olarak İslami eğitim teşvik edilmiş, Niyazov

⁸⁸⁵ Alkan, a.g.e., s. 347.

⁸⁸⁶ Uçar, a.g.e., s. 194.

⁸⁸⁷ Kuru, a.g.e., s. 175-177.

⁸⁸⁸ Yıldırım, a.g.e., s. 463.

⁸⁸⁹ Kuru, a.g.e., s. 175.

⁸⁹⁰ Yıldırım, a.g.e., s. 404-407.

tarafından Türkmen ulusal tarihinin, medeniyetinin ve siyasetinin anlaşılması için İslam'ı ve Kur'an'ı bilmenin şart olduğu öne sürülmüştür. Ancak iktidar, Türkmen Anayasasında belirtilen laik anlayış çerçevesinde İslam dinini Türkmen ulusal kimliğini diğer kültürlerden özellikle de Rus kültüründen ayırdığı ve tamamen devlet kontrolünde olduğu sürece Türkmen kimliğinin bir tamamlayıcısı olarak kabul etmiş, ülkede herhangi bir dini akımın gelişmesine kesinlikle izin vermemiştir.⁸⁹¹

Türkmen nüfusunun geleneksel kırsal-kabilesele toplumsal yapısı ve Sovyet rejiminin mirası ekonomik yapı, bağımsızlık sonrası ülkede zamanla kişiye bağlı bir siyasal yapının oluşmasına zemin hazırlamıştır.⁸⁹² Türkmenistan Anayasasında devletin başkanlık sistemi ile yönetilen laik, demokratik bir hukuk devleti olduğu belirtilmesine rağmen ülke, bağımsızlığın ilanından 21 Aralık 2006'daki ölümüne kadar meclisten yaşam boyu başkanlık yetkisi alan ve adını "Türkmenlerin Atası" manasına gelen "Türkmenbaşı" olarak değiştiren ilk Başkan Saparmurat Niyazov tarafından yönetilmiştir.⁸⁹³ Türkmenistan'da siyasi yapının kişi kültü etrafında şekillenmesi çağdaş demokrasiler açısından tartışmalı bir konu olup bir yandan enerji bakımından zengin bir ülkede böyle bir konumun ülkede istikrarı sağlamak adına gerekli görüldüğü öne sürülürken diğer yandan da anayasaya, temel hak ve özgürlüklere, demokrasiye aykırı olması sebebiyle eleştirilmektedir.⁸⁹⁴

Niyazov döneminde Türkmenistan'da tüm politik uygulamalar onun yönlendirmesine ve denetimine tabi kılınmıştır. Komünist ideolojinin itibarını kaybetmesi ile ortaya çıkan ideolojik boşluk kişi kültürünün benimsetilmeye çalışılmasıyla doldurulmaya çalışılmış, devlet aygıtının sıkı kontrolünü elinde tutan Türkmenbaşı'nın Türkmen milli şairi Mahdum Kulu'nun dizeleriyle süslenen özlü sözleri ve resimleri halkın görebileceği her yere asılmış, kamusal alanlara büst ve heykelleri dikilmiştir.⁸⁹⁵ Niyazov'un isteği doğrultusunda meclis kararı ile ayların ve günlerin isimleri değiştirilirken, Niyazov'un doğum günü ülkede Ulusal Bayrak Günü olarak kutlanmaya başlanmıştır.⁸⁹⁶

⁸⁹¹ Kuru, a.g.e., s. 186.

⁸⁹² Alkan, a.g.e., s. 337.

⁸⁹³ Yıldırım, a.g.e., s. 416-418.

⁸⁹⁴ Uçar, a.g.e., s. 202.

⁸⁹⁵ Yıldırım, a.g.e., s. 416-417.

⁸⁹⁶ Alkan, a.g.e., s. 346.

Sovyet rejiminin empoze ettiği ideolojinin yerine yeni ve ulusal bir ideolojinin ikame edilmesinin bir diğer önemli unsuru ulusal tarihin yeniden yazılmasıdır. Tarih yazımı bir ulus olarak ortaya çıkan ya da çıkma iddiası olan her siyasi yapılanmanın topluluğa tarihsel derinlik kazandırmak, toplumun geçmişi ile varmak istediği gelecek arasında bir bağ oluşturmak ve bu bağ ile toplumsal aidiyet ve sadakat bağlarını perçinlemek adına kullanılan bir unsurdur.⁸⁹⁷ Türkmenistan tarihinin yeniden yazılmasında Niyazov tarafından kaleme alınan ve halk maslahatı tarafından Türkmen halkının manevi yapılanma programı olarak kabul edilen Ruhname kaynak eser olarak sunulmaktadır. Ruhnamenin Türkmenlerin tarihi, sosyal ve kültürel değerlerini içerdiği, bu minvalde ulus inşa sürecinde ve toplumsal yapının bekasının sağlanması konusunda ihtiyaç duyulan temel eser olduğu ileri sürülmektedir.⁸⁹⁸ Niyazov'un "benim ana talimatım" dediği Ruhname, Türkmen tarihi, kültürü, ahlakı, inançları ve toplumsal yapısı gibi konularda Türkmenbaşı'nın düşüncelerini yansıtan ve Türkmen ulusuna kendisinden sonra bir miras gibi bırakmak istediği öğütlerini tarihteki Türkmen atalarının hikâyeleriyle örneklenirlerken anlatılan bir yapıttır.⁸⁹⁹ Türkmen sosyal hayatında Ruhnamenin önemli bir yer edinmesi için okullarda, devlet dairelerinde Ruhname Saati programıyla eser zorunlu olarak okutulmakta, her Türkmen'in maneviyatını geliştirmesi için Ruhname okuması gerektiği sıklıkla vurgulanmakta ve iyi bir kariyer edinmek için Ruhnamenin iyi bilinmesi bir ölçüt olarak kabul edilmektedir.⁹⁰⁰ Türkmenistan'da tarih yazımının ana hatları Ruhnameye ve Türkmenbaşının yönlendirmelerine göre belirlenmiş, bunun dışına çıkılmasına izin verilmemiş, farklı bir anlatım durumunda kitaplar toplatılıp imha edilerek yazarları vatana ihanetle suçlanmış.⁹⁰¹ Tarih yazımının ana hatlarına göre, Türkmen tarihi M.Ö. 3000'li yıllara dayandırılmakta, Türkmenlerin Hunlar, Sarmat-Alanlar ve Pers, Gazneli, Büyük Selçuklu, Osmanlı ve Memluk İmparatorluklarının temellerini oluşturan yerleşik medeni topluluklar olduğu ileri sürülmektedir.⁹⁰²

Türkmenistan bağımsızlık dönemine söylem ve isim değiştiren eski otoriter yapı ve kadrolar ile girdiğinden ülkedeki hukuki, siyasi, ekonomik ve toplumsal yapı

⁸⁹⁷ Kuru, a.g.e., s. 177.

⁸⁹⁸ Adem Sağır, "Kimlik İnşası Bağlamında Sosyolojik Bir Derinlik: Türkmen Kimliği ve Ruhname", *Akademik Bakış*, Sayı: 17, 2009, s. 4.

⁸⁹⁹ Yıldırım, a.g.e., s. 452.

⁹⁰⁰ Sağır, a.g.m., s. 9.

⁹⁰¹ Kuru, a.g.e., s. 179.

⁹⁰² Alkan, a.g.e., s. 319.

bu kadroların tekelinde şekillenmiş, ilk başkan Niyazov nezdinde kişi kültü öne çıkmıştır. Ancak yine de Türkmenistan'ın bağımsız bir ulus devlet olarak inşası yönünde Niyazov döneminde önemli adımlar atıldığı gerçeği de göz ardı edilmemelidir. Bununla birlikte Niyazov'un ölümünden sonra iktidara gelen ikinci Başkan Gurbanguli Berdimuhammedov da selefinden farklı bir politika izlemediği ve halen hukuka aykırı olarak birçok konuda tek söz sahibi kişi konumunda olduğu için eleştirilerin hedefinde tutulmaktadır.⁹⁰³ Bağımsızlık sonrasında komünist ideolojiye göre yetiştirilen kadronun bir gecede kabuk değiştirerek serbest piyasa ekonomisini savunan milli karaktere bürünmesi beklentisinin pek makul görünmediği düşünülmektedir.⁹⁰⁴

2.3.5. Tacikistan

Tacikistan Cumhuriyeti, Marko Polo'nun "Dünyanın Çatısı" olarak adlandırdığı bölgede yer alan, arazi yapısının % 93'ü dağlık olan bir Orta Asya ülkesidir.⁹⁰⁵ Aralarında geçit olmayan ve aylarca karla kaplı kalan dağlar ve zorlu iklimsel koşullar ülkenin sadece % 7'lik bir kısmında tarımsal üretime izin verdiği gibi bölge insanının birbirleriyle iletişimini de sınırlamaktadır.⁹⁰⁶ 143,100 km²'lik yüzölçümü ile coğrafi açıdan bölgenin en küçük ülkesi olan ülke kuzeyinde Kırgızistan, doğusunda Çin, güneyinde Afganistan ve batısında Özbekistan ile sınırdadır. Diğer Orta Asya ülkelerine kıyasla nispeten homojen olan 8,191,958 milyonluk Tacikistan Cumhuriyeti nüfusu, %84,3 Tacikler, %13,8 Özbekler ve Ruslar, Kırgızlar, Türkmenler, Tatarlar ve Arapların dâhil olduğu % 2 diğerlerinden oluşmaktadır.⁹⁰⁷ Tacikler olarak adlandırılan, ülkeye adını veren topluluk bölgenin tek Fars dilli halkıdır, ancak Tacik, Tacikçe ve Tacikistan terimleri Bolşevik devrimi sonrası Sovyet ulus inşa projesinin birer ürünleridir.⁹⁰⁸ Orta Asya'nın Fars dilli halklarını tanımlamak için kullanılan Tacik teriminin kökeni ile ilgili farklı rivayetler bulunmaktadır, bu rivayetlerden biri terimin bir Arap kabilesi olan *Taiy*'den geldiği

⁹⁰³ Alkan, a.g.e., s. 398.

⁹⁰⁴ Yıldırım, a.g.e., s. 416.

⁹⁰⁵ Süer Eker, "Orta Asya'nın İrani Halkı Tacikler ve Bağımsızlığın 20. Yılında Tacikistan", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 15, Güz 2011, s. 351.

⁹⁰⁶ Pınar Akçalı, "Tacikistan: 'Türk' Olmayan Kardeş Ülke", (Ed.) Ayşegül Aydınğün, Çiğdem Balım, *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri: Türk Dilli Halklar-Türkiye ile İlişkiler*, Ankara, Ankara Kültür Merkezi, 2012, s. 315.

⁹⁰⁷ CIA, The World Factbook, "Tajikistan", (Erişim) <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ti.html>, 06.07.2016.

⁹⁰⁸ Eker, (2011), a.g.m., s. 349.

yönündedir.⁹⁰⁹ Bir diğer rivayete göre ise Tacik terimi Farsça *tāc* kelimesinden türemiştir, dil bilimsel bakımdan doğruluğu kabul edilmeyen bu tanım Sovyet döneminden beri modern Tacik kimliğinin ayrılmaz bir parçası olarak kullanılmaktadır.⁹¹⁰

17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rus egemenliği altına giren bugünkü Tacikistan coğrafyası tarımsal alan açısından son derece kısıtlı olmasına rağmen Çarlık döneminde Moskova'nın tekstil endüstrisine hammadde sağlayan bir üretim alanı olarak tasarlanmış, görece bölgenin kalkınmasını sağlayan küçük fabrikalar, demiryolları inşa edilmiştir.⁹¹¹ Bolşevik devriminden sonra 1924-1929 yılları arasında Özbekistan SSC içerisinde Tacikistan Özerk SSC olarak yer alan ve daha sonra statüsü yükseltilerek Birliğin on beş cumhuriyetinden biri haline getirilen Tacikistan coğrafyasında uygulanan ekonomik politikalar Çarlık döneminden pek de farklı olmamıştır. Yollar açılmış, kolhoz ve sovhozlarda ülkenin güneyinde tarım, kuzeyinde sanayi geliştirilmiş, bölge ekonomik, sosyal, kültürel açıdan büyük değişimlere sahne olmuştur.⁹¹² Ekonomik değişimlerin yanı sıra Sovyet ulus inşa sürecinin bir uzantısı olarak 1920'lerden itibaren başlatılan zorunlu göçler ve yabancı göçmenlerin bölgeye getirilmesi ile ülkenin demografik yapısı da değişmiş, örneğin %1'den az olan Rus nüfus % 13'lere yükselirken Tacik nüfus % 80'lerden % 50'lere gerilemiştir.⁹¹³ İşgücü fazlası oluşan bölgelerden işgücü açığı olan bölgelere göç ettirilen nüfus ile demografik yapı değiştirirken ekonomik sıkıntılara kısa vadeli çözümler üretilmiştir. Ancak asıl değişim 2. Dünya Savaşı sırasında Alman ordusundan kurtarmak amacıyla Birliğin batısında bulunan fabrikaların ve bu fabrikalarda istihdam edilecek nitelikli kadroların bölgeye taşınmasıyla yaşanmıştır. Bu sayede bölgede belirli ölçüde kalkınma sağlansa da Birlik içerisinde Orta Asya coğrafyasının temel görevi merkezdeki sanayi sektörüne hammadde sağlamak olduğundan yaşanan gelişmeler Tacikistan'ın bağımsızlık dönemine giderken bile Birliğin en yoksul cumhuriyeti olarak kalmasını engellememiştir.⁹¹⁴

⁹⁰⁹ John Payne, "Tadzhiks", (Ed.) Graham Smith, *The Nationalities Question in the Soviet Union*, London, Longman, 1990, s. 260.

⁹¹⁰ Eker, (2011), a.g.m., s. 357.

⁹¹¹ Payne, a.g.e., s. 261.

⁹¹² Akçalı, (2012), a.g.e., s. 318.

⁹¹³ Eker, (2011), a.g.m., s. 354.

⁹¹⁴ Akçalı, (2012), a.g.e., s. 349.

Sovyet rejiminin hüküm sürdüğü Orta Asya coğrafyasının Sovyet cumhuriyetleri, Birliğin dağılmaya başladığı süreçte birbirine benzer ve ortak koşullar altındaymış gibi görünseler de aslında her birinin ekonomik, sosyal ve kültürel koşulları farklılık gösterdiğinden bağımsızlık süreci de her birinde farklı yaşanmıştır.⁹¹⁵ Bağımsızlığın ilanının hemen ardından bir savaş alanına dönüşen Tacikistan, sistemin yıkılmasından en çok etkilenen ülke olmuştur. Bununla birlikte 1992 yılında patlak veren iç savaş Sovyet rejiminin bakiyelerinden biridir, zira yeni yönetim ile muhalefet arasındaki gerilimin temeli perestroyka döneminin tasfiyeleriyle atılmıştır.⁹¹⁶

1985 yılında Mihail Gorbaçov Tacikistan Komünist Partisi (TcKP) lideri Rahman Nabiyev'i görevden alarak yerine Kahar Mahkamov'u getirmiştir. Mahkamov yönetimine duyulan tepki Şubat 1990'da hükümetin konut kıtlığına rağmen bazı apartmanlara Ermeni sığınmacıları barındırmak üzere el koyması sonucu Duşanbe'de başlayan ayaklanmalarla açığa çıkmıştır.⁹¹⁷ Tüm tepkilere rağmen Mahkamov Kasım 1990'da kendini başkan seçirmiş, ancak ayaklanmaların artması sonucu istifa etmek zorunda kalmış ve Eylül 1991'de ilan edilen bağımsızlığın ardından Kasım 1991'de yapılan seçimlerde muhalefetin ortak adayı Davlat Hodanazarov'a karşı şaibeli bir üstünlük sağlayan eski TcKP lideri Nabiyev devlet başkanı olmuştur.⁹¹⁸ Muhalefetin seçimlerin şaibeli olduğu yönündeki iddiası ile ülke çapına yayılan gösteriler ve tarafların silaha başvurması bağımsızlığın ilanından henüz bir yıl bile geçmeden ülkeyi savaş alanına çevirmiştir. Siyasal eğilimleri birbirinden oldukça farklı olan milliyetçi, demokrat ve İslamcılardan oluşan muhalif gruplar ile Tacikistan Halk Cephesi adı altında toplanan hükümet yanlısı gruplar çıkan iç savaşta karşı karşıya gelmişlerdir.⁹¹⁹ Aralık 1992'de Nabiyev'in görevden alınması ile göreve gelen İmamali Rahman'ın Duşanbe'de kontrolü ele geçirmesiyle muhalif grupların çoğu bir süre ülkenin dağlık bölgelerine ve Afganistan'ın kuzeyine çekilmişler, fakat 1993 yılında Birleşik Tacik Muhalefeti adı altında tekrar bir araya gelerek Rahman

⁹¹⁵ Muhiddin Kabiri, "The Tajik Experience of a Multipart System-Exception or Norm?", (Ed.) Birgit N. Schlyter, *Prospects for Democracy in Central Asia*, İstanbul, Swedish Research Institute, 2005, s. 21.

⁹¹⁶ Micheal Hall, "Tajikistan at the Crossroads of Democracy and Authoritarianism", (Ed.) Birgit N. Schlyter, *Prospects for Democracy in Central Asia*, İstanbul, Swedish Research Institute, 2005, s. 25-26.

⁹¹⁷ Roy, a.g.e., s. 192.

⁹¹⁸ Akçalı, (2012), a.g.e., s. 323-324.

⁹¹⁹ Eker, (2011), a.g.m., s. 373-374.

yönetimine karşı savaşı sürdürmüşlerdir.⁹²⁰ BM'nin arabuluculuğu, RF ve İran'ın gözlemciliğinde 27 Haziran 1997'de Moskova'da imzalanan anlaşma ile sona eren iç savaş, ardında BM kayıtlarına göre otuz bin ölü, ülke dışına kaçan altmış binden fazla mülteci, ülke içinde göç etmek zorunda kalan altı yüz bin kişi, önemli oranda tahrip olmuş bir ekonomi ve daha da yoksullaşmış bir halk bırakmıştır.⁹²¹ Ayrıca 1991 yılında Tacikler ve Özbeklerden sonra ülkedeki üçüncü etnik grubu oluşturan Rus nüfusun hızla ülkeyi terk etmesine yol açan iç savaş ülkenin demografik yapısını da Taciklerin lehine değiştirmiştir.⁹²²

Bölgesel, toplumsal, siyasal pek çok etkenin bir araya gelmesi sonucu patlak veren iç savaş, diğer Orta Asya ülkeleri gibi siyasal tarihinin doğal gelişiminin bir ürünü olmaktan ziyade Sovyet ulus inşa sürecinin yapay ürünlerinden biri olan Tacikistan'ın bağımsızlık sonrasında yeni ulus inşa sürecinin başlatılmasında beş yıl boyunca bir engel teşkil etmiştir.⁹²³ Bununla birlikte Tacikistan'ın uluslaşma sürecinde karşılaştığı tek engel iç savaş değildir, diğer Orta Asya ülkelerinde de olduğu gibi ülkenin en önemli toplumsal sorunlarından biri Sovyet dönemi öncesinde var olan bölgeciliktir.⁹²⁴ Kısmen ülkenin coğrafi koşullarından kaynaklanan bölgecilik, Tacik coğrafyasında yaşayan halklar arasındaki iletişimi zayıflattığından ulusal aidiyet bağlarından ziyade yerel kimliklerin ön plana çıkmasını sağlamış, halkın büyük bir kısmı bütünleştirici bir kimlik etrafında toplanamadığından ulusal bilinç gelişmemiştir. Ulusçuluk ile bölgecilik arasındaki farkı ayırt eden bilincin oluşmaması, çoğu zaman bölgesel çıkarların ulusal çıkarlardan önce gelmesine sebep olmuştur.⁹²⁵ Sovyet döneminin ulusal kimlik oluşturma politikaları da bu durumun değişmesini sağlamak yerine kimi durumlarda ayrışmaların zeminini oluşturmuştur. Lehçe, giyim-kuşam, gelenek-görenek kültür ve yaşam tarzlarında açığa çıkan bölgesel farklılıklar ulusal aidiyet ve sadakat bağlarının gelişimini engellerken, bireyin bölgesel aidiyeti kariyerinden, eğitiminden daha önemli bir argüman oluşturabilmiştir.⁹²⁶

⁹²⁰ Akçalı, (2012), a.g.e., s. 325.

⁹²¹ Eker, (2011), a.g.e., s. 373-374.

⁹²² Akçalı, (2012), a.g.e., s. 349.

⁹²³ Süer Eker, "Ulus İnşası ve Derusifikasyon Sürecinde Tacikistan'da Toplum Dil Bilimsel Durum" *Milli Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 95, 2012, s. 216.

⁹²⁴ Eker, (2011), a.g.m., s. 374.

⁹²⁵ Akçalı, (2012), a.g.e., s. 348-349.

⁹²⁶ Eker, (2011), a.g.m., s. 374.

Savaş sonrasında siyasal istikrar ve devletin yeniden inşası temalarına daha güçlü bir biçimde vurgu yapan Devlet başkanı İmamali Rahman, kendi yönetimini meşru temellere oturtmaya, devlet inşasını uyguladığı politikalarla kurumsallaştırmaya ve ulusal aidiyet ve sadakat bağlarını güçlendirmeye çalışmıştır. Bu konuda yapılan en önemli çalışmalardan biri inşa edilen ulus ve ulusal kimliklerin somut bir yansıması olan ulusal bayrak, ulusal marş ve devlet arması gibi simgelerin dizayn edilmesidir.⁹²⁷ Kasım 1992’de kabul edilen Tacikistan bayrağı üstte kırmızı, üzerinde altın taç ve tacı çevreleyen yedi altın yıldızın yer aldığı ortada beyaz ve altta yeşil yatay şeritlerden oluşmakta, kırmızı şeridin ülkenin bağımsızlığını, ulusun birliğini ve güneşi, beyaz şeridin ülkenin karla kaplı dağlarını, ülkede yetişen pamuğu ve saflığı, yeşil şeridin İslam’ı, taç ve yıldızların ise Tacik halkını temsil ettiği belirtilmektedir.⁹²⁸ Tacikistan devlet arması ortada karla kaplı dağların arasından yükselen güneş, güneşin ışınları üzerinde yer alan bayraktaki taç ve yedi yıldız, dağların altında rahle üzerinde açık duran kitap, sağ ve sol tarafta bayrağın üç şeridi ile demetlenmiş buğday başakları ve pamuk kozalarından oluşmaktadır.⁹²⁹ Tacikistan bayrağı ve devlet armasında yer alan renklerden figürlere her bir ögenin rastlantı eseri olmayıp Tacikistan Cumhuriyetinin üzerine inşa edildiği belirtilen temel değerleri yansıttığı ileri sürülmektedir.⁹³⁰

Sovyet sisteminin dağılması ile aniden geçerliliğini yitiren ideolojinin yerine yenisini ikame etmenin, daha önce Rus kültürünün etkisi altında kalmış toplumsal kültürü yeniden inşa etmenin temel aracı olan ulusal dilin statüsü ulusal kimlik inşa sürecinin en önemli belirteçlerinden biridir. Sovyet rejiminin ilk yıllarında önce Latin sonra Kiril alfabesine geçirilerek Arap alfabesini kullanan başta İran ve Afganistan olmak üzere İslam coğrafyası ve İslami hafıza ile bağlantıları koparılan Fars dilli dünyanın Orta Asya’daki temsilcileri Taciklerin talepleriyle bağımsızlığın ilanından önce 1989’da çıkarılan Dil Yasası’nda Tacikçe devlet dili ilan edilmiştir.⁹³¹ Aynı statü 6 Kasım 1994 yılında kabul edilen Tacikistan Anayasasında da korunmuş, Anayasanın 2. Maddesinde Tacikçenin devlet dili, Rusçanın ise uluslararası iletişim dili olduğu,

⁹²⁷ Akçalı, (2012), a.g.e., s. 329-330.

⁹²⁸ President of Republic of Tajikistan, *Resolution on the National Flag of the Republic of Tajikistan*, (Erişim) <http://www.president.tj/en/taxonomy/term/5/25>, 06.07.2016.

⁹²⁹ President of Republic of Tajikistan, *Resolution on the National Emblem of the Republic of Tajikistan*, (Erişim) <http://www.president.tj/en/taxonomy/term/5/24>, 06.07.2016.

⁹³⁰ Eker, (2011), a.g.m., s. 381.

⁹³¹ Eker, (2012), a.g.m., s. 216-220.

ayrıca ülke içerisinde yaşayan tüm halkların kendi ana dillerini kullanma hakkına sahip oldukları belirtilmiştir.⁹³² Dil politikaları ile Tacik ulusçuluğunu yükseltmeyi ve Rus dilinin yarattığı kültürel ve siyasal vesayeti asgari seviyeye düşürmeyi amaç edinen yönetim, Tacikçenin doğru ve etkili biçimde kullanılmasına, özenle korunup geliştirilmesine ve ülke çapında yaygınlaştırılmasına azami özen göstermektedir. Tacik diline anayasal statü kazandırılmasına, gelişimi için özen gösterilmesine rağmen bağımsızlığın ilk on yılında iç savaşın da etkisiyle Rusça ve Rus kültürünün etkileri toplumsal ve siyasal alanda tam olarak ortadan kalkmamıştır.⁹³³ Bağımsızlık dönemi öncesinin süper gücünün yüksek anlatım aracı olan Rusçanın yetmiş yılı aşkın bir süre merkezi iktidar eliyle Rus olmayan nüfusa dayatılması ve rejimin başlangıç döneminde on-on beş yıl gibi kısa bir süre içinde üç kez alfabe değişikliğine gidilmesi toplumsal hafızada derin izler bıraktığından Rusça ve Rus kültürünün karşısında Tacikçenin gelişim şansını azaltmıştır. Zayıf ekonomisi büyük ölçüde Rusya'ya ve eski Birlik üyesi ülkelere bağımlı olan, başta enerji ürünleri olmak üzere ihtiyaç duyduğu birçok ürünü bu ülkelerden karşılayan ve topraklarında Rus üslerini barındıran Tacikistan'da Tacikçe hâlihazırda Kiril alfabesi ile yazılmaktadır.⁹³⁴ 3 Ekim 2009'da kabul edilen Devlet Dili Hakkında Kanun Tasarısı ile Rusçanın resmi belgelerde ve yazışmalarda kullanılmaması, devlet organlarına yapılan tüm başvuruların Tacikçe olması ve eğitimin Tacik dilinde yapılması zorunlu hale getirilmiş, 5 Ekim'in Dil Bayramı olarak kutlanması kararı alınmıştır. Ancak Tacikistan'ın Rusça ve Rus kültürünü bütünüyle ortadan kaldıracak siyasal ve ekonomik gücünün olmaması yeni uygulamaların etkinliğine dair kuşkuları ortadan kaldırmaya yetmemektedir.⁹³⁵

İç savaştan beri neredeyse tüm enerjisini ulusal bütünleşmeye adan Tacik yönetimi ulus ve ulusal kimlik inşasında mitlerin oluşturulması ve tarihin yeniden yorumlanması süreçlerine de azami ölçüde önem vermektedir.⁹³⁶ Bu süreçte diğer Orta Asya halklarından farklı bir dile, köklü bir kültüre sahip oldukları vurgusuyla Tacik soyunun şanlı bir geçmişi olan Aryanlardan geldiği ve bölgenin en eski halkları oldukları ileri sürülerek 2006 yılı ülkede "Aryan Uygurlığı Yılı" olarak kutlanmıştır.

⁹³² President of Republic of Tajikistan, *Constitution (Basic Law) of the Republic of Tajikistan*, (Erişim) <http://www.president.tj/en/taxonomy/term/5/28>, 06.07.2016.

⁹³³ Eker, (2011), a.g.m., s. 367.

⁹³⁴ Eker, (2012), a.g.m., s. 219-225.

⁹³⁵ Akçalı, (2012), a.g.e., s. 366-367.

⁹³⁶ Hall, a.g.e., s. 37-38.

Bununla birlikte zaman zaman Kuşan ve Sasani İmparatorluklarına atıfta bulunulsa da Tacik kimliği en çok Samani İmparatorluğuna dayandırılmaktadır.⁹³⁷ Fars dilli kültürün öncüsü ve bugünkü Tacik ulusal kimliğinin referans noktası kabul edilen Samani İmparatorluğunun tarihteki ilk ulusal Tacik devleti olduğu öne sürülmektedir.⁹³⁸ İç savaşın bitiminin hemen ardından Samani İmparatorluğunun kuruluşunun bin yüzüncü yılı münasebetiyle kutlamalar yapılmasına karar veren Devlet Başkanı İmamali Rahman, kutlamaların yeni bir dönemin başlangıcı olacağını vurgulamıştır. Yönetim, Samani dönemini Tacik halkının altın çağı olarak mitleştirmeye, yeni rejimin ideolojisini bu döneme dayandırmaya yönelmiştir. Dönemin kutsanması için görkemli kutlamalar düzenlenmiş, çeşitli kültür ve sanat etkinlikleri planlanmış, konu ile ilgili yeni kitaplar bastırılmış, Samani İmparatorluğunun kurucusu İsmail Samani'nin resimleri, heykelleri ulus inşa sürecinin önemli sembolleri olarak kullanılmaya başlanmıştır.⁹³⁹ Bağımsız Tacik ulusunun ve devletin ilham kaynağı olan Samanilerin yanı sıra ulusal birliği perçinlemek adına Tacik dili ve kültürüne, bilim ve siyasetine katkı yaptığı düşünülen ünlü felsefeci, edebiyatçı ve şairlerin de adları ülkenin önemli mekânlarına verilerek ulusal bilinç ve gurur kuvvetlendirilmeye çalışılmıştır. Bundan başka Sovyet döneminde kutsal gün ve bayramların kutlanmasına ilişkin yasaklar kaldırılarak halkın köklü gelenek ve göreneklerinin yaşatılması sağlanmıştır.⁹⁴⁰

Tacikistan Anayasasının ilk maddesine göre, Tacikistan Cumhuriyeti egemen, demokratik, hukukun üstünlüğünü esas alan, laik ve üniter bir devlettir.⁹⁴¹ Bununla birlikte, Tacikistan'da ulus ve ulus inşası konusunda İslam dini Tacik ulusal kimliğinin bir parçası olarak kabul edilmekte, ancak diğer Orta Asya ülkelerinde olduğu gibi radikal akımların oluşmasını, dinin devlet kontrolünden çıkmasını engellemek gayesiyle yönetim tarafından önlemler alınmaya çalışılmaktadır.⁹⁴² Radikal akımlara mensup olduğu düşünülen şahısların tutuklanması, devlet izni olmaksızın açılan ibadet alanlarının kapatılması, okullarda başörtüsünün yasaklanması gibi uygulamalarla dini inancın gelişimi devlet kontrolü altında tutulan ülkede, aynı zamanda, siyasal

⁹³⁷ Akçalı, (2012), a.g.e., s. 344-345.

⁹³⁸ Eker, (2011), a.g.m., s. 370-373.

⁹³⁹ Akçalı, (2012), a.g.e., s. 344-345.

⁹⁴⁰ Eker, (2011), a.g.e., s. 386.

⁹⁴¹ President of Republic of Tajikistan, *Constitution (Basic Law) of the Republic of Tajikistan*.

⁹⁴² Akçalı, (2012), a.g.e., s. 347.

yönetime talip İslami oluşumlara da izin verilmektedir.⁹⁴³ Tüm Orta Asya ülkelerinde programında İslami ilkelere yer veren tek parti olan Tacikistan İslami Yeniden Doğuş Partisi (TİYDP) Tacikistan’da yaşanan iç savaşın taraflarından biri olduğundan bu konuda bölge genelinde bir istisna oluşturmaktadır.⁹⁴⁴ Durumu dengelemek ve Anayasadaki laiklik vurgusunu artırmak maksadıyla Taciklerin İslamiyet öncesi dönemdeki dini olan zerdüştlük bir araç olarak kullanılmış, Rahman’ın girişimi ve UNESCO’nun kabulü ile 2003 yılı Tacikistan’da zerdüştlüğün üç bininci yılı olarak kutlanmıştır.⁹⁴⁵ Bağımsızlık sonrasında yönetim sosyalist ya da İslamcı olmayan, sosyalizm, kapitalizm gibi ideolojiler bakımından da ideolojisiz, ancak bunların yerine ikame edilebilecek zerdüştlük kültürü ve Samani kültürüne dayalı, Tacik ve Aryan vurgulu bir toplum oluşturma idealine hayat vermeye yönelik politik uygulamalarını sürdürmektedir.⁹⁴⁶

İktidara geldiği günden bu yana hem Tacik toplumuna hem de uluslararası topluma Tacikistan’daki istikrarın garantörü olduğunu ve ülkede patlak veren iç savaşın tekrar canlanmasına asla izin vermeyeceğini sürekli olarak ifade eden Devlet Başkanı Rahman, gittikçe otoriter politikalar uygulamaya başladığı yönünde eleştirilmektedir.⁹⁴⁷ Ancak Tacikistan’da bir ulus devlet oluşturma sürecini başlatan Rahman, yaklaşık bin yıl sonra gelen ve kendi tanımına göre “*en kutsal en değerli armağan, özgür bir devletin temel niteliği, onurun simgesi, müreffeh bir yaşamın garantisi olan bağımsızlığın*” korunmasına yönelik politikaların sürdürüleceğini sıklıkla beyan etmektedir.⁹⁴⁸

⁹⁴³ Eker, (2011), a.g.m., s. 391.

⁹⁴⁴ Fahri Türk, “Tacikistan İslami Yeniden Doğuş Partisi: Köktencilikten İlimli İslam Anlayışına”, **OAKA**, Cilt: 9, Sayı: 18, 2014, s. 166.

⁹⁴⁵ Akçalı, (2012), a.g.e., s. 347.

⁹⁴⁶ Eker, (2012), a.g.m., s. 216.

⁹⁴⁷ Hall, a.g.e., s. 37-38.

⁹⁴⁸ Eker, (2011), a.g.m., s. 376.

SONUÇ

Antik Yunandan günümüze dek farklı yorumlarla açıklanmaya çalışılan kimlik terimi 1950’li yıllardan beri çağdaş sosyal bilimler literatürünün en tartışmalı konularından biri olagelmıştır. Toplumsal analiz metinlerinde kimliğin ne olup ne olmadığına dair net bir uzlaşma mevcut olmasa da incelenen analizlerde terimin tanımına dair saptanan ortak nokta bireyin kim olduğunu ve nerede konumlandığını belirleyen kimliğin fark üzerine inşa edilen bir süreç olduğu yönündedir. Fark olmaksızın kimliğin kendi kendini inşa edemeyeceği çünkü öteki tarafından tanınma vasıtasıyla kimliğin kendini var edebileceği, kimliğin değişkenlik özelliğine sahip olması nedenine dayanılarak kimlik inşasının bitmeyen bir süreç olduğudur. Kimliğin temel yapı taşı olan benlik bilincinin öteki tarafından tanınması ile benlik bilinci açığa çıkmakta ve toplumsal ilişki başlamaktadır. Ancak ötekinin kimlik için ne ifade ettiği ilişkinin yönüne göre belirlenmektedir.

İnsanlar gerek bireysel gerekse toplumsal seviyede hem farklılıklarını hem de özdeşliklerini keşfetme eğiliminde olduklarından aidiyet hissi bir ihtiyaç olarak nitelendirilebilir. Aidiyet hissi ihtiyacının belirlediği zıtlık ve aynılık ilişkisi içerisinde kolektif kimlikler inşa edilebilirler. Birey en az bir kolektif kimliğin üyesidir. Doğası gereği birilerini içeride tutan kolektif kimliklerin inşası sürecinde ortak bir hafızaya gereksinim duyulmaktadır.

Kolektif kimlik ilkçi ve inşacı olmak üzere iki farklı yaklaşım ekseninde yorumlanmaktadır. İlkçi görüş kolektif kimlik ilişkilerini kan bağı esasına göre tanımlarken inşacı yaklaşım kimliklerin sabit bir veri olmayıp iletişim süreçleri içerisinde gelişebilen, dönüşebilen niteliğe sahip olduğunu, tercihler ve eylemler doğrultusunda biçimlendiğini, gücü elinde tutan otorite tarafından yönlendirilerek oluşan bir yapı olduğunu, bu yapının yine gücü elinde tutan otorite tarafından örgütlenip siyasallaştırılarak ulusun kurucu unsuru olduğunu öne sürmektedir.

Çalışmanın yapılması esnasında incelenen analizler ışığında varılan yargılardan biri küreselleşme sebebiyle devlet sınırlarının flulaşmaya başlaması ve ulus devletin geleceğine dair pek çok kuşku var olmasına rağmen hâlihazırda ulusal egemenlik ilkesine dayalı bir devlet yapılanmasından daha uygun bir yapılanma mevcut olmadığından, modern ulus devletin, demokrasi ve parlamenter yönetimin hâlâ tek garantörü olduğu yönündedir. Batı Avrupa’da filizlenip yerkürenin neredeyse

tamamına yayılan ulus devlet kavramı, farklı insan topluluklarının kolektif bilinç etrafında bir araya gelerek ortak değerleri paylaşması ve sınırları netleşmiş bir alanda kendi siyasal kaderlerini belirleme düşüncesine dayalı olarak gelişen modern çağın bir siyasi örgütlenme biçimi olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte yüzyıllar içinde gelişen ulus devlet yapılanması mevcut konumunu kendinden önceki siyasi yapılanmalara borçludur, zira ulus devletin bu yapılanmalar içerisinde gelişen entelektüel düşünce ve yönetim tecrübelerinin bir ürünü olduğunu yadsımak pek gerçekçi bir yaklaşım olmayacaktır.

Entelektüel düşünce ve yönetim tecrübeleri ekseninde gelişen ulus fikri, devlet erkinin meşruiyetinin tek kaynağının ulus olduğunu, bir ulusu oluşturan bireylerin aidiyet ve sadakat bağları ile birbirine bağlanması, yöneten ile yönetilenlerin ayrımının yapılmasını öngörmektedir. Zaman içerisinde gelişen ulus fikri Fransız ideolojisi ve Alman ideolojisi olarak adlandırılan iki temel yorum üzerinden açıklanmaktadır, ancak her iki yorumun da içeriğinde halkların kendi kaderini belirleme hakkını meşrulaştırma çabası mevcuttur. Fransız ideolojisine dayalı ulus fikrinde birey ulusal aidiyetini seçme hakkına sahipken Alman ideolojisinde bireyin aidiyet bağının belirleyicisi organik olarak içinde doğduğu, mensubu olduğu topluluktur. Modern ulus devletlerde ulus ve ulusal kimlik inşaları bu iki fikir üzerine temellendirilse de nihayetinde ulus devlet ile vatandaş olarak tanımladığı halkı arasındaki ilişki kendine özgü süreçler içerisinde yapılandırılmaktadır.

Ulus devletin egemenliğinin kaynağı, aynı zamanda, gücünün de ana kaynağı halkıdır. Lakin modern egemen ulus devletlerin birçoğunda toplumsal yapının homojenliğinden bahsetmek pek mümkün değildir. Herhangi bir siyasi yapının gerek sınırları içerisinde yaşayan insan topluluğuna gerekse uluslararası sisteme kendini bir özne olarak kabul ettirebilmesi, meşruiyetini sağlam temeller üzerine oturabilmesi ve egemenliğini garanti altına alabilmesi için erki elinde tutması bir zorunluluktur, zira devlet gücünün ana kaynağı olan kendi halkını kapsayabildiği ölçüde içeride ve dışarıda varlığını, nev-i şahsına münhasırlığını meşrulaştırabilecektir. Bu bağlamda ulus devletin en temel görevlerinden birinin her biri farklı kimliksel özelliklere sahip olan bireylerin oluşturduğu toplumsal yapının temel güvenilir politikalar nezdinde bir ortak paydada buluşturmak olduğu, ortak paydaya uluslaştırma sürecinin işletilmeye başlanmasıyla varılabileceği söylenebilir.

Ulus devletin esas dayanağı meşruiyet ilkesini sağlam temeller üzerine oturtabilme, farklılıkları özdeş kılma ve özdeş bir bütün içinde yer aldıklarına inandırma çabası olarak tanımlanabilen uluslaştırma her şeyden önce bir süreçtir. Ulus inşası olarak da adlandırılan bu sürecin gayreti ulusal bilincin oluşmasını sağlamak, bu bilinç üzerine ulusal kimliği inşa etmektir, zira ulusal kimlik ulusal bilinç olmaksızın inşa edilemeyecektir. Birey istenci dışında veya liyakati olmaksızın bir devletin vatandaşı olabilir, ancak ulusal bilincin oluşturduğu aidiyet bağının gücü ölçüsünde vatandaşın devletine sadakati sağlanabilir. Sadakat bağının yokluğunda bireyin içinde yaşadığı toplum ya da vatandaşlık bağı ile bağlı olduğu devleti adına herhangi bir fedakârlıkta bulunması pek olası görünmemektedir.

Ulusal bilincin ana harcı olan aidiyet hissi ulusal kimliğin inşa sürecinde içeridekilerin benzerliği ile dışarıdakilerin farkını açığa çıkararak biz ve öteki kavramlarını üretir. Biz'e yüklenen anlam pozitifken ötekine negatiftir. Ulusal benlik bilinci varlığının bekasını sağlamak, gücünü yaymak veya kanıtlamak için ötekinin varlığını gereksinir. Bu minvalde ötekinin ulusal kimlik inşa sürecinin yapı taşlarından biri olduğu söylenebilir.

Ulusal bilinci oluşturmak, buna bağlı olarak ulusal kimliği güçlendirip sağlamlaştırmak, heterojen topluluklar içinde düzeni sağlamak gayesiyle ulus ve ulusal kimliğin inşa sürecinde ulusa ait olduğu düşünülen birtakım ortak değerlerden faydalanılmaktadır. Bu değerler ekseninde sağlamlaştırılan kolektif bilinç kuşaktan kuşağa aktarılarak ortak bir miras oluşturulmaktadır. Ulus devlet temel ve güvenilir politikalarla saptadığı ve standartlaştırdığı ortak değerlerin ulusu oluşturan bireyler tarafından içselleştirilmesine çaba harcamaktadır.

Ulusun ortak hafızasının oluşturulmasında bir payanda rolü üstlenen geçmiş, ulus inşa faaliyetinin önemli unsurlarından bir diğeridir. Türdeşlik bilincinin oluşturulması tarihsel birliğin tanımıyla alakalıdır. Yeniden inşa sürecinde genellikle ulusun kökeni eski zamana ait bir altın çağa dayandırılır. Geçmişten güç alınarak bireylerin ecdatlarıyla gurur duyması sağlanırken ulusal aidiyet bağının güçlendiğine inanılır. Yaygın kanı ulusun tarihi birliğinin oluşumuna dair grupların istekleri ve inançları doğrultusunda ulus inşasının periyodik olarak tekrarlandığı tarihin yeniden yazılmasının sürekliliğinin söz konusu olduğu yönündedir.

Efsanelerle ve mitlerle zenginleştirilen ulusun şanlı geçmişi dışarıya karşı ulusun gücünü kanıtlarken içeride de ulusal kimliğin inşasında bir katalizör görevi üstlenir. Mitler, semboller, simgeler ve ritüeller aracılığıyla kişiselleştirilen ulus yeni bir tür bağlılığın odağı haline gelir. Kolektif bir duygu olarak ulusal kimlik belirli aralıklarla yükseltildiği ve pekiştirildiği sürece birey ulusal kimliğini içselleştirebilir ve böylece ulusal bütünlük bir ölçüde sağlanmış olur.

Bir ülkenin kendi kimliği ve egemenliği mit ve efsaneler gibi soyut kavramlardan esinlenilerek tasarlanan simge ve sembollerle somutlaştırılır. Bireylerin saygı ve sadakat duygularını harekete geçiren semboller ve simgeler ulusların tüm arka planını düşüncesini ve kültürünü yansıtmakta ve sadece o ulus için bir anlam içermektedir. Toplumuyla bütünleştiğini hissedenden bireyler, kendilerini ötekilerden ayıran sınırların bilincine varır. Yaygın kanı ulusal simgelerinin ve sembollerinin sıklıkla sergilenmesi ve törenlerin tekrarlanması ile ulusal aidiyet ve sadakat bağlarını güçlendirileceği yönündedir.

Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle uluslararası dengeler içerisindeki yeri köklü biçimde değişen Orta Asya coğrafyası çağlar boyunca farklı dünyaların kesişim noktası olmuştur. Medeniyetlerin kurulmasına ev sahipliği yapan açık denizlerin uzağındaki bu coğrafyada nice dehalar yetişmiş, bilim ve sanat can bulmuştur. Pek çok imparatorluğun biçimlendirilmesine zemin sunan Orta Asya sosyal, siyasal, kültürel birikimi ile gerek bölgeyi gerekse dünyayı etkilemiştir. Siyasi sınırların belirlenip toplulukların topraklara bağlanmasından çok önce Orta Asya'nın bozkırlarında özgürlüğü bir yaşam biçimi olarak benimseyen göçebeler ile verimli vahalarda yaşayan yerleşik toplulukların kimlik tanımları ve dolayısıyla sadakat bağları farazi olarak aynı atanın soyundan geldiğine inanılan siyasi yapılanmalar içerisinde belirlenmiştir.

Coğrafyanın kimlik haritası göçebelerin yerleşik toplumları egemenlikleri altına alarak kurdukları siyasi yapılanmalar ve İslam dinin bölgede yayılmaya başlamasıyla değişmiştir. Sahip olduğu kültürel hazine ve İslami değerlerin bileşimi Orta Asyalı kimliğinin ana harcı olmuş, artık Orta Asyalı kendini tanıtırken önceliği İslami kimliğine vermiştir. Mevcut siyasi yapının hanlıklara bölünmesi sonucu bölge yabancı güçlerin etkisi altına girmeye başlamıştır. Silah bakımından avantajlı olan Ruslar, hasımlar arasındaki rekabet ve salgın hastalıkların da yardımıyla daha da

avantajlı konuma gelerek bozkır halklarını kontrol altına almaya başlamışlardır. Tarihe Batının Doğuya doğru ilerlediği dönem olarak kaydedilen 18. ve 19. yüzyıllarda diğer emperyalist güçler gibi bölgeyi medenileştirme iddiasıyla ve İngilizlerin bölgedeki hâkimiyetlerini kırma maksadıyla Orta Asya'ya yönelen Rusya işgal sonucu bir imparatorluğa, bölge ise edilgen bir konumda Rusların hâkimiyet alanına dönüşmüştür.

İşgal sonrasında Orta Asyalıyı Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma politikalarını işler hale getirmeye başlayan Ruslar, pragmatik bir yaklaşımla bölge insanının dinî kimliğine karşı kimi zaman görece uzlaşmacı kimi zaman ise oldukça sert politikalar uygulamışlardır. Buna karşın Müslüman toplumlarda İslam inancına dayalı Cedidçilik ve Pantürkizm ideolojileri gelişmiştir. Ancak Cedid akımının iki farklı düşünce temeli üzerinden gelişmesi zaten silah bakımından üstün olan Ruslara avantaj sağlarken Hareketin başarısına gölge düşürmüştür.

Modernleşme ve milliyetçilik akımlarının yükselişe geçtiği aynı dönemde Panslavizm hareketi de gelişerek 1905 yılında Rusya'nın siyasal yapısında önemli değişime yol açmıştır. Yüzyılın başında tüm halklara kendi kaderlerini belirleme hakkının verileceği vaadiyle Rus Sosyal Demokratlar 1917 Devrimiyle Rusya'da iktidarı ele geçirmişlerdir. Devrim, bağımsızlık ve milli kimlik duygularını canlandırdığından Orta Asyalı Müslümanlar tarafından da destek bulmuştur. Çarlık Rusya'nın mirası üzerine kurulan yeni yönetim iktidara gelmeden önce verdiği halkların kendi kaderlerini belirleme hakkına sahip oldukları vaadini unutarak Orta Asya'da Çarlık Rusya'nın medenileştirme misyonunu sürdürmüştür. Buna karşı gelişen Basmacı Hareketi kolektifleştirme politikaları ile büyük ölçüde kırılmıştır.

1924-1936 yılları arasında milliyetler politikası nezdinde tasarlanan SSC'lerin sınırları belirlenerek SSCB bünyesine dâhil edilmiştir. Böl ve yönet politikasının bir uzantısı olarak Orta Asya'da birliği bozma, parçalanmış kimlikler ve kültürler yaratma düşüncesiyle oluşturulan yeni cumhuriyetler bir devletin sahip olması gereken tüm unsurlarla teçhiz edilmiştir. Sovyet rejimine tabi kılınan bu cumhuriyetlerde bireyler Sovyet üst kimliği altında ulusal kimlikleriyle tanımlanmışlardır. Rejimin karşısında güçlü bir politik varlık ve potansiyel bir tehlike olarak görülen İslam kimliği ise baskı ve zor yoluyla yok edilmeye çalışılmıştır. Siyasetçiler, bilim insanları, âlimler, gazeteciler, edebiyatçılar ve eğitimcilerden oluşan Orta Asya'nın özgür geleceğini

kurma gücüne sahip kadrolar bu dönemde yönetim tarafından uygulanan politikalar vasıtasıyla esrarengiz bir şekilde ortadan kaldırılmıştır. Yeni cumhuriyetlere yeni dil politikaları nezdinde hazırlanan önce Latin sonra Kiril alfabeleri ile ortak kültürün hafızalardan silinmesi, dinsel ve kültürel dayanışmaların kırılması ve yeni neslin İslam dini ile bağ kurmasını sağlayan kaynaklara ulaşabilmesinin yolu kapatılmış, Rusça ve Rus kültürünün yaygınlaştırılması, günlük hayatta kalıcı yer edinmesi sağlanmıştır. Kadını toplumsal yaşama dâhil etme kisvesi altında hücum ve mülkiyet hakkını yok eden kolektifleştirme kampanyaları eş zamanlı yürütülmüş, Orta Asyalının benliğinde bir kimlik kargaşası yaratılmış, tamamen pragmatist bir yaklaşımla Birliğin çıkarlarına hizmet edecek şekilde oluşturulan cumhuriyetler içerisinde bireye rejimin ideolojisi nakledilmiştir.

Sistemin çatırdamaya başladığı 1980'li yıllarda siyasal ve ekonomik alanda sisteme esneklik ve dinamizm kazandırması gayesiyle uygulanmak istenen politikalar Pandoranın Kutusunu açarak Rus işgalinin ilk günlerinden beri bastırılan sorunların gün ışığına çıkmasına zemin oluşturmuştur. Devrimlerle gelen baskılar, sürgünler, zorla iskânlar ve isyanlar tarihi kapanırken Sovyet sisteminin belirlediği sınırlarda rejimin tayin ettiği kadrolarla eski Sovyet SSC'leri birer birer bağımsızlıklarını ilan ederek uluslararası sistemde yerlerini almışlardır. Yetmiş yıldan fazla bir süre rejimin ideolojisi altında yaşamak zorunda bırakılan Orta Asya halkları, sistem çökerken ardında bıraktığı mirasla yüzleşmek zorunda kalmıştır.

Terazinin bir kefesine eğitimin yaygınlaşması, modern kentleşme oranının artması, düzenli tarım ve üretimle görece ekonomik kalkınması, bozkırların demir ağlarla örülmesi, sağlık ve altyapı hizmetlerinin artması gibi sistemin bölgeye getirileri diğerine ise bölgeden götürdükleri konulduğunda hangi tarafın ağır basacağı barizdir. Her şeyden önce Birliğin ihtiyaçlarına göre birbirine ve tabi ki merkeze bağlı olarak tasarlanan üretim yapısı sistem çöktüğünde beraberinde cumhuriyetlerdeki ekonomik yapıyı da çökertmiş, zengin kaynaklara sahip olmalarına rağmen cumhuriyetler iflasın eşğine sürüklenmişlerdir. Üstelik bu yapı telafisi imkânsız çevre sorunlarını da cumhuriyetlere miras bırakmıştır.

Sovyet üst kimliği altında Rus kültürü ile yetişen bir topluluğa sistemin yok olmasıyla işlevsizleşen ideolojinin yerine yenisini inşa etmek kolay bir süreç değildir. Sürece etnik bakımdan karmaşık bir toplumsal yapı ve eski KP kadrolarıyla

girildiğinden Sovyet geleneklerinden pek de uzak gelişmemiştir. Yeni devletlerin eski yönetim kadroları ulusal kimlikleri egemen etnik gruba dayalı homojen bir ulus inşa etme anlayışıyla yerel kültürü, gelenekleri, ortak toplumsal değerleri yeniden oluşturmaya çalışmaktadırlar. Birliğe bağlı cumhuriyetler aynı ideolojinin biçimlendirdiği benzer koşullar altında bağımsızlık sürecine girmiş gibi görünseler de her birinde bağımsızlık süreci farklı gelişmektedir. Tek ortak noktaları geçerliliğini yitiren Sovyet ideolojisinin yerine yenisini, yeni ideolojiye dayalı olarak da ulus ve ulusal kimlikleri inşa etme zorunluluğudur.

Çevre problemleri, ekonomik sorunlar, sosyal ve kültürel hak talepleriyle ekonomik bağımsızlık taleplerinin açığa çıktığı ilk Birlik cumhuriyeti olan Kazakistan'a Sovyet sisteminden miras demografik açıdan Rus kültürünün etkisi altında kalmış azınlık konumunda Kazak etnili nüfus ve daha çok ülkenin kuzeyinde RF sınırına yakın bölgelerde yaşayan ve genellikle sanayi sektöründe istihdam edilen Slav etnili nüfusun oluşturduğu bir toplumsal yapı kalmıştır. Milliyetçi eğilimleri azaltmak, etnik gerilimlerin tırmanmasını önlemek, Rus dilli vatandaşlarını ve Rusya'yı karşısına almadan bir devlet yapısı oluşturmak zorunda olan yönetim hem Kazak etnili nüfusun istemlerine cevap vermek hem de farklı etnik grupların tepkisini çekmemek için etnik kimliğe veya yurttaşlığa dayalı ulus fikri arasında bir tercih yapmaktan kaçınmış ve ulus inşa sürecini kendine özgü bir anlayış çerçevesinde belirlemiştir.

1990'lı yıllarda "Orta Asya'nın İsviçre'si", "demokrasi adası" gibi sıfatlarla anılan Kırgızistan'da yeni ulus ve ulusal kimlik genellikle kentlerde yaşayan ve teknik alanda istihdam edilen Slav etnili nüfus ile kırsalda yaşayan ve tarımsal alanda istihdam edilen Orta Asya etnili toplulukların oluşturduğu toplumsal yapı üzerine inşa edilmeye çalışılmıştır. Yirmi beş yıllık bağımsızlık dönemine iki devrimin damgasını vurduğu ülkede hem karmaşık etnik yapı hem de bölgeciliğin ulusal kimlik inşasını olumsuz yönde etkilemesi yönetimi her ne kadar birbiriyle çelişse de iki ulus fikrini aynı anda kullanarak karma bir model uygulamaya zorunlu kılmıştır. Bir yandan Kırgız nüfus arasındaki bölgesel farklılıkları gidermeye diğer yandan da etnik grupların ötekileştirilmesini engellemeye gayret gösterilmiştir. Ancak uygulamada etnik vurgunun ağırlık kazandığı "Kırgızistan ortak evimiz" söyleminin eyleme dönüştürülemediği söylenebilir.

Rus işgali öncesinde kendi yerel devletleri tarafından yönetilen ve yerleşik yaşam tarzını benimseyen Özbek coğrafyasında, bağımsızlığın ilk yıllarında Sovyet ideolojisinin yerine inşa edilmek istenen ulusal kültür İslamiyet'e dayandırılmak istenmiş, ancak yeni dönemle birlikte gelişen radikal İslami anlayış yönetimin tavrını değiştirmiştir. Özbekistan'da İslam elbette Özbek kimliğinin bir parçası, Özbeklerin kültürel mirası ve ulusal gururu uyandıran bir unsurdur, ancak ulusal ideolojinin nirengi noktalarından biri olarak değerlendirilmemektedir. Kazakistan ve Kırgızistan'a oranla Sovyet rejiminden daha homojen bir nüfus yapısı devralan Özbekistan'ın sınırları dışında da yaşayan hatırı sayılır oranda bir Özbek nüfus mevcuttur. Dışarıdaki Özbekler aynı zamanda dış politikanın da bir belirleyeni olduğundan komşularıyla sorun yaşamak istemeyen Özbek yönetimi ulusal aidiyet bağını güçlendirme çabasını sınırları içerisinde yaşayan halkı için harcamakta, ulus tanımını toprak esasına göre yaptığını sıklıkla vurgularken "aynı vatani paylaşma" fikrini "etnik olana" üstün tuttuğunu belirtmektedir. Özbekistan için öteki sınırın ne tarafında bulunduğuyla bağlı olarak belirlenmektedir.

Slav göçünden daha az etkilendiğinden tıpkı Özbekistan gibi diğer cumhuriyetlere oranla Türkmenistan'a Sovyet yönetiminden daha homojen bir nüfus yapısı miras kalmıştır. Kırgızistan'da olduğu gibi Türkmenistan'daki teknik alanda çalışan Slav etnili nüfus kentlerde, tarımsal alanda çalışan Orta Asya etnili nüfus kırsal alanda yaşamaktadır. Toplumsal yapıya geleneksel kabile yapısının hâkim olduğu Türkmenistan'da ulus inşa sürecinin temel belirleyeni kabilesel farklılıklardır. Ulusal kimliklerin inşasında kabilesel farklılıkların bir üst Türkmen kimliği altında giderilmesine odaklanan yönetimin bu çabasını ülkenin simge ve sembollerinde de görüldüğü söylenebilir. İslami kimlik Türkmen kimliğinin bir parçası olarak kabul edilmekle birlikte radikal akımların oluşmasına izin verilmemektedir.

Bağımsızlık ilanının hemen ardından patlak veren iç savaş Tacikistan'da ulus ve ulusal inşa sürecini gölgesi altında bırakmıştır. Bunun yanı sıra coğrafi yapının da katkıda bulunduğu bölgesel farklılıklar ulusal aidiyetin gelişiminde ciddi bir engel teşkil etmektedir. Bireyin bölgesel aidiyeti ulusal aidiyetinin önüne geçebildiğinden tercihlerini de yönlendirebilmektedir. Ülkenin başta RF olmak üzere eski Sovyet coğrafyası ülkelerine ekonomik açıdan bağımlı olması Rus egemenliği altına girdiği günden beri kültürel yapıyı etkisi altına alan Rus kültürünün izlerinin silinmesi, yerine Tacik kültürünün inşa edilmesi oldukça zordur. Bu zorluğu aşmak için yönetim Tacik

ulusunun diğer Orta Asya ülkelerinden farklı olan dilsel ve kültürel yapısına sıklıkla vurgu yapmaktadır. Diğer Orta Asya ülkelerinde olduğu gibi devlet kontrolü altında olan bir İslami kimlik Tacik kimliğinin bir parçası olarak kabul edilmektedir.

Bağımsızlık sonrası Orta Asya cumhuriyetlerinin her birinde zorlu bir ulus ve ulusal kimlik inşa süreci yaşanmaktadır. Süreç her ne kadar Avrupa'da filizlenen ulus devlet fikri üzerine temellendirilse de nihayetinde her ülkede olduğu gibi Orta Asya ülkelerinde de farklı işlemektedir. Her bir ülkede uluslaştırma süreci mevcut toplumsal yapının dinamikleri dikkate alınarak işletilmeye çalışılmaktadır. Uluslaştırma sürecini zora sokan mevcut Sovyet mirasıdır, ancak farklı kültürlerin ve yüzyılların birikimi ile yoğrulan bu coğrafya halklarının süreç içerisinde karşılaştığı zorluklarla mücadele edebilecek yetiye sahip oldukları düşünölmektedir.

KAYNAKÇA

- Aca, Mehmet, “Orta Asya’da Uluslaşma Süreci ve Türkiyat Araştırmalarında Rus İlminsky ve Ardıllarının Rolü”, (Haz.) Ertan Efegil, Pınar Akçalı, *Orta Asya’nın Sosyo-Kültürel Sorunları: Kimlik, İslam, Milliyet ve Etnisite*, İstanbul, Gündoğan Yayınları, 2003, s. 23-68.
- Acar, Cemal, *Soğuk Savaş Süpergüçlerin Hakimiyet Kavgası*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1991.
- Akçalı, Pınar, “Giriş”, (Haz.) Ertan Efegil, Pınar Akçalı, *Orta Asya’nın Sosyo Kültürel Sorunları: Kimlik, İslam, Milliyet ve Etnisite*, İstanbul, Gündoğan Yayınları, 2003, s. 13-21.
- Akçalı, Pınar, “Orta Asya’da İslami Uyanış, Radikal İslami Hareketler ve Bu Hareketlerin Bölge Politikasına Etkileri”, (Haz.) Ertan Efegil, Pınar Akçalı, *Orta Asya’nın Sosyo-Kültürel Sorunları: Kimlik, İslam, Milliyet ve Etnisite*, İstanbul, Gündoğan Yayınları, 2003, s. 129-168.
- Akçalı, Pınar, “Tacikistan: ‘Türk’ Olmayan Kardeş Ülke”, (Ed.) Ayşegül Aydıngün, Çiğdem Balım, *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri: Türk Dilli Halklar-Türkiye ile İlişkiler*, Ankara, Ankara Kültür Merkezi, 2012, s. 313-395.
- Akiner, Shirin, “Uzbeks”, (Ed.) Graham Smith, *The Nationalities Question in the Soviet Union*, London, Longman, 1990, s. 214-227.
- Aktürk, Şener, “Etnik Kategori ve Milliyetçilik: Tek-Etnili, Çok-Etnili ve Gayri-Etnik Rejimler”, *Doğu Batı*, Yıl: 9, Sayı: 38, Ağustos/Eylül/Ekim 2006, s. 23-53.
- Alkan, Haluk, *Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Hayat ve Kurumlar*, Ankara, USAK Yayınları, 2011.
- Anderson, Benedict, *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, çev. İskender Savaşır, İstanbul, Metis Yayınları, 1995.
- Appandurai, Arjun, *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*, Minneapolis, Minn. University of Minnesota Press, 1996.

- Arendt, Hannah, *İnsanlık Durumu*, çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994.
- Armoğlu, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999.
- Asalıoğlu, Adem, “Bağımsızlık Sonrası Kazakistan’daki Kültürel Değişimlerin Analizi”, (Ed.) M. Savaş Kafkasyalı, *Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya*, Ankara-Türkistan, Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2012.
- Aydın, Mithat, “19. Yüzyıl Ortalarında Panslavizm ve Rusya”, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 15, Yıl: 2004\1, Denizli, s. 109-124.
- Aydın, Ayşegül; Tüfekçioğlu, Hayati, “Avrasya’nın Merkezinden Dünyaya Açılan Ülke: Kazakistan”, (Ed.) Ayşegül Aydın, Çiğdem Balım, *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri: Türk Dilli Halklar-Türkiye ile İlişkiler*, Ankara, Ankara Kültür Merkezi, 2012, s. 51-131.
- Balibar, Etienne; Wallerstein, Immanuel, *İrk, Ulus, Sınıf: Belirsiz Kimlikler*, çev. Nazlı Ökten, 5. Baskı, İstanbul, Metis Yayınları, 2013.
- Balım, Çiğdem; Gürbüz, Y. Emre, “O’zbekiston Respublikası: ‘Özbek Modeli’”, (Ed.) Ayşegül Aydın, Çiğdem Balım, *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri: Türk Dilli Halklar-Türkiye ile İlişkiler*, Ankara, Ankara Kültür Merkezi, 2012, s. 221-311.
- Beşirli, Hayati, “Kırgızistan’ın Sosyo-ekonomik ve Sosyo-kültürel Yapısı”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 15, Güz 2011, s. 313-333.
- Beybutova, İris, “Dil ve Bağımsızlık Mezar Kitabelerinden Resmi Dile Kırgız Dili”, (Haz.) Emine Gürsoy Naskali, *Bağımsız Kırgızistan Düşümler ve Çözümler*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001, s. 26-35.
- Bıykoğlu, Nadir, “*Özbekistan Diyarım*”, Eylül 2010, (Erişim) http://www.uzembassy.org.tr/files/Turkish_press/tr/nadir_k.pdf, 27.06.2016.
- Bilgin, Nuri, *Kollektif Kimlik*, İstanbul, Sistem Yayıncılık, 1995.

- Bohr, Annette, “Turkmen”, (Ed.) Graham Smith, *The Nationalities Question in the Soviet Union*, London, Longman, 1990, s. 228-245.
- Bozbey, İzzet Ahmet, “Özbekistan’da İslam ve Kimlik”, (Ed.) M. Turgut Demirtepe, *Orta Asya’da Siyaset ve Toplum: Demokrasi, Etnisite ve Kimlik*, Ankara, USAK Yayınları, 2012, s. 285-318.
- Brown, Chris, “Borders and Identity”, (Ed.) Mathias Albert, David Jacobson, Yosef Lapid, *Identities, Borders, Orders: Rethinking International Relations Theory*, Minneapolis, MN, University of Minnesota Press, 2001.
- Brown, Micheal E., “Causes and Implications of Ethnic Conflicts”, (Ed.) Michael E. Brown, *Ethnic Conflicts and International Security*, Princeton, Princeton University Press, 1993, s. 3-41.
- Brubaker, Rogers; Cooper, Frederik, “‘Kimlik’in Ötesine Geçmek”, çev. Kübra Kelebekoğlu, (Ed.) Fırat Mollaer, *Kimlik Politikaları*, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2014, s. 402-460.
- Burbank, Jan; Cooper, Frederick, *İmparatorluklar Tarihi Farklılıkların Yönetimi ve Egemenlik*, çev. Ahmet Aybars Çağlayan, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2011.
- Calhoun, Craig, “Kimlik ve Tanınma Politikası”, çev. Fatma Büşra Helvacıoğlu, Özlem İlyas, (Ed.) Fırat Mollaer, *Kimlik Politikaları*, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2014, s. 132-179.
- Calhoun, Craig, *Milliyetçilik*, çev. Bilgen Sütçüoğlu, 2. Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.
- Canbay Tatar, Hüsniye, “Batının Kimlik İnşasında Ötekinin Yeri”, *Karadeniz Dergisi*, Sayı: 14, Haziran 2012, s. 91-102, (Erişim) <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/kdeniz/article/view/5000046884>, 05.04.2016.
- Carr, Edward Hallett, *1917 Öncesi ve Sonrası*, çev. Begüm Adalet, İstanbul, Birikim Yayınları, 2007.
- Carr, Edward Hallett, *Milliyetçilik ve Sonrası*, çev. Osman Akınhay, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 1993.

- CIA, The World Factbook, “*Kazakhstan*”, (Erişim)
<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kz.html>,
17.06.2016.
- CIA, The World Factbook, “*Kyrgyzstan*”, (Erişim)
<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kg.html>,
23.06.2016.
- CIA, The World Factbook, “*Tajikistan*”, (Erişim)
<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ti.html>,
06.07.2016.
- CIA The World Factbook, “*Turkmenistan*”, (Erişim)
<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tx.html>,
02.07.2016.
- CIA, The World Factbook, “*Uzbekistan*”, (Erişim)
<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/uz.html>,
29.06.2016.
- Connolly, William E., *Kimlik ve Farklılık Siyasetin Açmazlarına Dair Demokratik Çözüm Önerileri*, çev. Ferma Lekesizalın, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1995.
- Cordier, Bruno De, “Eski Güneydoğu Sovyetler Birliği: Sömürgelelikten Çıkış, Dönüşüm, Değişim ve Ötesi”, çev. Serkan Berk Karadeniz, (Der.) Yelda Demirağ Cem Karadereli, *Geçmişten Günümüze Dönüşen Orta Asya ve Kafkasya*, Ankara, Palme Yayıncılık, 2006, s. 137-158.
- Coşgun, Melih, “Ekim Devrimi’ne Açılan Kapı: Rus Modernleşmesi”, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 44, Temmuz/Ağustos 2014, (Erişim)
<http://www.akademikbakis.org/?sayfa=dergiayrinti&no=448&icerik=ekim-devrimine-acilan-kapi-rus-modernlesmesi&kategori=siyaset-bilimleri>,
28.05.2016.
- Çalışkan, İsmail, “20. Asırda Asya’da Din Politikaları: Çarlık Rusya ve Sovyetler Birliği Hâkimiyetinde Belirleyenler ve Belirlenenler”, (Ed.) M. Savaş Kafkasyalı, *Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya*, Ankara-Türkistan, Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2012, s. 87-133.

- Çoban Öztürk, Ebru, “İnşacı Kuram Gözüyle Ulusal Kimlik”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 47, 2014, s. 85-101.
- Davutoğlu, Ahmet, *Stratejik Derinlik Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, 34. Baskı, İstanbul, Küre Yayınları, 2009.
- Demirtepe, M. Turgut, “Önsöz”, (Ed.) M. Turgut Demirtepe, *Orta Asya'da Siyaset ve Toplum: Demokrasi, Etnisite ve Kimlik*, Ankara, USAK Yayınları, 2012, s. V-XIII.
- Demirtepe, M. Turgut; Has, Kerim, “Siyasal Rejim Değişiminin Sosyal Etkisi: Kırgızistan'da Nüfus Hareketliliği ve Dış Göç Olgusu”, (Ed.) M. Turgut Demirtepe, *Orta Asya'da Siyaset ve Toplum: Demokrasi, Etnisite ve Kimlik*, Ankara, USAK Yayınları, 2012, s. 207-252.
- Diamond, Jared, *Tüfek, Mikrop ve Çelik: İnsan Topluluklarının Yazgıları*, çev. Ülker İnce, 5. Baskı, Ankara, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, 2003.
- Dieckhoff, Alain, “Siyasal Milliyetçiliğe Karşı Kültürel Milliyetçilik mi?”, (Ed.) Alain Dieckhoff, Christophe Jaffrelot, *Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek Kuramlar ve Uygulamalar*, çev. Devrim Çetinkasap, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 83-102.
- Dieckhoff, Alain; Jaffrelot, Christophe, “Giriş”, (Ed.) Alain Dieckhoff, Christophe Jaffrelot, *Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek Kuramlar ve Uygulamalar*, çev. Devrim Çetinkasap, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 9-19.
- Djalili, Mohammad Reza; Kellner, Thierry, *Yeni Orta Asya Jeopolitiği SSCB'nin Bitiminden 11 Eylül Sonrasına*, çev. Reşat Uzmen, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2009.
- Douzinas, Costas, “Kimlik, Tanınma, Haklar: Hegel Bize İnsan Haklarıyla İlgili Ne Öğretebilir?”, çev. Nuran Erkul, Fırat Mollaer, (Ed.) Fırat Mollaer, *Kimlik Politikaları*, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2014, s. 206-241.
- Dudoignon, Stephane A., “Orta Asya'da Siyasal Değişmeler ve Tarih Yazımı Tacikistan ve Özbekistan 1987-1993” (Haz.) Semih Vaner, *Unutkan Tarih Sovyet Sonrası Türkdilli Alan*, çev. Ercan Eyüboğlu, İstanbul, Metis Yayınları, 1997, s. 91-134.

- Efegil, Ertan, “Orta Asya’da Otoriter\Anayasal-Patronaj Rejimler ve Bush Yönetiminin Orta Asya Devletleri ile İlişkileri”, (Der.) Yelda Demirağ, Cem Karadereli, *Geçmişten Günümüze Dönüşen Orta Asya ve Kafkasya*, Ankara, Palme Yayıncılık, 2006, s. 105-126.
- Efegil, Ertan, “Rusya’nın Kültürel Emperyalizm Siyaseti ve Günümüz Orta Asya’sında İslam”, (Haz.) Ertan Efegil, Pınar Akçalı, *Orta Asya’nın Sosyo Kültürel Sorunları: Kimlik, İslam, Milliyet ve Etnisite*, İstanbul, Gündoğan Yayınları, 2003, s. 69-84.
- Eker, Süer, “Orta Asya’nın İrani Halkı Tacikler ve Bağımsızlığın 20. Yılında Tacikistan”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 15, Güz 2011, s. 348-398.
- Eker, Süer, “Ulus İnşası ve Derusifikasyon Sürecinde Tacikistan’da Toplum Dil Bilimsel Durum” *Milli Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 95, 2012, s. 215-234.
- Eriksen, Thomas Hylland, *Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspective*, 3rd ed., London, Pluto Press, 2010.
- Erol, Mehmet Seyfettin, “Bağımsızlıkta Günümüze Türkmenistan’da İktisadi Kalkınma Stratejisi ve Abadancılık”, *Avrasya Dosyası*, Kazakistan Kırgızistan Özel, Kış 2001/2002, Cilt: 7, Sayı: 4, s. 218-230.
- Erözden, Ozan, *Ulus-Devlet*, Ankara, Dost Kitabevi, 1997.
- Evans, Graham; Newnham, Jeffrey, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, çev. H. Ahsen Utku, İstanbul, Gökkuşbu Yayınları, 2007.
- Fearon, James D., “*What is Identity (As We Know Use The Word)?*” (Erişim) [http://www.seminario2005.unal.edu.co/Trabajos/Fearon/What%20is%20identity%20\(as%20we%20now%20see%20the%20world\).pdf](http://www.seminario2005.unal.edu.co/Trabajos/Fearon/What%20is%20identity%20(as%20we%20now%20see%20the%20world).pdf), 31.03.2016.
- Ferguson, R. Brian, “Violent Conflict and Control of The State”, (Ed.) R. Brian Ferguson, *The State, Identity and Violence: Political Disintegration in The Post Cold War World*, London; New York, Routledge, 2003.
- Fragner, Berg G., “Sovyet Milliyetçiliği: Orta Asya’nın Bağımsız Cumhuriyetlerine Kalan İdeolojik Miras”, (Der.) Willem Van Schendel, Erik J. Zürcher, *Orta*

Asya ve İslam Dünyasında Kimlik Politikaları 20. Yüzyılda Milliyetçilik, Etnisite ve Emek, çev. Selda Somuncuoğlu, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 23-48.

Fumagalli, Matteo, “Etnisite, Devlet Yapılanması ve Dış Politika: Özbekistan ve ‘Ülke Dışındaki Özbekler’”, çev. Nermin Aydemir, *OAKA*, Cilt: 2, Sayı: 4, s. 203-224.

Furtado, Peter, “Giriş”, (Der.) Peter Furtado, *Ülkelerin Tarihleri: Kimlikleri Nasıl Oluşturuldu*, çev. Şahika Tokel, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2014, s. 10-17.

Gasset, Ortega y, *İnsan ve “Herkes”*, çev. Neyire Gül Işık, 2. Baskı, İstanbul, Metis Yayınları, 1999.

Gellner, Ernest, *Uluslar ve Ulusçuluk*, çev. Büşra Ersanlı, Günay Göksu Özdoğan, 3. Baskı, İstanbul, Hil Yayın, 2013.

Gleason, Phillip, “Kimliği Tanımlamak: Semantik Bir Tarih” çev. Fırat Mollaer, (Ed.) Fırat Mollaer, *Kimlik Politikaları*, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2014, s. 21-52.

Golden, Peter B., *Dünya Tarihinde Orta Asya*, çev. Yahya Kemal Taştan, Ötüken Neşriyat, 2014.

Goytisolo, Juan, *Yeryüzünde Bir Sürgün*, çev. Neyire Gül Işık, İstanbul, Metis Yayınları, 1993.

Gökdeniz, Kutay, “Ekim Devriminden Federasyona Rusya’da Rejim Yapılanması”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 57, Bahar 2016, s. 440-462, (Erişim) <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/esosder>, 28.05.2016.

Guibernau, Montserrat, *Milliyetçilikler: 20. Yüzyılda Ulusal Devlet ve Milliyetçilikler*, çev. Neşe Nur Domaniç, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1997.

Gündoğdu, Abdullah, “Kırgızistan: Dün, Bugün, Yarın”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 15, Güz 2011, s. 399-417.

Gürbüz, Yunus Emre, “Demokrasi ve Otoriterlik Sarkacında: Kırgızistan”, (Ed.) Ayşegül Aydıngün, Çiğdem Balım, *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta*

Asya Cumhuriyetleri: Türk Dilli Halklar-Türkiye ile İlişkiler, Ankara, Ankara Kültür Merkezi, 2012, s. 133-219.

Gürbüz, Yunus Emre, “Kazak ve Özbek Halklarının Tarihi”, (Der.) Yelda Demirağ, Cem Karadereli, *Geçmişten Günümüze Dönüşen Orta Asya ve Kafkasya*, Ankara, Palme Yayıncılık, 2006, s. 17-48.

Hall, Micheal, “Tajikistan at the Crossroads of Democracy and Authoritarianism”, (Ed.) Birgit N. Schlyter, *Prospects for Democracy in Central Asia*, İstanbul, Swedish Research Institute, 2005, s. 25-39.

Hall, Stuart, “‘Kimliğe’ İhtiyaç Duyan Kim?”, çev. Fatma Büşra Helvacıoğlu, (Ed.) Fırat Mollaer, *Kimlik Politikaları*, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2014, s. 277-300.

Harf, Barbara; Gurr, Ted Robert, *Ethnic Conflict in World Politics*, 2nd ed., Boulder, Westview Press, 2003.

Hobsbawm, Eric J., “Gelenekleri İcat Etmek”, (Der.) Eric Hobsbawm, Terence Ranger, *Geleneğin İcadı*, çev. Mehmet Murat Şahin, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2006.

Hobsbawm, Eric J., “Seri Üretim Gelenekler”, (Der.) Eric Hobsbawm, Terence Ranger, *Geleneğin İcadı*, çev. Mehmet Murat Şahin, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2006.

Hobsbawm, Eric J., *1780’den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik*, çev. Osman Akınhay, 5. Baskı, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2014.

İlhan, Süleyman, “Akışkan Toplumda Kimlik İnşası: Geçişken, Eklektik, Ben Odaklı Kimlikler”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 23, Sayı: 2, 2013, s. 233-246.

İnanç, Hüsamettin, “Çağımızın Toplumsal Algısını Temsil Eden Parametrelerden ‘Kimlik’, ‘Kültür’ ve ‘Uygarlık’ Kavramlarının Sosyo-Politik Analizi”, *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, Aralık 2014, s. 35-57.

Joldoshev, Altynbek, “Kabilecilik, Bölgecilik ve Etnisite: Kırgız Kimliği Üzerine Çalışmalar”, *OAKA*, Cilt: 8, Sayı: 15, 2013, s. 101-133.

- Kabiri, Muhiddin, “The Tajik Experience of a Multyparty System-Exception or Norm?”, (Ed.) Birgit N. Schlyter, *Prospects for Democracy in Central Asia*, İstanbul, Swedish Research Institute, 2005, s. 21-24.
- Kafkasyalı, M. Savaş, “Orta Asya’da Güç ve Zihniyet”, (Ed.) M. Savaş Kafkasyalı, *Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya*, Ankara-Türkistan, Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2012, s. 15-52.
- Kara, Mehmet, “Hazar Ötesi Türkmenleri ve Türkmenistan”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı: 14, Güz 2002, s. 235-252.
- Karabulut, Ferhat, “Orta Asya’nın Ruslaştırılma Mücadelesi: Ders Kitaplarının İktidar ve Meşrulaştırmadaki İşlevi”, (Ed.) M. Savaş Kafkasyalı, *Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya*, Ankara-Türkistan, Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2012, s. 55-85.
- Karaduman, Sibel, “Modernizmden Postmodernizme Kimliğin Yapısal Dönüşümü”, *Journal of Yaşar University*, Vol: 5, No: 17, 2010, s. 2886-2899.
- Karpat, Kemal H., *Türkiye ve Orta Asya*, çev. Güneş Ayas, İstanbul, Timaş Yayınları, 2014.
- KATEV: Uluslararası Eğitim ve Kültür Vakfı, *Kazakistan: Orta Asya’nın İncisi*, Almatı, Kazakistan Serisi No: 1, 2003.
- Kearney, Richard, *Yabancılar, Tanrılar ve Canavarlar Ötekiliği Yorumlamak*, çev. Barış Özkul, İstanbul, Metis Yayınları, 2012.
- Kellas, James G., *The Politics of Nationalism and Ethnicity*, 2nd ed., New York, St. Martin’s Press, 1998.
- Kennedy, Paul, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, çev. Birtane Karanakçı, 13. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2013.
- Kesici, A. Kayyum, “Türkistanlı Bolşevik Lider Riskul(ov)’un Pantürkizm ve Kemalizm İdeali”, (Haz.) Ertan Efeğil, Pınar Akçalı, *Orta Asya’nın Sosyo-Kültürel Sorunları: Kimlik, İslam, Milliyet ve Etnisite*, İstanbul, Gündoğan Yayınları, 2003, s. 85-100.

- Keyman, E. Fuat, “Kimlik ve Demokrasi”, (Der.) Atilla Eralp, *Devlet ve Ötesi Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, 3. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 217-250.
- Konya Ticaret Odası, “*Özbekistan Cumhuriyeti Ülke Raporu*” (Erişim) <http://www.kto.org.tr/d/file/ozbekistan--ulke-raporu.doc>, 28.04.2014.
- Kowert, Paul A., “Ulusal Kimlik: İçsel ve Dışsal”, (Der.) Erol Göka, Işık Kuşçu, *Uluslararası İlişkilerin Psikolojisi*, Ankara, ASAM Yayınları, 2002, s. 53-90.
- Kuru, Ahmet T., “Devlet Politikaları ve Kültürlerarası Rekabet Işığında Orta Asya’da Milletleşme Sürecine Bir Örnek: Türkmenistan” (Haz.) Ertan Efeğil, Pınar Akçalı, *Orta Asya’nın Sosyo-Kültürel Sorunları: Kimlik, İslam, Milliyet ve Etnisite*, İstanbul, Gündoğan Yayınları, 2003, s. 169-199.
- Kurubaş, Erol, “SSCB Sonrası Türk Cumhuriyetlerinde Yeni Uluslaşma Süreçleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt: 2, No: 5, 2006, s. 112-133.
- Kuşçu, Işık, “Ulus İnşası Sürecinde Kazakistan’da Etnik Geri Dönüş Göçü Siyaseti ve Etkileri”, (Ed.) M. Turgut Demirtepe, *Orta Asya’da Siyaset ve Toplum: Demokrasi, Etnisite ve Kimlik*, Ankara, USAK Yayınları, 2012, s. 175-206.
- Liakos, Antonis, *Dünyayı Değiştirmek İsteyenler Ulusu Nasıl Tasavvur Ettiler?*, çev. Merih Erol, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008.
- Maalouf, Amin, *Ölümcül Kimlikler*, çev. Aysel Bora, 2. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002.
- Maraş, İbrahim, “İdil Ural Bölgesi Müslümanları ve Ceditçilik Düşüncesi”, *SDÜ İlahiyat Fakültesi Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyet’e Katkıları Sempozyumu*, Isparta, 2007, (Erişim) http://ktp.isam.org.tr/pdfdrq/D172590/2007/2007_MARASI.pdf, 28.05.2016.
- Melucci, Alberto, “Süreç Olarak Kolektif Kimlik”, çev. Ömer Mollaer, (Ed.) Fırat Mollaer, *Kimlik Politikaları*, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2014, s. 79-104.
- Miller, David; Coleman, Janet; Connolly, William; Ryan, Alan, *Blackwell’in Siyasal Düşünce Ansiklopedisi*, 1. Cilt, çev. Bülent Peker, Nevzat Kıraç, Ankara, Ümit Yayıncılık, 1994.

- Musaoğlu, Nezih, “Orta Asya Cumhuriyetlerinde Dil, Ulusal Kimlik ve Demokrasi”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 11, 2009, s. 261-273.
- Naskali, Emine Gürsoy, “Giriş”, (Haz.) Emine Gürsoy Naskali, *Bağımsız Kırgızistan Düşümler ve Çözümler*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001, s. 1-10.
- Omorov, Timurlan, “Türkistan’daki Özbek Hanlığının Kısaca Tarihi ve Özbek Boyları”, *TÜBAV Bilim Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, s. 7-18.
- Özbekistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği, *Özbekistan Bayrağı*, (Erişim) <http://www.uzembassy.org.tr/index.php/tr/ozbek-turkiliskileri/ozbekistan-profil>, 28.06.2016.
- Özbekistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği, *Özbekistan Milli Arması*, (Erişim) <http://www.uzembassy.org.tr/index.php/tr/ozbek-turk-iliskileri/ozbekistan-profil>, 28.06.2016.
- Özkırımlı, Umut, *Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış*, 5. Baskı, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2015.
- Özsoy, İsmail, “Sovyet Sisteminin Çöküşünden Tarihi ve Evrensel Dersler”, *Bilig*, Güz 2006, Sayı: 39, s. 163-194.
- Öztoprak Sağır, Meral; Akıllı, H. Serkan, “Etnisite Kuramları ve Eleştirisi”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 28, No. 1, Mayıs 2004, s. 1-22.
- Parekh, Bhikhu, “Kimliğin Mantığı”, çev. Suat Aksoy, (Ed.) Fırat Mollaer, *Kimlik Politikaları*, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2014, s. 53-76.
- Payne, John, “Tadzhiks”, (Ed.) Graham Smith, *The Nationalities Question in the Soviet Union*, London, Longman, 1990, s. 259-273.
- Pazarcı, Hüseyin, *Uluslararası Hukuk*, 10. Baskı, Ankara, Turhan Kitabevi, 2011.
- Pieterse, Jan Nederveen, *Ethnicities and Global Multiculture: Pants for an Octopus*, Lanham, Rowman & Littlefields Publishers, Inc. 2007.
- Ponting, Clive, *Yeni Bir Bakış Açısıyla Dünya Tarihi*, çev. Eşref Bengi Özbilen, 3. Baskı, İstanbul, Alfa Yayınları, 2013.

President of Republic of Tajikistan, *Constitution (Basic Law) of the Republic of Tajikistan*, (Erişim) <http://www.president.tj/en/taxonomy/term/5/28>, 06.07.2016.

President of Republic of Tajikistan, *Resolution on the National Emblem of the Republic of Tajikistan*, (Erişim) <http://www.president.tj/en/taxonomy/term/5/24>, 06.07.2016.

President of Republic of Tajikistan, *Resolution on the National Flag of the Republic of Tajikistan*, (Erişim) <http://www.president.tj/en/taxonomy/term/5/25>, 06.07.2016.

Raynaud, Philippe; Rials, Stephane, *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*, çev. İsmail Yerguz, Necmettin Kamil Sevil, Emel Ergun, Hüsnu Dilli, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.

Riasanovsky, Nicholas V.; Steinberg, Mark D., *Rusya Tarihi Başlangıçtan Günümüze*, çev. Figen Dereli, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2011.

Roux, Jean-Paul, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, çev. Lale Arslan, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2009.

Roy, Oliver, *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi*, çev. Mehmet Moralı, 3. Baskı, İstanbul, Metis Yayınları, 2009.

Sağır, Adem, “Kimlik İnşası Bağlamında Sosyolojik Bir Derinlik: Türkmen Kimliğı ve Ruhnama”, *Akademik Bakış*, Sayı: 17, 2009.

Sander, Oral, *Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918’e*, 9. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2001.

Saray, Mehmet, *Rusların Orta Asya’yı Ele Geçirmeleri*, çev. Erkut Gökten, ODTÜ Asya-Afrika Araştırmaları Grubu, Yayın No: 1, 1984.

Sarı Ertem, Helin, “Kimlik ve Güvenlik İlişkisine Konstrüktivist Bir Yaklaşım: “Kimliğın Güvenliğı” ve “Güvenliğın Kimliğı””, *Güvenlik Stratejileri*, Yıl: 8, Sayı: 16, s. 177-236.

Sarı, Yaşar; Asanbayeva, Çınara, “1990 ve 2010 Yıllarında Güney Kırgızistan’daki Etnik Çatışmalar: Nedenler, Benzerlikler ve Farklılıklar”, (Ed.) M. Turgut

Demirtepe, *Orta Asya'da Siyaset ve Toplum: Demokrasi, Etnisite ve Kimlik*, Ankara, USAK Yayınları, 2012, s. 99-139.

Sarıkaya, Yalçın, "Kerimov Dış Politikası: Rejim Güvenliği Ekseninde 20. Yıl", (Ed.) M. Savaş Kafkasyalı, *Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya*, Ankara-Türkistan, Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2012, s. 335-355.

Sarp Erk, Ulaş, *Felsefe Sözlüğü*, (Haz.) A. Baki Güçlü, Erkan Uzun, Serkan Uzun, Ü. Hüsrev Yolsal, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 2002.

Schnapper, Dominique, *Yurttaşlar Cemaati Modern Ulus Fikrine Dair*, çev. Özlem Okur, İstanbul, Kesit Yayıncılık, 1995.

Schulze, Hagen, *Avrupa'da Ulus ve Devlet*, çev. Timuçin Binder, İstanbul, Literatür Yayıncılık, 2005.

Sen, Amartya, *Kimlik ve Şiddet*, çev. Ahmet Kardam, İstanbul, Optimist Yayınları, 2010.

Smith, Anthony D., *Milli Kimlik*, çev. Bahadır Sina Şener, 7. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014.

Smith, Anthony D., *Ulusların Etnik Kökeni*, çev. Sonay Bayramoğlu, Hülya Kendir, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2002.

Somersan, Semra, "Babil Kulesi'nde Etnilerden Ulus-Devletlere", *Doğu Batı*, Yıl: 11, Sayı: 44, Şubat/Mart/Nisan 2008, s. 75-90.

Somersan, Semra, *Sosyal Bilimlerde Etnisite ve Irk*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.

Spencer, Philip; Wollman, Howard, *Nationalism: A Critical Introduction*, London, Thousand Oaks; California, Sage, 2002.

Stevens, Jacqueline, *Devletin Yeniden Üretimi*, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2001.

Svanberg, Ingvar, "Kazakhs", (Ed.) Graham Smith, *The Nationalities Question in the Soviet Union*, London, Longman, 1990, s. 199-213.

- Şahin, Yakup, “Çatışma Kuramları ve Kimlik Temelli Çatışmalar; Teorik Bir Giriş”, *Bariş Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, (Erişim) <http://cicr.org.tr/dergi/index.php/bacad>, 08.04.2016.
- Tacibayev, Raşid, “Rusya’nın Orta Asya’ya Yönelik Politikalarının Dönemlere Göre Değişimi”, (Ed.) M. Savaş Kafkasyalı, *Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya*, Ankara-Türkistan, Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2012, s. 169-209.
- Taras, Raymond C.; Ganguly, Rajat, *Understanding Ethnic Conflict*, 4th ed., Boston, Longman, 2010.
- Thiesse, Anne-Marie, “Ulusal Kimlikler, Ulusaşırı Bir Paradigma”, (Ed.) Alain Dieckhoff, Christophe Jaffrelot, *Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek Kuramlar ve Uygulamalar*, çev. Devrim Çetinkasap, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 151-178.
- Timuçin, Afşar, *Felsefe Sözlüğü*, 5. Baskı, İstanbul, Bulut Yayınları, 2004.
- Töner şen, Semin, *Uluslararası Hukukta Soykırım, Etnik Temizlik ve Saldırı*, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2010.
- Turan, Menaf, “SSCB’de Toprak Mülkiyeti”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 66, No: 3, 2011, s. 307-332.
- Türk Fahri, “Tacikistan İslami Yeniden Doğuş Partisi: Köktencilikten İlimli İslam Anlayışına”, *OAKA*, Cilt: 9, Sayı: 18, 2014, s. 165-193.
- Türkiye Odalar Ve Borsalar Birliği, “*Özbekistan Ülke Profili*”, (Erişim) www.tobb.org.tr, 28.04.2014.
- Ubukeyev, Melis, “Manas Destanı Bir Milli Sembol”, (Haz.) Emine Gürsoy Naskali, *Bağımsız Kırgızistan Dügümler ve Çözümler*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001, s. 73-87.
- Uçar, Fuat, *Dış Türkler*, Ankara, Fark Yayınları, 2007.
- Usul, Ali Resul, “Orta Asya’da Demokrasiye Gitmeyen Yol: Özbekistan’ı Açıklamak”, (Ed.) M. Turgut Demirtepe, *Orta Asya’da Siyaset ve Toplum: Demokrasi, Etnisite ve Kimlik*, Ankara, USAK Yayınları, 2012, s. 41-64.

- Ünver, Mustafa, “Kırgızistan: Kırılgan Hatlar Ülkesi”, (Ed.) M. Savaş Kafkasyalı, *Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya*, Ankara-Türkistan, Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2012, s. 311-333.
- Ürer, Levent, *Soysal Devletten Sosyal Devlete Ulusçuluk Tartışmaları*, İstanbul, Melek Yayınları, 2012.
- Wimbush, S. Enders, *Sovyet Orta Asyasında Soysuzlaştırma Politikası*, çev. Yasin Ceylan, ODTÜ Asya-Afrika Araştırmaları Grubu, Yayın No: 34, 1986.
- Wolf, Eric R., “Comments on State, Identity and Violence”, (Ed.) R. Brian Ferguson, *The State, Identity and Violence Political Disintegration in The Post-Cold War World*, London, Routledge Taylor and Francis Group, 2003, s. 61-67.
- Yalçın, Ruhan, “Etnisite ve Milliyetçilik: Eleştirel Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 69, No. 1, 2014, s. 189-215.
- Yanık, Celalettin, “Etnisite, Kimlik ve Milliyetçilik Kavramlarının Sosyolojik Analizi”, *DergiPark*, (Erişim) <http://kaygi.home.uludag.edu.tr/issues/2013/2013-20-16.pdf>, 06.04.2016.
- Yapıcı, Utku, *Sovyet Sonrası Coğrafyada Devlet ve Milliyetçilik: Estonya, Ukrayna ve Kazakistan Örnekleri*, Ankara, Tan Kitabevi, 2011.
- Yıldırım, Erdoğan, “Türkmenistan: Aşiretten Ulusa”, (Ed.) Ayşegül Aydın, Çiğdem Balım, *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri: Türk Dilli Halklar-Türkiye ile İlişkiler*, Ankara, Ankara Kültür Merkezi, 2012, s. 397-481.
- Yılmaz, Hüseyin Raşit, “Şarkta Bahar ve Özbekistan”, *TEPAV Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı*, Mart 2012, (Erişim) http://www.tepav.org.tr/upload/files/13329201156.Sarkta_Bahar_ve_Ozbekistan.pdf, 27.06.2016.